

Universiteit Gent - Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen
Academiejaar 2008-2009

De haargrens voorbij?

Op weg naar een haarloze cultuur

Masterverhandeling ingediend tot het behalen van de graad
Master in de Moraalwetenschappen

Promotor: Prof. Dr. Tom Claes
Commisarissen: Prof. Dr. Tim De Mey & Sofie Vercoutere

Door: Lotte Naus, Master moraalwetenschappen

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar Jan die mij zelfs vanuit Vietnam een hart onder de riem wist te steken. Papa en mama voor al hun goede zorgen en het verdragen van mijn humeuren. Eva en Bob voor de vrolijke noot. Karl en Nell die lazen en zagen dat het goed was. Naar mijn promotor Tom Claes voor zijn geduld en vertrouwen. Naar Sofie die ik niet genoeg kan bedanken voor alle zorgen het afgelopen jaar. De meisjes die met “de schaamhaardiscussie” een van de kiemen van deze thesis legden en naar alle mensen die mij gaandeweg hun verhalen toevertrouwden en de zin zagen van dit werk.

Voor oma

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
Een kader	2-11
2.1. Een fenomeen	3
2.2. De maatschappelijke betekenis van haar: een vertrekpunt	4
2.3. Terugkerende motieven	10
Een geschiedenis	12-49
3. De geschiedenis van het ontharen: een ruwe schets	13
3.1. Van de Oudheid tot de Brazilian Wax	14
• De oude Egyptenaren	
• De prehistorie en het concept van de oermens	
• De Griekse en de Romeinse Oudheid	
• De middeleeuwen en het Christendom	
• Haar en de Islam	
• Terug naar Europa	
• De Verlichting: een haarloze revolutie in de kunst	
• Haar hygiëne	
• Haar en de seksen: seksualiteit en evolutie	
3.2. De 20 ^{ste} eeuw: de opkomst van de consumptiemaatschappij	25
3.2.1. De Nederlandstalige context	31
3.3. Een harig intermezzo: de jaren '60 en '70	41
3.4. Seksualiteit en de uitbreiding van de beeldcultuur: de hollywood wax	43
De vrouw	50-67
4. <i>"The small existing pool of literature on women's 'everyday' body hair removal"</i>	51
4.1. Onderzoek en resultaten	51
4.2. Kanttekeningen	63
4.3. Bespreking	64

De man	68-76
5. En de mannen...?	69
5.1. Onderzoeksresultaten	69
5.2. De 'echte man' of de 'metroseksueel'?	73
5.3. Een kwestie van emancipatie	76
6. Slot	77
Referentielijst	79

1. Inleiding

Deze masterproef zal gaan over het fenomeen van de opkomende haarloosheid. In het hoofdstuk 2 zal dit verschijnsel kort geplaatst worden. In het tweede hoofdstuk wordt een kader geschetst met verschillende theorieën met betrekking tot de (maatschappelijke) betekenis van haar als vertrekpunt. Een aantal terugkerende motieven gerelateerd aan haar en ontharing zullen hierbinnen worden onderscheiden. Onder "een historie" vervolgens zal een poging worden ondernomen om de ontwikkeling te schetsen van het ontharen en de haarloze norm van de prehistorie tot aan de "brazilian wax". Dit zal gebeuren in ongeveer drie delen. Het eerste deel gaat in op historische overleveringen met betrekking tot ontharing en de betekenis van haar. Vervolgens zal ingegaan worden op de intrede van de norm met de opkomst van de consumptiemaatschappij. Daarna komen de recente ontwikkelingen voortgedreven door de massamedia met betrekking tot deze norm aan bod. Deze zullen worden onderbouwd aan de hand van recente onderzoeksresultaten met betrekking tot ontharingsgewoontes onder vrouwen. Deze resultaten zullen worden besproken om vervolgens over te gaan naar de recente haarloosheid van de man. Ten slotte zullen een aantal conclusies worden getrokken en aanbevelingen gedaan worden met het oog op eventueel verder onderzoek.

Een kader

2.1. Een fenomeen

Verschillende artikels op internet wijzen op de investering die wij doen in het verwijderen van lichaamshaar. De nieuwste trend bestaat uit het verwijderen of blonderen van de wenkbrauwen (Kay, 2009). Een zeldzame trend in de traditie van ontharing. Gezichtsbeharing als wenkbrauwen en wimpers worden over het algemeen gekoesterd (Toerien, Wilkinson & Choi 2005) in contrast met het lichaamshaar dat door vrouwen en in toenemende mate door mannen veelvuldig verwijderd wordt. Hoewel ontharen een tijdrovend en steeds terugkerend klusje is, zijn veel mensen bereid deze investering te maken. De huid dient glad te zijn. Alle sporen van haar worden uitgewist, de sporen van het ontharen inbegrepen (Lesnik-Oberstein, 2006). De aanwezigheid van haar is een nieuw of misschien wel het laatste taboe volgens Karín Lesnik-Oberstein (2006). Waarom deze dagdagelijkse handelingen als beschamend ervaren worden en wat de functie of betekenis is van het verwijderen van haar zijn vragen die zich stellen. Antwoorden op deze vragen zijn niet eenvoudig terug te vinden.

Zoals zal blijken uit onderzoeken van verscheidene auteurs vormt het verwijderen van haar een vanzelfsprekendheid binnen onze cultuur (Lesnik-Oberstein, 2006). Deze wordt zelden in vraag gesteld en dus ook weinig onderzocht. Hope (1982) benadrukt echter dat het doorzien van de betekenis van deze neiging tot haarloosheid belangrijk is voor het begrijpen van onze cultuur, juist omdat het er zo'n natuurlijk onderdeel van is.

Aangezien het verschijnsel weinig uitgebreid gedocumenteerd is binnen de wetenschappelijke literatuur en daarbuiten zal dit onderzoek eveneens een overzicht zijn van de beschikbare bronnen over het onderwerp. In eerste instantie wordt een kader besproken van waaruit deze gewoonte geïnterpreteerd kan worden.

2.2. De maatschappelijke betekenis van haar: een vertrekpunt

Als vertrekpunt van het fenomeen van ontharen is het nodig in eerste instantie een plaats te gunnen aan hetgeen onzichtbaar gemaakt wordt door deze praktijk: het haar. Aan de betekenis van haar is reeds door verschillende auteurs aandacht besteed, ofschoon het hier dikwijls gaat om het hoofdhaar. We zullen hun ideeën nemen als uitgangskader voor een analyse van het verschijnsel van de hedendaagse haarloosheid.

E.R. Leach publiceerde in 1958 een verhandeling over de verschillende betekenissen van het menselijke hoofdhaar. In vrijwel alle culturen fungeert haar als een symbool dat drager is van zowel private als sociale betekenissen. Deze private symboliek van haar beperkt zich tot het individu en de betekenissen die door hem of haar gegeven worden. Rondom het haar ontstaat zo een persoonlijk symbolisch systeem dat gekoppeld is aan het individu. In dit onderdeel van zijn analyse verwijst Leach (1958) naar de psychoanalyticus Berg die een poging doet om aan deze individuele symboliek een algemene betekenis te koppelen.

Voor het besproken thema is vooral zijn analyse van de publieke betekenis bruikbaar. Deze uit zich in een externe taal in tegenstelling tot de interne taal van de private symboliek. Haar heeft volgens hem een sociale functie. De biologische materie vormt een grondstof voor symbolische communicatie. Door middel van haardracht kunnen mensen verschillende zaken duidelijk maken. Hiervoor vallen zij terug op een cultureel gedeeld systeem van de symbolische taal. De betreffende betekenissen zijn voor iedereen binnen de cultuur toegankelijk. Om deze te kennen moet men zich onderdompelen in de cultuur. De uitwerking van symbolen is tweeledig. Enerzijds zeggen zij iets over de werkelijkheid, ze drukken een gegeven uit. Anderzijds verandert de symboliek iets aan deze werkelijkheid. Het gegeven wekt een bepaald gevoel op of zet zelfs aan tot handelen. Het eerste onderdeel van dit proces noemt Leach (1958) de *communicatieve inhoud*. Het tweede is de *pragmatische of operationele inhoud* van een symbool.

Ondanks het feit dat hij aangeeft dat de interpretatie van een symbool afhangt van de culturele betekenis stelt Leach (1958) een universele interpretatie van haar(bewerking) voor, zonder ruimte voor afwijkingen in interpretatie. Voor hem, en hiermee komt hij overeen met Berg, is haar een vervangend symbool voor de genitaliën. Berg maakt hier gebruik van het psychoanalytische discours van de fallus en castratie. Het haar staat symbool voor het eerste, het afknippen van het haar vervolgens vormt de symbolische castratie.

De haarsymboliek van Leach (1958) is systematisch gerelateerd aan seksualiteit en het overbrengen van boodschappen hieromtrent. Hij herkent in *“an astonishingly high proportion of the ethnographic evidence”* (Leach, 1958, p. 154) het volgende patroon: lang haar zou staan voor een losbandige seksualiteit. Vastgebonden haar daarentegen zou samen met kortgeknipt haar staan voor de ingeperkte seksualiteit. Een kaalgeschoren hoofd ten slotte staat symbool voor een volledige verwerping van seksualiteit in de vorm van het celibaat. Een deels geschoren hoofd daarentegen is een teken van de voorafgaande categorie van ingeperkte seksualiteit. Leach (1958) benadrukt dat het hier zuiver gaat om sociale communicatie die verwijst naar een

ideale vorm. Het feit dat iemand signalen van seksuele onthouding uitzendt, wil niet zeggen dat hij of zij zich daar in werkelijkheid ook aan houdt. Het systeem betreft bijgevolg een indeling in statuscategorieën. Haarsymboliek zegt ons iets over iemands status en niet zozeer over diens werkelijke gedrag. De consistentie in betekenissen over culturen heen verklaart de auteur door een verwijzing naar het universele menselijke onderbewuste.

De analyse van Leach (1958) met betrekking tot de sociale symboliek van haarbewerking kan eveneens bruikbaar zijn voor een analyse van de betekenis van het verwijderen van lichaamshaar. Het door hem voorgestelde systeem laat echter geen afwijkingen in interpretatie toe (Hallpike, 1969; Hershman, 1974), waardoor een vertaling van de betekenissen naar een context van lichaamsontharing moeilijk is. Een bruikbaarere uitgangspunt vinden we bij Hallpike (1969) in diens "*Social hair*". Hij bouwt verder op het sociale belang van haarsymboliek zoals vastgesteld door Leach.

Hallpike (1969) bekritiseert de starheid van het door Leach (1958) voorgestelde systeem dat geen ruimte laat aan een alternatieve interpretatie van de symbolen, noch aan een lezing los van de seksuele sfeer. Volgens Hallpike (1969) kunnen, afhankelijk van de context, echter verschillende betekenissen gekoppeld worden aan de bewerking van haar. In deze lijn bekritiseert hij de verwijzing van Leach (1958) naar de grote hoeveelheid etnografische bronnen die zijn conclusie ondersteunen. Een verscheidenheid aan bronnen wijzen er volgens hem juist op dat naast de seksuele symboliek van haar ook andere betekenissen mogelijk zijn.

Het haar is voornamelijk dankzij zijn specifieke karakteristieken zeer bruikbaar voor het overdragen van boodschappen. Het heeft een groot "*manipulatief potentieel*" (Hallpike, 1969). Haar is zeer bewerkelijk o.a. door de onuitputtelijk groei ervan en de grote hoeveelheid. Bovendien is het vormgeven zo goed als pijnloos in tegenstelling tot andere methoden van lichaamsbewerking, denk aan het zetten van tatoeages enzovoorts. In vergelijking met andere aanpassingen aan het lichaam is de vorm van het haar makkelijk bij te stellen, de bewerking is tijdelijk. Hierdoor leent het zich bij uitstek als symbolische grondstof waarin overgangen in seksuele, maatschappelijke etc. status uitgedrukt kunnen worden.

Hallpike (1969) biedt een alternatief analysemodel aan als verweer ten opzichte van de tweedeling tussen de ingehouden en de losbandige seksualiteit gesymboliseerd in de haardracht. Hij situeert zijn systeem van betekenis op het maatschappelijke vlak. Iemands haardracht geeft diens deelname en houding ten opzichte van de maatschappij aan. Bezien vanuit dit kader staat lang haar, uit de beschrijvingen van de auteur blijkt het hier voornamelijk te gaan om onverzorgd haar, voor een positie buiten de maatschappij. Deze kan opgelegd of aangenomen zijn, als daad van protest. Kort gehouden of verzorgd haar daarentegen geeft aan dat een persoon deel uitmaakt van de maatschappij. Het verzorgen, het in het gareel brengen van het haar is een uiting van gehoorzaamheid aan de sociale controle van de maatschappij waar het individu deel van uitmaakt.

In principe hoeven de systemen van Hallpike en Leach elkaar niet uit te sluiten. Wanneer ze met enige soepelheid gehanteerd worden, kan het ene model het

andere omvatten. Binnen de grenzen van de maatschappelijke symboliek van het verzorgde haar kunnen aan seksualiteit gerelateerde, maar ook andere boodschappen gecommuniceerd worden. Voorwaarde hiervoor is een het vermijden van een rigide interpretatie van symbolen. Voor zo'n flexibel systeem kunnen we terecht bij Anthony Synnott (1987). Diens analysekader voor de symboliek van haar focust niet zozeer op de band tussen een bepaalde toestand gekoppeld aan een bepaalde betekenis, maar op hoe tegenstellingen met elkaar verbonden zijn en zich uiten in de symboliek.

Synnott (1987) werkte een theorie uit die naar eigen zeggen voornamelijk van toepassing is op de Angelsaksische wereld, aangezien 'wetten' en symboliek omtrent haar gesitueerd zijn. Haar maakt als drager van symboliek namelijk verschillende interpretaties mogelijk die afhankelijk zijn van de context. De betekenis ligt niet vast in laten we zeggen de haardracht, maar wordt toegekend binnen het kader van een cultuur. Zijn kader kunnen we echter grotendeels losweken van de specifieke context.

Ook Synnot benadrukt bovendien dat de karakteristieken van haar als materie zich uitstekend lenen voor communicatie. Haar is uitermate kneedbaar en over het algemeen onuitputtelijk, waardoor er zonder al te veel moeite verschillende vormen en betekenissen aan gegeven kunnen worden. Hij hanteert de splitsing tussen de private en publieke betekenis zoals geponeerd door zijn voorganger. Haar fungeert als sterk symbool voor zowel de individuele als de groepsidentiteit: als fysiek onderdeel van het lichaam vormt het een sterk persoonlijk gegeven. De zichtbaarheid van het haar vormt dan weer een signaal naar de buitenwereld toe, hierdoor verwordt het tot een publiek gegeven.

Synnott (1987) benadrukt het belang van processen en tegenstellingen in de betekenisverwerving. Er bestaat geen constante betekenis. Haar en ook het al dan niet haarloze lichaam is geen symbool op zich, maar definieert zich tegenover zijn tegendeel. Normen omtrent haarbewerking zijn tegengesteld voor groepen die elkaars uitersten vormen. Vanuit dit idee werkt Synnott een systeem uit op basis van tegelijkertijd voorkomende tegenstellingen: de "*Theory of opposites*". Het gaat hier om drie maatschappelijke contrasten die hun uiting vinden in verschillende omgang met het menselijke attribuut haar. Hij onderscheidt de volgende tegenstellingen:

1. De tegenstelling tussen de *seksen*
2. De tegenstelling tussen *hoofd- en lichaamshaar*
3. De tegenstelling tussen *ideologieën*

Synnot (1987) heeft als een van de weinigen oog voor de betekenis van haar buiten het hoofdhaar, zo besteedt hij ook aandacht aan het lichaamshaar. De opgesomde tegenstellingen manifesteren zich namelijk in de drie *zones van sociale betekenis ("social significance")*: het hoofdhaar, de gezichtsbeharing en de beharing van het lichaam. Onder dit laatste valt het schaamhaar, maar ook het been-, oksel-, borsthaar enz. Synnott onderscheidt ten slotte vier verschillende *methodes* om dit haar te bewerken: het aanpassen van de lengte, de stijl, het toevoegen van haar of accessoires en ten slotte de betekenis van de natuurlijke of artificiële haarkleur.

Zoals gezegd bestaan de uitersten van de tweedeling doorgaans bij de gratie van hun contrast. Het gehele analysekader van Synnott kent bijgevolg een sterke verwevenheid. De verschillende contrasten overlappen sterk, mede hierdoor is een eenduidige symboliek dikwijls onmogelijk vast te stellen zonder de context in acht te nemen. In de bespreking van de eerste tweedeling, de tegenstelling tussen de seksen, zal dan ook al snel het contrast tussen hoofd- en lichaamshaar aan bod komen.

Voor de tegenstelling tussen man en vrouw vertrekt Synnott (1987) namelijk vanuit de biologische verschillen in haargroei tussen mannen en vrouwen. Zo heeft de met de leeftijd optredende kaalheid, maar ook de toenemende lichaamsbehaving bij mannen een genetische grondslag. Hieraan worden een aantal sociale implicaties gekoppeld. Vanwege de genetische neiging tot kaalheid wordt mannelijkheid niet zozeer gerelateerd aan hoofdhaar. Hoewel kaalheid bij de overgrote meerderheid van de mannen vroeg of laat optreedt, wordt het kale hoofd niet geassocieerd met mannelijkheid, zoals wel het geval is met lichaamsbehaving. Waar lichaamsbehaving een teken is van seksuele rijpheid en masculiniteit, is kaalheid een teken van veroudering. Kaalheid leidt bij mannen dan ook dikwijls tot schaamte.

Hieraan kunnen we toevoegen dat wat betreft het hoofdhaar voor beide seksen een volle hardos het ideaal is. Voor mannen wordt dit haar dikwijls korter gehouden dan het haar van vrouwen. Zoals nog duidelijk zal worden, wordt dit onderscheid al tijdenlang overtreden. In eerste instantie door mannen met lang haar en sinds de twintigste eeuw door vrouwen met kort haar. Deze transgressies stuiten beide op het nodige protest.

De verschillen tussen de seksen worden zichtbaar gemaakt in de diagonaal tegenovergestelde vormgeving (hierin inbegrepen de aan- of afwezigheid) van zowel hoofd- als lichaamshaar. Synnott (1987, p. 391) omschrijft dit proces als volgt:

“(T)hese minor physiological differences of degree become major social distinctions of kind as the opposite sexes symbolically maximize their differences.”

Tegenover het harige prototype man staat een gladgeschoren vrouw. Voor haar, de vrouw, is een glad lichaamsoppervlak een essentieel element van schoonheid. De tegenstelling tussen de seksen wordt hier doorkruist door de tegenstelling tussen hoofd- en lichaamshaar. Vrouwen worden geacht een groot deel van hun lichaam vrij te houden van haar, terwijl het hoofdhaar gekoesterd wordt. Mannelijkheid daarentegen wordt geassocieerd met een behaard lichaam en geminimaliseerd, kort geknipt hoofdhaar. Het gebied onder de nek blijft bij mannen onaangeroerd. In wat volgt zal duidelijk worden dat deze norm in verval is. Waar Synnott in 1987 nog spreekt over mannen die klagen over een gebrek aan lichaamsbehaving en van borsthaar als sekssymbool, weten we echter dat het idee van lichaamsbehaving als ultieme mannelijkheid aan erosie onderhevig is (zie o.a. Boroughs, Cafri & Thompson, 2005; Martins, Tiggemann & Churchett, 2008).

Ook in de aandacht die wordt besteed aan haarstijlen, denk hier aan het steeds terugkerende onderhoud van het lichaamshaar bij vrouwen, staan de seksen diagonaal tegenover elkaar. Waar vrouwelijkheid overeen komt met het volgen van

de mode en een veelvuldige afwisseling in stijlen, is mannelijkheid gekoppeld aan een sterke stabiliteit in haarstijl.

Met betrekking tot gezichtsbehaving overlappen de normen voor mannen en vrouwen, aldus Synnott (1987). Dit deel van zijn analyse stemt echter niet overeen met de toestand in de Europese setting. Synnott geeft aan dat voor beide seksen de norm van een haarloosheid geldt voor het gezicht. Hier laat hij echter een nuance achterwege die hij elders wel aanbrengt: hoewel het voor mannen, in ieder geval in de Europese context, geoorloofd is om een baard of een snor te dragen, erkent hij dat deze gezichtsbehaving voor vrouwen absoluut onaanvaardbaar is. Hij wijst erop dat zelfs voor de feministes, die als daad van verzet mannelijke haardracht en -groei tentoonspreiden, het tonen van gezichtsbehaving een stap te ver is in het verzet tegen de heersende genderpatronen. Hieruit leidt hij af dat het gezicht een veel krachtiger sociaal symbool is dan lichaamsdelen als benen of oksels (Synnott, 1987). Getuigenissen van zogenaamde bebaarde vrouwen als Jennifer Miller en Keltie Creed in een documentaire uitgezonden door de Vrt (2001) bevestigen dit idee.

Hoewel grotendeels aan het zicht onttrokken, ontsnapt ook het schaamhaar niet aan betekenisgeving. De symboliek van het schaamhaar is bij uitstek persoonlijk en hierdoor het meest ingrijpend. Het beheersen van iemands intimiteit is daarbij sterker dan maatschappelijke controle, het is de ultieme controle. Binnen een intieme relatie heeft iemand bij uitstek de mogelijkheid om zijn macht over de ander laten gelden. Deze macht uit zich o.a. in de controle over het schaamhaar van de ander en het is doorgaans het haar in de intieme zone van de vrouw dat bewerkt wordt. Synnott verwijst hier naar ideeën uit feministische hoek. Verschillende feministische auteurs waaronder Germaine Greer zien het bewerken van het schaamhaar als een manier om vrouwen kinderlijk en seksueel ongevaarlijk te maken. De ongelijke verhoudingen tussen man en vrouw komen zelfs in de intieme zone tot uiting. Synnott (1987) voegt hier aan toe dat over de interpretatie van dit gegeven echter grote onenigheid bestaat tussen feministes onderling en vrouwen in het algemeen. De grenzen van het politieke zijn een belangrijk onderwerp van discussie: *"The border-line between aesthetics and politics, between looking good and narcissism, seems very controversial."* (Synnott, 1987, p. 396)

Hier wordt geraakt aan de ideologische betekenis van haar, die dwars door de andere tegenstellingen loopt. De symboliek van haar, meer specifiek het doorbreken van de daaromtrent heersende conventies, wordt gebruikt om zich af te zetten tegen een bepaald gedachtegoed. Synnott spreekt uitgebreid over het feminisme als tegengestelde ideologie. Feministes die zich afzetten tegen de ongelijkheid tussen de seksen, tonen dit door zich af te zetten tegen de conventionele symboliek van haar. Denk aan de kortgeknipte feministes, die de koppeling van hoofd- en lichaamshaar aan femininiteit uitdagen. Zij vormen een sekssymbool om tot een ideologisch symbool. Zo komen ze terecht in Synnott's laatste categorie van ideologische overtuiging, waarbinnen afwijkende haarstijlen een teken kunnen zijn van rebellie. Ironisch genoeg uit hun verzet zich in het conformeren aan de tegengestelde masculiene norm. Zo laten zij dikwijls hun lichaamshaar groeien en wordt het haar kortgeknipt. Onderzoeken van Basow (1991, 1998) bevestigen het idee van de 'harige feministe' slechts gedeeltelijk. Feministes hechten misschien minder waarde

aan de haarloze norm, ook zij conformeren opvallend vaak. Ze benadrukt dat de 'behaarde feministe' deel uitmaakt van een frequent aanwezig negatief stereotype. De negatieve aspecten worden veelal rechtstreeks gekoppeld aan het, veronderstelde, lichaamshaar.

Synnott waarschuwt nadrukkelijk voor een te eenzijdige interpretatie van symbolen. Verschillende betekenissen kunnen worden toegekend aan dezelfde symbolen en verschillende symbolen kunnen dezelfde betekenis hebben. Synnott geeft hier het voorbeeld van de gelijkaardige kapsels van de skinhead die zich afzet tegen de maatschappij en de marinier die voor de waarden van dezelfde maatschappij op komt. Bij de één vormt het kaalgeschoren hoofd een teken van verzet, voor de ander van gehoorzaamheid. Voor beide dan is de betekenis van seksuele geheelonthouding zoals voorgesteld in Leach (1958) zijn systeem niet van toepassing.

Uiteindelijk zijn verschillende tussenposities mogelijk. Waar tot nu voornamelijk gefocust werd op het sociale aspect van haar is het ook een middel ter uitdrukking van de persoonlijke identiteit. Deze is onderhevig aan modes en verschillende voorkeuren en varieert per subcultuur, waar het een uitdrukking van bepaalde waarden kan zijn, individu en modeseizoen. De ideologische waarde van haar wordt zo afgezwakt in functie van smaak.

Voor een interpretatie van ontharen als praktijk is het van belang een soepel interpretatiemechanisme te hanteren. Verscheidene auteurs (Hershman, 1974; Synnott, 1987; Bromberger, 2008) wijzen erop dat de betekenis niet per definitie verankerd ligt in de kenmerken van het symbool. Het is daarom essentieel symbolen niet rigide te interpreteren. Wat iets betekent is dikwijls afhankelijk van de persoon en de context en voornamelijk de verhouding ten opzichte van andere betekenissen. Synnott's kader is bruikbaar als raster om de verschillende houdingen ten overstaan van lichaamshaar en de verwijdering ervan te interpreteren. Hiervoor kan het systeem uitgebreid worden met patronen bestaande uit contrasten die in de literatuur meermaals terugkeren. Dit komt in het volgende onderdeel aan bod.

2.3. Terugkerende motieven

Met betrekking tot de praktijk van het ontharen kunnen een aantal motieven worden onderscheiden die terugkeren over culturen en tijdszones heen. Het gaat hier om een bewerking van de tegengestelden zoals we deze vinden bij Synnott (1987). Deze worden aangevuld met motieven die aan de oppervlakte kwamen bij de literatuurstudie voor dit werk.

Het meest in het oog springende motief met betrekking tot lichaamsontharing is *het onderscheid tussen de seksen* dat in de verf gezet of geschapen wordt, naargelang de overtuiging, in het beeld van de haarloze vrouw versus de behaarde man. Dit contrast kent verschillende uitingen en is niet altijd absoluut. De tegenstelling tussen de seksen is echter de hardnekkigste dichotomie die we tegenkomen.

Een tweede motief wordt eveneens door Synnott benoemd: *de tegenstelling tussen ideologieën*. Met betrekking tot het ontharen onderscheiden we hier de communicatieve functie van haar versus een haarloos lichaam en de verschillende betekenissen die hieraan gekoppeld worden binnen de maatschappelijke context. Dit motief is aanwezig wanneer haar gebruikt wordt om zich te onderscheiden van groepen mensen die herkend worden als anderen op basis van hun religie of cultuur. Daarnaast kan haar uiting geven aan iemands overtuigingen. De symboliek van haar kan in dit geval gebruikt worden om iemands positie ten opzichte van het heersende ideeëngoed uit te drukken. Haardracht kan zo een teken worden van verzet.

De vormgeving van haar is bovendien dikwijls een symbool van onderscheid tussen klassen. De hogere klassen willen zich zo onderscheiden van de massa. Haardracht kan dus fungeren als een statussymbool (Veblen in Synnott, 1987). Haarbewerking kost dikwijls veel tijd en is afhankelijk van de beschikbare middelen.

Aan Synnotts tweedelingen kunnen we twee aanvullende motieven toevoegen, namelijk de tegenstelling van cultuur versus natuur en deze van zuiverheid tegenover onzuiverheid. Het eerste contrast van de *natuur ten overstaan van de cultuur* wordt zichtbaar in de mate van verzorging van het lichaam, zoals dit deels werd omschreven door Hallpike (1969). De cultuur, ook wel het beschaafde of geciviliseerde staat voor een bewerking van het haar waaraan een maatschappelijke betekenis kleeft. Hier tegenover staat de onbewerkte natuur in zijn 'wilde', oorspronkelijke toestand. Dit onderscheid is niet neutraal. Het wordt, zoals vrijwel elk uiterste van deze contrasten, gekoppeld aan verschillende waarden. Zo kan het natuurlijke worden gewaardeerd ten opzichte van het gekunstelde van de cultuur. In het geval van ontharen gaat het dikwijls om een handeling tegen de natuur, die gezien wordt als primitief of dierlijk. Deze handeling heeft een sociale betekenis, die deel uit maakt van de cultuur.

Dan hebben we nog *het motief van het zuivere en het onzuivere*, dat twee gezichten heeft: een vorm van een religieus begrip van zuiverheid of reinheid en een gedeeltelijk overlappend hygiënebegrip. Klassiek worden secreties van het lichaam als onrein betiteld. In ons cultuurgebied wordt deze tegenstelling eveneens gekoppeld aan de tegenstelling tussen man en vrouw. Haar neemt hier een opvallende tussenpositie in. Als groeiende maar niet levende materie verbonden

met het lichaam is het een substantie tussen leven en dood in, waaraan veel verschillende betekenissen gehecht worden. Waar het in Synnotts tweedelingen gaat om indelingen in groepen mensen gaat het hier om concepten, betekenissen die gehecht worden aan een handeling of object.

Het derde contrast in Synnotts theorie van tegengestelden ten slotte ligt in feite aan de basis van het principe van ontharen en vormt hiermee een klasse apart. Het gaat hier om de *tegenstelling tussen het hoofdhaar en de lichaamsbehaving*. Wanneer we spreken over ontharen gaat het in vrijwel alle gevallen om het artificieel vergroten van dit contrast. Het verschil tussen hoofd en lichaamshaar zal bij het ontharen slechts zelden over het hoofd gezien worden. Men beperkt zich in het merendeel tot het verwijderen van de lichaamsbehaving of laat of de gehele behaving intact. Het onderscheid tussen hoofd- en lichaamshaar wordt in feite vervangen door een nieuw, sterker contrast tussen een glad en een behaard oppervlak. Mannen beschikken hier in het algemeen over een grotere speelruimte.

In wat volgt zullen de motieven regelmatig opduiken. Het gaat om de volgende contrasten:

1. Man versus vrouw
2. Tegengestelde ideologieën;
Tegengestelde groepen (culturen, klassen...)
3. Cultuur tegenover natuur;
Geciviliseerd tegenover ongeciviliseerd
4. Rein versus onrein;
Hygiënisch versus onhygiënisch

De tegenstelling tussen hoofd- en lichaamshaar vormt een onderdeel van het speelveld waarop deze contrasten tot uiting komen. De motieven doorkruisen elkaar en overlappen deels. Ze duiken op in verschillende tijdsgewrichten en doorheen culturen. De aanwezigheid en interpretatie van deze contrasten is steeds essentieel voor de betekenis gekoppeld aan haar en het al dan niet verwijderen ervan. Naast deze tegenstellingen spelen verscheidene factoren hun rol, denk hier aan opvattingen omtrent schoonheid en de vanaf de 20ste eeuw de invloed van de commercie.

Een geschiedenis

3. De geschiedenis van het ontharen: een ruwe schets

Louise Tondeur (in Lesnik-Oberstein, 2006) bespreekt de zin en onzin van een “historie van het schaamhaar” die kadert in een discussie over de maatschappelijke relevantie van de wetenschap aangezwengeld door Terry Eagleton. Diens spottende uitlating over de onzin van een historie van het schaamhaar wordt veelvuldig geciteerd. Eagleton geeft deze historie als voorbeeld van ultieme navelstaarderij van de wetenschap, die in zijn ogen steeds meer neigt naar een loskoppeling van het politieke.

Dat deze historie van schaamhaar als natuurlijk gegeven inderdaad weinig om het lijf zal hebben, zal misschien niemand verbazen (Tondeur, 2006). Tondeur geeft echter aan dat er een resem aan betekenissen kleeft aan dit natuurlijke gegeven, waardoor er wel degelijk een geschiedenis ontstaat die tegelijk politieke implicaties kan hebben. De navelstaarderij waar Eagleton op wijst is een gegeven in ons dagelijkse leven, zo vervolgt ze, dat niet alleen in de wetenschap heerst, maar in even sterke mate daarbuiten. Een overweldigende meerderheid van de bevolking van de Westerse wereld houdt zich dagelijks, zij het achter gesloten deuren, bezig met het verwijderen van hun lichaamshaar. Tondeur merkt op dat dit voor de wetenschap kennelijk te futiele gebruik deel uitmaakt van een miljoenenindustrie. Zij herformuleert het argument van Eagleton en daarmee haar tegenargument, wijzend op:

“(T)he Western narcissism involved in [spending \$160 billion on hair and beauty products] while half the world’s population lacks adequate sanitation and survives on two dollars a day.” (Tondeur in Lesnik-Oberstein, 2006, p.62)

Hiermee verwijst ze duidelijk naar het economische aspect en de implicaties hiervan. Deze zullen tussen de regels door aan bod komen, er zal echter eerst een beeld geschetst moeten worden van de geschiedenis en bestaande bronnen.

3.1. Van de Oudheid tot de Brazilian Wax

De geschiedenis die in wat volgt wordt voorgeschoteld, zal de impressie geven van een gatenkaas, gezien het beperkte aantal bronnen. Er zal gesprongen worden tussen periodes en culturen, maar ook toepassingsgebieden als de kunst, de medische wereld, de biologie, de mythologie etc. In een poging de chronologie enigszins te respecteren vertrekken we vanuit een klassiek beginpunt van historische overzichten, de Oudheid.

De oude Egyptenaren

Ontharen is een praktijk die al in de Egyptische Oudheid werd beoefend. De oude Egyptenaren beschikten over verschillende ontharingsmethoden. Ze maakten gebruik van pincetten en scheermessen om hun lichaam te ontdoen van haar. De vroege scheermessen werden vervaardigd uit steen, later ontstonden exemplaren uit koper en brons. Puimsteen werd gebruikt om overtollige haartjes weg te schuren. Daarnaast kenden de Egyptenaren verschillende recepten voor hars, het ene op basis van bijenwas, het andere op basis van een suikeroplossing (Sherrow, 2006). Beide methoden worden vandaag de dag nog toegepast, haar wordt verwijderd door het aanbrengen van een substantie die zich aan de haartjes hecht. Met behulp van een katoenen lap die op de hars gewreven wordt, worden zowel de haartjes als de pasta van de benen verwijderd. De haartjes worden hierbij met wortel en al uitgetrokken wat een langduriger resultaat oplevert. De methode op basis van de suikeroplossing ook bekend als “*sugaring*” wordt voornamelijk gebruikt voor het ontharen van grote oppervlakken zoals de benen. De bijenhars wordt gebruikt voor het fijnere werk zoals de wenkbrauwen of de bovenlip. Het verschil tussen de twee methoden is klein. Bij harsen wordt een gesmolten pasta aangebracht die hard dient te worden om het haar te verwijderen. Sugaring is een koude methode, de plakkerigheid van de suiker zorgt voor de hechting aan de haartjes (Tannir & Leshin, 2001).

De Egyptenaren beschikten ten slotte over een recept voor het equivalent van de hedendaagse ontharingscrèmes, waarbij het ongewenste haar in een chemische substantie opgelost wordt. Het betrof een mengsel van kalk, stijfsel en arsenicum (Sherrow, 2006).

Voor Egyptische mannen gold een gladgeschoren gezicht als norm en ook het hoofd werd dikwijls kaal geschoren. Dit is een van de weinige situaties waarin het verschil tussen hoofd- en lichaamshaar opgeheven wordt. In de hogere maatschappelijke klassen was ontharing van het volledige lichaam gebruikelijk voor zowel vrouwen als mannen. Dit gebruik kwam voort uit hygiëneovertuigingen, een onthaard lichaam hield parasieten op afstand. Maar er bestond eveneens een belangrijk verband met een begrip van religieuze reinheid waarbinnen beharing als teken van onreinheid werd beschouwd. Zo verwijderden priesters zelfs hun wenkbrauwen en wimpers hebben, de aanwezigheid van haar was strikt verboden in de heiligdommen van die tijd. Een kleine kanttekening dient hier gemaakt te worden. Op een afbeelding stammend uit deze periode wordt Nut de godin van het hemelgewelf afgebeeld met een onmiskenbare driehoek schaamhaar. De reden hiervoor laat zich raden.

De prehistorie en het concept van de oermens

Door het beginpunt van dit overzicht te plaatsen in de Oudheid gaan we voorbij aan de prehistorie. Dit is geheel in overeenkomst met ons beeld van de prehistorische mens als verwilderde voorloper van de beschaving. Het schoolvoorbeeld van de oermens heeft naast een dichtbehaard lichaam namelijk een onverzorgde hardos, waardoor hij eerder dierlijk dan menselijk aandoet. Van uiterlijke verzorging is geen sprake. Het is echter onwaarschijnlijk dat onze vroege voorouders in deze mate behaard waren. Berman (1999) geeft aan dat zulke dichte haargroei in mensen het gevolg is van een vrij zeldzame stoornis. Archeologische vondsten ondersteunen dit idee. Uit afbeeldingen stammend uit de prehistorie blijkt dat deze mensen beschikken over lichaamsbehaarding die dichter aansluit bij die van de moderne mens dan zogenaamde replica's van de oermens. Venusfiguurtjes leren ons dat ook het hoofdhaar van de oermens alles behalve verwilderd was. De vrouwenbeeldjes geven blijk van een verfijnde haardracht. Ook hun lichaam wordt, met uitzondering van de schaamstreek, weergegeven als haarloos. Hetzelfde geldt voor de sporadische afbeeldingen van mannen. We kunnen hieruit niet één op één afleiden dat de oermens een haarloze, of onthaarde mens was. Misschien zijn de afbeeldingen niet gemaakt met het doel de werkelijkheid te reproduceren. Bovendien is het verwerken van lichaamsbehaarding in beeldjes dikwijls een te detaillistische opgave, waardoor wat we zien een abstractie is van de werkelijkheid, zoals stevast het geval is in de beeldhouwkunst. Het feit dat de venusfiguurtjes uiteenlopende kapsels dragen, ontkracht echter het beeld van de oermens als een onverzorgde Wilde (Berman, 1999). De prehistorische mens hield zich wel degelijk bezig met zijn uiterlijk. Voor het ontharen zouden scherpe stenen en schelpen als scheermes hebben gediend, dubbele schelpjes zouden zijn gebruikt als pincet (Sherrow, 2006).

De harige Wildeman of Holbewoner is een archetype dat hardnekkig voortleeft in onze collectieve fantasie. Hij is ontstaan door een onkritische overname van het voorwetenschappelijke motief van de wildeman door de wetenschap. Berman (1999) illustreert de impact van dit idee met een anekdote over de verovering van Amerika. Toen de Europeanen in de Nieuwe Wereld aanbelandden, ontdekten ze een in hun ogen wild volk, maar zij misten een essentieel kenmerk van de wildeman. Tot hun grote verbazing was het huidoppervlak van de zogenaamde Indianen glad en het hoofdhaar zorgvuldig verzorgd. Het beeld van een behaarde wildeman zat echter zo diep geworteld dat de Indianen dikwijls afgebeeld werden met een veelheid aan haar. Ironisch genoeg vertegenwoordigden de bebaarde Westerlingen een gelijkaardig idee voor de inheemse volken. De Indianen waren bedreven in het ontharen van hun lichaam. Lichaamshaar werd gezien als overvloedig. De Europese nieuwkomers voldeden in hun ogen dan ook eerder aan het prototype van de Wildeman, dat de Indianen eveneens kenden in de vorm van Sasquatch, dan zichzelf.

Dit oerbeeld van de harige wilde wordt in de meest uiteenlopende samenlevingen teruggevonden (Berman, 1999). In het Westen kennen we Sasquatch als Big Foot, maar ook de Verschrikkelijke Sneeuwman uit Siberië en de Yeti uit Nepalees en Chinees cultuurgebied vertegenwoordigen hetzelfde idee. Terwijl het motief van de Wildeman bij de Mongolen vertegenwoordigd wordt door de Almas duikt een soortgelijk figuur op in de mythologie van de Lugbara een Afrikaans volk dat leeft in

de gebieden van het hedendaagse Congo en Uganda. Zij kennen een behaard, voorhistorisch wezen dat luistert naar de naam Dribidu (Hallpike, 1969). Het beeld van de behaarde Wildeman vinden we bovendien terug in verschillende Bijbelse vertellingen. Zo groeit koning Nebukadnezar een vacht nadat hij van de troon gestoten en verbannen wordt (Hallpike, 1969). Zijn lichaamshaar vormt de ultieme symboliek voor een maatschappelijke verstoteling, iemand die buiten de maatschappij leeft.

Het idee van de voorhistorische Wildeman is bijgevolg wereldwijd verspreid en duikt op in sterk uiteenlopende culturen. Het gaat hier om het motief van de natuur tegenover de cultuur, waarin overmatige harigheid geassocieerd wordt met bestialiteit. De Wildeman verkeert in een voormaatschappelijke toestand hij leeft buiten de beschaving. Het is diens beharing die wijst op zijn dierlijkheid en een presociale toestand (Hallpike, 1969). De intrede van de beschaving daar tegenover gaat gepaard met het verlies van haar (Berman, 1999). Haarloosheid vormt zo een teken van beschaving, van afstand van de ongecontroleerde natuur.

“Hair is our marker of evolutionary position; the further away from our animal origins, the more it is under control.” (Berman, 1999, p. 297)

Dit diepgewortelde idee vindt zelfs zijn weg binnen de wetenschap. In verschillende systemen werd de Wildeman al gecategoriseerd als de schakel tussen de mens en de dieren. Met de komst van de evolutietheorie valt de Wildeman op zijn plaats in de geschiedenis, in de prehistorie, aan het begin van de menselijke evolutie. Het mythische patroon van de Wilde wordt zo ten onrechte geprojecteerd op de holbewoner en blijft op deze manier voortbestaan. Beelden van de wildharige holbewoner gekleed in even harige huiden in musea over de hele wereld getuigen van dit beeld.

De koppeling van haar aan dierlijkheid c.q. onbeschaafdheid is derhalve vrij manifest aanwezig. Ze zal in dit historisch overzicht nog een aantal keren verschijnen en ook in de getuigenissen van vrouwen over hun lichaamshaar zal dit idee worden aangehaald (zie hoofdstuk 4.1.: Toerien & Wilkinson, 2004).

De Griekse en de Romeinse Oudheid

Ook bij de Oude Grieken vormde het verwijderen van schaamhaar een gangbaar onderdeel van de schoonheidsbehandeling van de vrouw. Martin Kilmer (1982) leidt dit af uit komedieteksten en erotische vaasschilderingen uit de Griekse Oudheid. De Griekse vrouwen gebruikten twee methodes om het haar te verwijderen: het schroeien (*“singeing”*) en het epilieren. Aangezien de eerste techniek te gevaarlijk was om direct toe te passen op de geslachtsdelen werd het schroeien waarschijnlijk alleen toegepast op de venusheuvel en wat we in moderne terminologie de bikinilijn noemen. Hiermee werd geen glad resultaat bereikt, te dicht op de huid schroeien kon deze beschadigen. De Griekse venusheuvel was hoogstwaarschijnlijk kort geschroeid en stekelig. Om de stank van het schroeien en toch enige gladheid te breken werd het epilieren aangeraden als alternatieve methode. Ook hier was het doel waarschijnlijk niet de volledige verwijdering van het schaamhaar, maar eerder een modellering ervan. Kilmer (1982) ondersteunt dit idee aan de hand van

afbeeldingen van vrouwen met schaamhaar in erotisch aardewerk uit deze periode. Hiermee verzet hij zich tegen het heersende idee dat van Griekse vrouwen verwacht werd dat zij zich volledig onthaarden. De oude teksten bevestigen dat schaamhaar in de Griekse Oudheid als aantrekkelijk werd gezien, mits enigszins binnen de perken gehouden door middel van bovenstaande technieken.

Bronnen over ontharing ten tijde van de Griekse Oudheid behandelen vooral het verwijderen van het schaamhaar. Het gebruik figureert zelfs in de Griekse mythologie in de persoon van Baubo. Het verhaal gaat als volgt: Demeter is ontroostbaar als ze haar dochter Persephone is kwijtgeraakt aan de god van de onderwereld, Hades. Verschillende pogingen om de godin op te vrolijken vangen bot. Het is Baubo die haar uiteindelijk weer aan het lachen krijgt. Hiervoor gebruikt ze een nogal wonderbaarlijke methode: de vrouw tilt haar rok op en toont de bedroefde Demeter haar onthaarde venusheuvel. Wanneer Demeter dit ziet barst ze voor het eerst in lange tijd in lachen uit.

Afbeelding 1: Een Baubo-figuurtje uit de tempel van Demeter in Priene, Turkije.¹

Figuurtjes van de beruchte Baubo zijn dan ook terug te vinden in de tempel gewijd aan Demeter. Ze wordt afgebeeld als een vrouwtje zonder hoofd, haar romp tevens haar gezicht en haar kin is haar vulva. Maar waarom stemt juist dit zicht de diepbedroefde Demeter zo vrolijk? De lezingen van de passage lopen hierover uiteen. Een ervan luidt dat het haarloze geslachtdeel van Baubo een teken is van androgynie, van een derde sekse. Door het uiterlijk van haar genitaliën aan te passen is Baubo noch vrouw noch man. Een betekenis die in schril contrast staat met hedendaagse interpretaties van intieme ontharing in functie van seksuele aantrekkelijkheid en als teken van het onderscheid tussen de seksen. Baubo's haarloze venusheuvel stelt de sekseverschillen in vraag in plaats van ze te bevestigen (Endres, 2004). De kleine vrouw bestaande uit romp en ledematen spreekt in sommige versies dan ook via haar vulva.

Hoewel lichaamsbehairing als thema door velen te licht werd bevonden, wordt er door de Griekse wijsgeer Aristoteles aandacht aan besteed. De tweedeling tussen gladde vrouwen en harige mannen is in diens werken reeds aanwezig. Dit verschil vindt volgens Aristoteles zijn oorsprong in de verschillende gesteldheid van man en vrouw. Het harige lichaam van de man is een resultaat van diens warme gesteldheid, zijn intellectuele kwaliteiten, dapperheid, kracht en deugdelijkheid vloeien hier eveneens uit voort. De vrouw daarentegen ontbeert deze eigenschappen. Zij is koel van aard, glad van oppervlak en bijgevolg inferieur aan de man (Williams, 2006).

Het ontharen was eveneens een gewoonte onder Romeinse vrouwen. Zij onthaarden hun lichaam met behulp van scherpe schelpen en hete teer (Basow, 1991). Zij

¹ Afbeelding afkomstig van:

<http://mkatz.web.wesleyan.edu/cciv110x/hhdemeter/cciv110.lambe.html>

hebben de reputatie hun lichaam volledig te ontharen (Sherrow, 2006). Een bespreking van de ontharingsgewoonten van de Romeinse vrouwen vinden we terug bij Ovidius in boek drie van de *"Ars Amatoria"* (Williams, 2006). Hier adviseert hij vrouwen met betrekking tot allerhande schoonheidspraktijken. Ovidius raadt de vrouwen aan hun benen en oksels vrij te maken van haar. Het ontharen van deze gebieden vormt een maatschappelijke plicht, waardoor de vrouw laat zien dat ze een beschaafde Romeinse is. Haar gladde lichaamsoppervlak is een punt van onderscheiding. Het contrasteert met dat van vrouwen uit andere samenlevingen en met het Wilde en ongeciviliseerde.

Ook de Romeinse mannen voldeden aan de plicht van het onderscheid. Zij schoren hun gezichten glad. Wanneer een Romeinse man de leeftijd van eenentwintig jaar bereikte, onderging hij op rituele wijze zijn eerste scheerbeurt, gevolgd door een feest om zijn intrede in de volwassenheid en de maatschappij te vieren (Sherrow, 2006). Het gladgeschoren gezicht bleef bij mannen echter een tijdelijke mode. Het gezicht van Julius Ceasar wordt afgebeeld als gladgeschoren, zijn opvolgers lieten hun baarden echter vaker staan. De gezichtsbehandling deed zijn intrede waarschijnlijk als reactie op het overnemen van de scheergewoontes door de Christenen.

De middeleeuwen en het Christendom

Verschillende voorbeelden van haarstijlen als teken van een ideologische scheidslijn vinden we in de middeleeuwen. Iemands haardracht was een belangrijk symbool van iemands identiteit. Tijdens deze periode werden haarstijlen in bepaalde gebieden zelfs bij wet vastgelegd. Het knippen van het haar kon een man zijn leven kosten wanneer hij werd aanzien als lid van een vijandig volk, maar kon hem ook op radicale sancties bij wet komen te staan. In het door de Engelsen ingenomen Ierland werd zo'n wet van kracht. De Engelsen die zich in het Ierse gebied vestigden namen dikwijls ook de heersende haarstijlen van de Ieren over, tot ongenoegen van de machthebbers die de Ieren zagen als een minderwaardig volk. Deze vermenging van haarstijlen gaf bovendien problemen voor de wet aangezien er verschillende straffen stonden op het doden van een Engelsman of een Ier. Het was essentieel dat beide groepen herkenbaar bleven om de wet te handhaven, op het overnemen van de Ierse kapsels stond een gevangenisstraf of onteigening (Bartlett, 1994).

Tijdens de periode rond de overgang van de elfde naar de twaalfde eeuw was lang haar de mode voor mannen binnen de hogere klassen in Engeland en Frankrijk. Dit stuitte op protest binnen de kerk, de lange lokken van de mannen zouden een breuk betekenen met hun mannelijkheid. Het essentiële onderscheid tussen man en vrouw werd door hen geschonden. Wie toch lang haar droeg riskeerde van verbanning uit de kerk en uitsluiting van een Christelijke begrafenis. Daarmee was de strijd echter nog niet ten einde, de macht van de mode bleek sterker dan deze van de kerk. Het lange haar had voor de mannen hoogstwaarschijnlijk überhaupt geen band met vrouwelijkheid maar met een idee van jeugdigheid en edele afkomst (Bartlett, 1994).

Binnen het Christendom vinden we een in grote lijnen tegenovergestelde houding ten opzichte van het lichaam en beharing in vergelijking met deze in de Oudheid.

Hoewel de Christenen het idee van Aristoteles van de vrouw als 'koel' van gestel en haarloos van huid overnemen, wijkt de Christelijke houding jegens lichaamshaar af van deze van de Oude Grieken. Bromberger (2008) citeert de kerkvader Clement van Alexandrië in diens polemieken tegen mannen met gladgeschoren gezichten. Zij schonden hiermee de grenzen tussen de seksen zoals God die gesteld had. Behaardheid is voor de kerkvader het symbool van mannelijkheid, veroorzaakt door de mannelijke warmte. Deze warmte onderscheidt de volwassen man van de onvolgroeide jongeling en is tegengesteld aan de koelte van de vrouw (Bromberger, 2008). De discussie betrof hier het gezichtshaar als teken van mannelijkheid. Hoewel opvattingen over de wenselijkheid van een behaard gezicht binnen het Christendom verschilden per periode, bleef de mannelijke lichaamsbehaaring intact.

Afbeelding 2: De heilige vrouw met baard: Sint Wilgefortis of Ontkommer.²

Het Christendom stond in het algemeen negatief tegenover het verwijderen van lichaamshaar als onderdeel van 'Gods Schepping'. Lichaamsbehaaring vormde een vrome sluier voor de 'onzedelijke' lichaamsdelen (Bromberger, 2008). Dit idee wordt geïllustreerd in een legende uit het vroege Christendom over een bijzondere vrouwelijke heilige genaamd Sint Wilgefortis. De Engelsen kennen haar als Saint Uncumber, in het Nederlands kreeg ze namen als Ontkommer en het verbasterde Komkommer. Ze is de heilige waartoe vrouwen die van hun man af willen hun gebeden richten. Wilgefortis was de dochter van de koning van Portugal die haar leven wilde wijden aan god. Wanneer de koning haar tegen haar zin dwingt om te trouwen, bidt ze tot god om haar zo lelijk als de nacht te maken, zodat haar toekomstige echtgenoot haar zal afwijzen en ze haar huwelijkse plicht kan ontlopen. Wilgefortis gebeden worden verhoord. Haar kuisheid vertaalt zich in haar lichaamsbehaaring die vanaf het gebed een mannelijk patroon volgt. Ze draagt, zoals zoveel heiligen maar geen enkele vrouw, een volle baard. Het is haar kuisheid die haar toestaat om de bijna heilige grenzen tussen man en vrouw te beslechten. Met dank aan haar nieuwe lelijkheid ontsnapt Wilgefortis aan het huwelijk, maar niet aan de wil van haar vader die haar uiteindelijk liet kruisigen (Toerien & Wilkinson, 2003).

Haar en de Islam

In de sjiitische strekking van de Islam kent men eveneens een bebaarde vrouw. De symboliek verschilt in grote mate van de Christelijke zoals hierboven werd besproken. De komst van een bebaarde vrouw op het spreekgestoelte van de Grote Moskee in Mashhad, Iran zal volgens de sjiieten de aankondiging zijn van de Apocalyps. Het dragen van een baard en het innemen van het spreekgestoelte zijn beide tekenen van een ernstige transgressie van het onderscheid tussen de seksen,

² Afbeelding afkomstig van: <http://americaninquisition.blogspot.com/2008/12/st-wilgefortis.html>

een verstoring van de fundamentele orde. Het betekent in dit geval het einde van de wereld (Bromberger, 2008).

Tussen de twee religies bestaat echter nog een groter verschil. De Christelijke visie op lichaamsbehandling staat haaks op de Islamitische hygiënewetten. Moslims, zowel mannen als vrouwen, worden geacht in overeenstemming met de Sunna hun oksels en schaamstreek te ontharen. Aan deze "fitrah" liggen hygiëneoverwegingen ten grondslag (Delaney, 1994; Demicri, Dogan, Erkol & Deniz, 2008). Het verwijderen van haar dient te voorkomen dat onreine lichamelijke afscheiding zoals zweet, bloed en uitwerpselen worden vastgehouden. Voor Islamitische vrouwen gelden deze regels in versterkte mate, niettemin is het verwijderen van lichaamshaar voor hen verboden tot aan de trouwdag. Op de dag voor haar trouwen krijgt de toekomstige bruid het haarloze lichaam van een volwassen vrouw aangemeten (Bromberger, 2008).

Terug naar Europa

De eeuwenlange Islamitische traditie van ontharen werd door de kruisvaarders vanuit het Midden-Oosten meegenomen naar Frankrijk waar het ontharen van het gehele lichaam een tijdlang in de mode was bij vrouwen van de hogere klasse. Het bleef echter bij een modegril die in het midden van de 16^e eeuw een halt werd toegeroepen door Catherine De Medici, koningin van Frankrijk (Sherrow, 2006).

In deze periode circuleerde een schoonheidshandboek van de hand van Giambattista della Porta "*The ninth book of natural magick: how to adorn women, and make them beautiful*". De Engelse vertaling werd gepubliceerd in het jaar 1658, een eeuw na de originele uitgave in Napels. Dit boek maakt deel uit van een reeks van twintig boeken over allerhande onderwerpen, van pneumatische experimenten tot vissen en jagen en onzichtbare handschriften. Het negende boek is gewijd aan recepten voor de maakbare schoonheid. In hoofdstuk 4 van dit boek bespreekt de geleerde een aantal methoden om ongewenst haar te verwijderen. Hierin omschrijft hij onder andere een recept voor een ontharingsmiddel op basis van ongebluste kalk. Ontharingsmiddelen op basis van witte padden, salamanders of zeeduizendpoten behoren eveneens tot de mogelijkheden.

Della Porta raadt aan de substantie voor gebruik te testen door er een kippenveer in te dopen, wanneer alleen de pen overblijft is het middel klaar voor gebruik. Deze recepten worden vergezeld met omschrijving van middeltjes om de eventueel opgelopen verbrande huid te behandelen. De auteur wijst er op dat het effect van deze ontharingsmiddelen slechts tijdelijk is. Hij biedt echter ook middelen die de haargroei vertragen en een alternatief middel op basis van salpeter waarmee permanente ontharing kan worden bereikt. Dit is het ideale recept voor het bereiken van de modieuze wijkende haarlijn bij vrouwen, aldus Giambattista della Porta. Deze wijkende haarlijn was opvallend genoeg weer een bijeffect van het gebruik van verschillende loodhoudende poeders die in die tijd veel werden gebruikt, deze veroorzaakten haaruitval (Sherrow, 2006).

De Verlichting: een haarloze revolutie in de kunst

Iets meer dan een eeuw na de Engelse publicatie van de *Magica Naturalis* bespreekt Diderot het waarom van de onthaarde schaamstreek in de Griekse beeldhouwkunst. Diens opvattingen met betrekking tot de kunstzinnige schoonheid van het haarloze vrouwenlichaam stemmen overeen met de opvattingen van de Engese kunstschilder Hogarth (Endres, 2004). In het denken en het spreken over schoonheid wordt de vulva in het algemeen stiefmoederlijk behandeld. Diderot valt hier op in zijn uitzonderlijke bespreking van dit facet in de Griekse beeldhouwkunst. In zijn *Salons* daterend uit 1756 stelt hij een aantal redenen voor, voor het ontbreken van het schaamhaar in de kunst van de Oudheid. Dit zou zijn vanwege de zuiverheid, gekoppeld aan de maandstonen, het warme klimaat, of het plezier, een vorm van libertijnse nieuwsgierigheid of gewoonweg een afspiegeling van een gebruik van de vrouwen die als model dienden voor de Griekse en Romeinse kunstenaars. Echter de belangrijkste reden is in zijn ogen de schoonheid. Het schaamhaar is een stijlbreuk in de s-lijn van de schoonheid zoals beschreven door Hogarth. Diderot formuleert dit als volgt:

“...le chemin de cette ligne infiniment agréable seroit rompu dans son cours par une touffe interposée; que cette touffe isolée ne se lie à rien, et fait tache dans la femme...” (Denis Diderot in Endres, 2004, p.33)

Diderot vervolgt hier met de bespreking van de omgekeerde functie van lichaamsbehandling op het mannelijke lijf:

“...au lieu que dans l’homme, cette espèce de vêtement naturel, d’ombre assez épaisse aux mamelles, va s’éclaircissant, à la vérité, sur les flancs et sur les côtés du ventre; mais y subsiste, plus élevée, plus fournie, autour des parties naturelles. Il vous montrera ces parties naturelles de l’homme, dépouillées, comme un intestin grêle, un ver d’une forme déplaisante.” (Denis Diderot in Endres, 2004, p.33)

De esthetiek van het mannelijke geslacht vaart dus allesbehalve wel bij het ontharen van de schaamstreek. Het onthaarde geslachtsdeel krijgt hierdoor de schijn van een uitwendige dunne darm of een misvormde worm aldus Diderot. Het vrouwelijke schaamhaar daartegenover onderbreekt niet alleen de vloeiende beweging van het lichaam, het contrasteert er bovendien mee. De ongetemde bos haar komt niet overeen met Hogarths idee van vloeiende lijnen die de schoonheid maken. De vrouwelijke schoonheid wordt dan ook pas zichtbaar wanneer deze natuurlijke sluier wordt afgelegd. Endres (2004, p.21) verklaart:

“In this way the depilatory argument resembles something like a call for an unveiling of the female mystery by means of linear, razor-like enlightenment.”

De ultieme naaktheid vormt de essentie van de schoonheid. In dit uitgangspunt schuilt een verheerlijking van de oude Grieken, hun kunst was vergeven van naakten en zij zouden zelf weinig kleren gedragen hebben. De naaktheid staat hier voor een terugverlangen naar deze ‘oorspronkelijke’ schoonheid, maar ook als een Utopia geprojecteerd in de toekomst. In deze redenering wordt kleding gezien als

tijdsgebonden en daardoor niet in overeenstemming met het utopische project van de tijdloze schoonheid. Op Endres (2004) zijn uitwerking van dit idee zal hier niet verder niet worden ingegaan.

Op het tonen van, het voornamelijk vrouwelijke, schaamhaar in de kunst rust eeuwenlang een groot taboe. Endres (2004) spreekt over de paradoxale aanwezigheid van de onthaarde schaamstreek in de kunst. Het gaat hier om een stilgezwegen aanwezigheid. De enige plek waar het vrouwelijke geslachtsorgaan en haar bedekking uitgebreid aan bod komen is de pornografische kunst.

Later in de tijd duikt het schaamhaar echter op in werken van verschillende kunstenaars. In Francisco Goya zijn *“La maja desnuda”* uit ongeveer 1800 vangen we een zeldzame glimp op van het schaamhaar van het model. Zesenzestig jaar later gaat Courbet opvallend minder omfloerst te werk in diens *“L’origine du monde”* dat als een groot schandaal ontvangen werd (Trager, 2006). Een laatste kunstenares die wars van conventies haar eigen lichaamsbehandling afbeeldde is Frida Kahlo (1907-1954). Haar zelfportretten worden getypeerd door haar doorlopende donkere wenkbrauwen van waaronder haar priemende ogen de toeschouwer aankijken, op haar bovenlip is een nadrukkelijke donkere schijn zichtbaar. Inmiddels duikt het schaamhaar zo nu en dan op in de kunst, al dan niet bedoeld choquerend.

Haar hygiëne

Endres (2004) koppelt haarloosheid vervolgens aan een principe buiten de kunst, de opkomst van het hygiënebegrip tijdens de Verlichting. Dit principe steunt op een koppeling van lichaamshaar aan de zondeval. Het begrip van het verlangen naar het oorspronkelijke keert hier terug in zijn analyse. Het gaat echter niet om de oorspronkelijke ware schoonheid zoals bij de Grieken, maar om een idee van originele reinheid gekoppeld aan het Christelijke idee van de zondeval. De maandelijks terugkerende bloedingen zijn Eva’s straf voor haar ongehoorzaamheid, met als gevolg dat deze gezien worden als onrein. Om terug te keren naar een toestand van zuiverheid dient de vrouw terug te gaan naar de kindertijd, de periode voor de maandstonden. Aangezien schaamhaar synchroon optreedt met de maandstonden wordt het geassocieerd met deze onreinheid. De onthaarde vulva daarentegen wordt gezien als een teken van reinheid. Dit idee vertaalt zich in het hygiënebegrip van de Verlichting. Endres (2004, p. 29) concludeert het volgende: *“Female chastity was rebaptized as cleanliness and intimate hygiene.”*

Het idee van vrouwelijke onreinheid kent een wedergeboorte in het hygiënebegrip van de Verlichting. Dit wordt in het verlengde van het begrip van het lichaam gekenmerkt door een idee van zelfcontrole. Veel van de handelingen met betrekking tot de dagelijkse hygiëne vinden in deze periode hun ingang. Opvallend is hier dat het de vrouwelijke geslachtsdelen zijn die gezien worden als onrein, of vervuild om de terminologie van de hygiëne te hanteren, een overblijfsel van het Christelijke vrouwbeeld.

Endres (2004) benadrukt echter dat deze beweging evenzeer politieke implicaties had. De nieuwe zuiverheid van het lichaam van de burgerij stond in contrast met de dichtgepoederde gezichten van het ancien regime. Lichamelijke hygiëne droeg bij aan de totstandkoming van de Verlichte mens. De officiële kunst van de Franse Revolutie greep terug op de Griekse traditie van naaktheid die zo een dubbele betekenis kreeg.

Een uitvloeisel van de door Endres aangestipte nieuwe opvattingen omtrent hygiëne is het scheren van de huid voorafgaand aan een chirurgische ingreep of bevalling. Dit gebruik stamt vermoedelijk uit het begin van de 18^e eeuw (Landry & Kilpatrick, 1977; McIntyre & McCloy, 1994) en dient om infecties te voorkomen. Bovendien maakt het wondhechting gemakkelijker en het zou de zichtbaarheid vergroten. Het gaat hier echter om een misplaatst hygiënebegrip. Landry & Kilpatrick (1977) verwijzen naar verschillende onderzoeken die aangeven dat scheren voor een bevalling niet bijdraagt aan het voorkomen van infecties. Sterker nog, zowel bij operaties (McIntyre & McCloy, 1994) als bevallingen (Landry & Kilpatrick, 1977) komen wondinfecties vaker voor wanneer het huidoppervlak in kwestie geschoren wordt. Het preoperatief scheren blijkt bijgevolg puur gebaseerd op chirurgische traditie en een diepgewortelde notie van haar als onhygiënisch. Hoewel het gebruik van ontharingscrèmes het aantal infecties sterk terug brengt in vergelijking met scheren, blijft het de vraag of preoperatief ontharen werkelijk nodig is.

Haar en de seksen: seksualiteit en evolutie

We blijven nog even in deze periode om Darwins visie op lichaamsbehandling te bekijken. In zijn boek *"The descent of man"* (1879) definieert hij lichaamsbehandling, of beter het vrouwelijke gebrek daaraan, als een secundair geslachtskenmerk. Haarloosheid³ is een zeldzaam kenmerk onder zoogdieren. Slechts zeven andere soorten hebben eveneens geen dichte haargroei en het merendeel van deze dieren leeft bovendien in het water (Pagel & Bodmer, 2003). Ondanks binnen de evolutionaire psychologie genoemde voordelen van een vrijwel haarloze huid zoals een verminderde vatbaarheid voor parasieten die zich in het haar ophouden, ziet Darwin met het oog op natuurlijke selectie geen voordelen van een haarloos bestaan. De haarloosheid van de mens, specifiek van de vrouw, moet in Darwins ogen een uitvloeisel zijn van de seksuele selectie en het verschil tussen vrouwen en mannen. Het waren de vrouwen die ergens zeer vroeg in de menselijke evolutie hun 'vacht' verloren. Dat vrouwen wereldwijd minder behaard zijn dan de mannelijke medemens ziet de bioloog als bewijs voor zijn stelling. De gladde huid van de vrouw fungeerde als een succesvol seksueel ornament dat overgedragen werd op de nakomelingen, zowel meisjes als jongens. Hierdoor verloor de mens zijn beharing aldus Darwin (in Lesnik-Oberstein, 2006). Latere evolutiebiologen (Pagel & Bodmer, 2003) zien de seksuele voorkeur voor haarloosheid in het verlengde van de natuurlijke selectie. De haarloze huid is aantrekkelijk omdat ze fungeert als een signaal van gezondheid want ze is vrij van parasieten. Verschillende theorieën doen

³ Pagel & Bodmer (2003) wijzen er op dat mensen in wezen niet 'haarloos' zijn, maar bedekt met talloze korte, fijne haartjes. Over een vacht beschikt de mens dus niet.

echter de ronde over het menselijke gebrek aan haar, evenals allerhande kritieken. Een daarvan wordt geformuleerd door Lesnik-Oberstein (2006) zij bekritiseert het impliciete idee dat mannen sinds mensenheugenis de vrouwen selecteerden op aantrekkelijkheid en niet andersom. Zij stelt bovendien de vraag waarom de biologische haarloosheid initieel een vrouwelijk kenmerk was dat zich slechts afgezwakt manifesteert in mannen. De functionaliteit van haarloosheid vervalt op deze manier.

Inmiddels zijn we aanbeland in de 20ste eeuw waarin de maatschappij belangrijke veranderingen ondergaat. Deze veranderingen op maatschappelijk vlak manifesteren zich eveneens in de symboliek van het haar. De moderne vrouw van de 20ste eeuw zegt haar lange, bij uitstek vrouwelijke, lokken gedag. Kortgeknipte kapsels zoals de boblijn worden een sterk omstreden modedefenomeen dat de veranderende maatschappelijke positie van de vrouw weerspiegelt. De frisse wind van vooruitgang openbaart zich in de mode en ontbloot schouders en benen van diezelfde moderne vrouw. De consumptiemaatschappij draait op volle toeren; een haarloze norm doet haar intrede.

3.2. De 20ste eeuw: de opkomst van de consumptiemaatschappij

Met de opkomst van de consumptiemaatschappij in de 20ste eeuw krijgt de haarloze norm een stevige voet aan de grond in het Westen. Het verschijnsel verspreidt zich via uiteenlopende kanalen over de bevolkingslagen. Terwijl Hope (1982) focust op de invloed van de vrouwenbladen op de nieuwe standaard spelen verscheidene factoren een rol in het consolideren van de nieuwe norm. Hansen (2007) wijst op een verwevenheid van de veranderende vrouwenmode met de bloei van de vrouwenbladen die o.a. dankzij een omvangrijke stijging in geletterdheid, technologische ontwikkeling van de drukpers en grootschalige verspreiding per post een uitgebreid publiek aanspreken.

Bovendien zochten producenten van verzorgingsproducten naar een nieuwe markt voor hun artikelen. Een periode eerder, omstreeks 1901 vond King C. Gillette het gat in de markt waar hij lange tijd naar op zoek was. Hij kwam op het idee voor de zogenaamde *“Gillette safety razor”*, een scheermes dat mannen in staat stelde zich geregeld te scheren zonder daarbij gevaar te lopen op verwondingen of naar een gespecialiseerde barbier te moeten om geschoren te worden of hun mes te laten slijpen. De mesjes van Gillette konden meerdere malen gebruikt worden om dan te worden vervangen door nieuwe, die vastgezet konden worden in dezelfde houder. Deze uitvinding beloofde grote winst wanneer hij zou aanslaan, haar groeit constant en scheren blijft steeds opnieuw nodig. Het principe van constante haargroei en zijn slimme marketingmethoden bezorgden Gillette vaste klanten. Eén van Gillette’s slimme zetten was het aanbieden van scheersets aan het Amerikaanse leger toen het in de Eerste Wereldoorlog naar Europa trok. Hierdoor boorde hij een groot nieuw klantenbestand aan onder de soldaten en bereikte het Gillette scheermes ook de Europese markt. De introductie in 1915 van de *“Milady décolletée”*, een vergelijkbaar scheermes voor vrouwen (zie afbeelding 1) was eveneens het product van King Gillette’s creatieve handelsgeest (Sherrow, 2006; Hansen, 2007). Het scheermes voor vrouwen werd aan de man gebracht onder de volgende slogan:

“by request Milady Décolleté (sic) Gillette ...a special model toilet accessory for the women of fashion brought after numerous requests from the leading summer and winter resorts and all the metropolitan fashion centers.” (Hansen, 2007, p. 28)

Het scheermes van Gillette zou er dus zijn gekomen naar aanleiding van een grote vraag onder vrouwen. Hansen (2007) stelt dit idee in vraag en verwacht dat het niet gaat om een voorgestelde werkelijkheid, maar dat het hier wederom een slimme verkooptechniek van Gillette betreft. Op hoe het ontharen in Amerika aan de vrouw gebracht werd zal in wat volgt dieper worden ingegaan aan de hand van Hope’s (1982) analyse.

Een laatste medium dat een onmiskenbare rol speelde in het vestigen van een nieuw schoonheidsideaal voor vrouwen is de film. Met de opkomst van dit medium werden beelden van schoonheid wijder verspreid. Vrouwen zagen hun heldinnen uit Hollywood op het scherm en deden hun best om op de filmsterren te lijken. Ook modellen in de advertenties kregen in deze periode een uiterlijk dat bij het Hollywoodideaal aansloot. Verzorgingsproducten als shampoo, haarverf en make-upartikelen als nagellak, lippenstift etc. werden in deze jaren geïntroduceerd. Een

verschijnsel dat daarnaast bijdroeg aan de opkomst van de schoonheidsindustrie was de introductie van warenhuizen waar in alle anonimiteit en zonder koopverplichting nieuwe producten door de vrouwen bekeken en vergeleken werden (Hill, 2002).

Christine Hope (1982) maakt in *“Caucasian female body hair and American culture”* een analyse van de opkomst van deze norm in de Verenigde Staten aan de hand van advertenties voor ontharingsproducten. Zij onderscheidt twee vormen van reclames, deze die gericht zijn op het aanprijzen van een specifiek product (*“product-based”*) en de reclames gericht op het informeren van de lezeres over het belang en de methoden van ontharen (*“instructional”*), ze wordt zo ingewijd in een nieuwe praktijk. Hope’s analyse brengt haar tot vier episodes in de opkomst van de norm der haarloosheid. De norm doet haar intrede vanaf 1914. De eerste fase in de opkomst van de nieuwe standaard noemt Hope de fase van de *“Ivory Complexion”* voorafgaand aan het jaar 1915. De periode van 1915 tot 1919 vervolgens staat in het teken van de *“Great Underarm Campaign”*. Vanaf de jaren '20 tot 1940 komen de benen in het vizier. De benen worden onthaard. Hope (1982) betitelt deze periode als *“Coming to Terms with Leg Hair”*. Tijdens de oorlogsjaren 1941-1945 volgt een tweede kleinschaligere aanpak van het beenhaar: *“A Minor Assault on Leg Hair”*. Deze indeling zal in de hierop volgende bespreking worden aangehouden.

The Ivory Complexion (tot 1915)

De kledingstijlen in de fase tot 1915 bedekken het lichaam van de vrouwen grotendeels waardoor er van ontharing weinig sprake is. De weinige ontharingsmiddelen en normen beperken zich dan ook tot ongewenste haargroei in het gezicht. Karakteristiek voor reclames uit de vroegere periodes is dat het probleem op omfloerste wijze aangekaart wordt. Er wordt maar weinig gebruik gemaakt van direct taalgebruik. De zaken worden gesuggereerd via afbeeldingen in combinatie met tekst (Hope, 1982). In deze periode was het ontharen beperkt tot vrouwen in bepaalde beroepsgroepen waarin lichaamsdelen ontbloot werden, zoals de variétédanseressen (Basow, 1991).

The Great Underarm Campaign (1915-1919)

Deze tweede fase in de fixatie van de haarloze norm gaat gericht te werk. Het aantal advertenties voor ontharingsmiddelen en hygiënepraktijken neemt sterk toe tijdens deze periode. Voornamelijk het okselhaar wordt geviseerd. In de campagnes wordt stelselmatig verwezen naar de mode van ontblote schouders en zichtbare oksels. Het omfloerste taalgebruik wordt al snel verlaten. Na drie maanden is er reeds sprake van het gebruik van het woord ‘oksel’, *“armpits”* in plaats van *“underarms”* (Hope, 1982). Aangezien scheren tot dan toe een strikt mannelijke aangelegenheid is en voor vrouwen een geheel nieuw gedrag inhoudt, zijn de campagnes gericht op het informeren van vrouwen over deze nieuwe praktijk. De reclames gericht tot vrouwen omzeilen het gebruik van het masculiene woord ‘scheren’, vrouwen ‘polijsten’ hun huid (*“smoothed”*) (Basow, 1991; Sherrow, 2006). De benaming van het eerste scheermes voor vrouwen van Gillette dat in deze tijd op de markt werd gebracht, illustreert de indirectheid van het taalgebruik. *“Milady décolletée”* verwijst naar de nieuwe mode van ontblote schouders en armen: het toenmalige decolleté. Van ontharen - laat staan scheren - is geen spoor te bekennen.

Afbeelding 1. De "Milady Décolletée" van Gillette (1915) met gebruiksaanwijzing (1918)⁴

Coming to Terms with Leg Hair (1920-1940)

Ook in de nieuwe campagne gericht tegen beenhaar blijft het taalgebruik indirect. Vrouwen in films en tijdschriften met ontbode, gladde benen geven het voorbeeld in deze nieuwe mode (Basow, 1991). Vanaf 1918 wordt in advertenties gesproken over de 'ledematen' als te ontharen gebied. Pas vanaf 1920 worden de verwijzingen naar de benen duidelijker, met in 1923 een rechtstreekse benoeming van de benen als te ontharen lichaamsdelen.

Het ontharen van de benen krijgt echter lang niet zo veel aandacht als het ontharen van de oksels in de periode daarvoor. Dit hangt waarschijnlijk samen met de economische crisis waarin de Verenigde Staten op dat moment verkeren. Het aantal advertenties daalt beduidend gedurende de jaren '30 en ook de toon verandert van een instructiegerichte naar een meer productgerichte focus. Beroemdheden prijzen de producten aan en koppelen hun goede reputatie aan de koopwaar. Daarnaast worden de voordelen van het ontharingsmiddel afgezet tegenover de nadelen van andere merken en methodes. De advertenties die nieuw ontharingsgedrag introduceren - in dit geval het ontharen van de benen - behouden de op instructie gerichte insteek. De haarloze benen worden in het merendeel van de advertenties echter aangeprezen als een toevoeging op de ontharde oksels (zie afbeelding 5 en 6). De reclames vallen ook in dit geval voornamelijk terug op modeclaims als overtuigingsmethode. Er wordt onder andere verwezen naar de moderne badmode en het dragen van doorzichtige nylons als redenen voor het verwijderen van overtollig haar (zie bijvoorbeeld afbeelding 5, 6 en 7).

⁴ Gebruikte afbeelding zijn afkomstig van: <http://www.mr-razor.com/index.html>. Verkregen op: 26/06/2009.

Afbeelding 2: De 'Milady Décolletée' uit 1921, een luxeversie uitgevoerd in jade.

A Minor Assault on Leg Hair (1941-1945)

Tijdens de oorlogsjaren wordt een tweede poging gedaan om de Amerikaanse vrouw aan te zetten tot het ontharen van haar benen. De voorgaande campagne ter verwijdering van het beenhaar blijkt niet erg te zijn aangeslagen. Een groot deel van de vrouwen beperkt zich tot het ontharen van de oksels of onthaart gewoonweg niet. Maar de oorlog biedt nieuwe kansen (Hope, 1982). Er ontstaat er een tekort aan nylonkousen aangezien het materiaal waaruit deze worden gemaakt, gebruikt wordt voor het maken van parachutes voor het leger (Trosclair, 2008). Creatieve vrouwen houden de schijn hoog door een lijn vergelijkbaar met de naad van de toenmalige panty's vanuit de hiel over de achterkant van het been naar boven te tekenen. In deze periode worden de rokken bovendien korter. Gedwongen door de omstandigheden worden blote benen een veelvoorkomend zicht in het modebeeld.

In dit tweede offensief tegen het beenhaar worden de redacteurs van diverse vrouwenbladen ingeschakeld. Daarnaast wordt het ontharen als gewoonte opgenomen in de schoonheidshandboeken voor vrouwen. De benen komen meer en meer centraal te staan. Gebruinde en gladde benen worden een op zichzelf staand modeartikel. De advertenties voor ontharingsmiddelen veranderen van toon. Ze zijn erop gericht zoveel mogelijk vrouwen over te halen tot het volgen van deze nieuwe mode. Hiervoor worden zowel argumenten als informatieve tekstjes ingezet. De nieuwe mode van doorschijnende kousen keert bovendien terug als argument voor gladde, haarloze benen.

Afbeelding 3: De "Milady Décolletée" van Gillette uit de jaren '20, inclusief verpakking.

Deze campagnes hebben ondanks een slechte start wel degelijk effect op de lange termijn. Van de vrouwen die opgroeiden in de jaren '20 heeft begin jaren '60 een overtuigende meerderheid zich het gedrag eigen gemaakt (Hope, 1982). Ontharen evolueert van een modegril tot een gevestigde norm.

Hope (1982) merkt op dat klassenverschillen een belangrijke rol spelen in het naleven van deze nieuwe norm. Voor haar onderzoek analyseerde Hope twee damesbladen, elk met een andere doelgroep: "*Harper's Bazar*" voor de vrouwen uit de hogere klassen en "*McCall's*" voor de (lagere) middenklasse. Hieruit blijkt dat ontharen voornamelijk een fenomeen is van de hogere klassen dat hand in hand gaat met een sterkere modegevoeligheid.

Historisch gezien is het verwijderen van lichaamshaar een gebruik van de elite. De haarloosheid staat in eerste instantie symbool voor het onderscheid tussen de klassen. Hier speelt het zogenaamde "trickle-down" mechanisme een rol (Hansen, 2007). Trends starten in de zogenaamde "*upper-class*" om vervolgens door te sijpelen naar de rest van de bevolking.

De haarloze norm manifesteert zich dan ook later in de lagere klassen. Het reclameoffensief in de bladen met deze vrouwen als doelgroep laat langer op zich wachten. In *McCall's* worden de oksels geviseerd vanaf 1917. Het aantal advertenties is minder massaal en het totaal blijft beperkt in omvang. Ongeacht de korter wordende mode verdwijnen de advertenties voor ontharingsproducten tijdens de periode 1924-26 in hun geheel uit de bladen. Het duurt zelfs tot 1931 voordat de haarloze benen terugkeren in het vrouwenblad. Het 'offensief' is hier beduidend minder aanwezig. Tijdens de jaren '40 blijven de advertenties in *McCall's* voornamelijk gericht op het product en ook het taalgebruik is minder direct dan dit in de advertenties in *Harper's Bazar*.

Hope (1982) verklaart deze ontwikkelingen vanuit de aanwezigheid van een enigszins ambivalente houding tegenover het ontharen van de benen. De jaren '20 tot en met '40 vormen een overgangperiode in het schoonheidsbeeld waarin het tot dan toe onzichtbare vrouwenbeen 'ontdekt' wordt. Op het moment dat dit lichaamsdeel ten tonele verschijnt is het nog gehuld in een sfeer van onzedelijkheid. Het ontharen van de benen wordt gerelateerd aan de onfatsoenlijk ontblote benen van de 'danseressen'. Haarloze benen worden gekoppeld aan de - veronderstelde - onzedelijkheid van deze vrouwen. Daarnaast lijden ook de ontharingsproducten onder een twijfelachtige reputatie. Verschillende verhalen doen de ronde over eventuele nadelige effecten op de gezondheid en deze blijken niet altijd ongefundeerd. Dit komt de overtuigingskracht niet ten goede.

Zoals werd aangegeven is deze periode er een van verandering. Een nieuwe norm doet haar intrede terwijl andere van het toneel verdwijnen. De vrouw verwerft nieuwe vrijheden in kleding en omgangsvormen en op breder maatschappelijk vlak. Ze treedt vanuit de privésfeer het publieke domein binnen. In de jaren '20 lost een aanzienlijk deel van de verschillen tussen de seksen op. Een deseksualisering van de verhouding tussen man en vrouw vindt plaats. In deze beweging vindt Hope (1982) de oorsprong van haarloosheid als norm voor vrouwen. De haarloze norm voor vrouwen is volgens haar een mechanisme om het tanende verschil tussen man en

vrouw terug vorm te geven. Het essentialistische denken over gender laat geen enkele ambiguïteit toe. Terwijl de grenzen tussen mannen en vrouwen aan erosie onderhevig zijn, wordt een nieuwe symbolische grens tussen de seksen getrokken: deze van het haarloze vrouwenlichaam.

3.2.1. De Nederlandstalige context

Bovenstaande gegevens zijn van toepassing in de context van de Verenigde Staten in de 20ste eeuw. Het is de vraag in hoeverre de bevindingen met betrekking tot de Amerikaanse samenleving gelden voor de Europese context. Over de opkomst van de haarloosheid in Europa zijn geen wetenschappelijke bronnen beschikbaar. Een vergelijking met een aantal uitgaven uit de jaargangen 1955, 1957 en 1958 van het Nederlandstalige damesblad Margriet levert echter een aantal - zij het beperkte - gegevens op voor Nederlandstalige context. De tijdschriften stammen uit een later tijdbestek dan de periodes besproken door Hope. De verwachting is echter dat deze gewoonte pas later zijn intrede deed in de Europese context.

Aangezien Hope's (1982) analyse gebaseerd is op de in de door haar onderzochte damesbladen aanwezige reclames zullen deze ook als vertrekpunt dienen voor de betreffende edities van het tijdschrift. Deze advertenties prijzen globaal gezien voornamelijk producten voor de lichaamshygiëne aan, denk aan reclames voor zeep, shampoo etc. Reclames voor deodorants en andere okselverfrissers zijn overvloedig. Deze reclames maken deel uit van de nieuwe visie op de vrouw als consument en een breder beeld van de "moderne vrouwelijkheid" (Hansen, 2007). Advertenties voor ontharingsmiddelen zijn minder prominent aanwezig. Hoewel deze in de rest van het jaar dikwijls geheel ontbreken nemen deze advertenties tijdens de zomerdagen toe tot gemiddeld 2 advertenties in de zomernummers van juni en juli.

De haarloze oksels overstijgen de grenzen van het ontharingsproduct. Ze figureren in modefoto's en advertenties voor uiteenlopende producten onafhankelijk van ontharingsmiddelen. Een terugkerend thema in deze reclames is het meisje in ondergoed of modieuze kledij met haar armen in haar nek, de haarloze oksels tonend. We zien haar voornamelijk in advertenties die deodorants aanprijzen en in reclames voor damesondergoed. Haar lichaamshouding ademt een sfeer van vrijheid: de vrouw is losgebroken uit haar fysieke en sociale keurslijf van beperkende korsetten en etiquette. Begeleidende teksten pikken hier eveneens op in. Een nieuwe norm komt echter in de plaats. De betreffende producten claimen de ruimte te creëren waarbinnen de moderne vrouw zich vrij kan bewegen zowel letterlijk als in het sociale verkeer. Zo benadrukken verschillende reclames de mogelijkheid die hun product schept om zich in de sociale omgang te begeven zonder gehinderd te worden door eventuele afkeuring die geurtjes of een slechte huid met zich mee zouden kunnen brengen. Het wordt de verantwoordelijkheid van de vrouw om ervoor te zorgen dat zij - en daarmee wordt vooral bedoeld op haar lichaam - sociaal acceptabel is. Een illustratie uit een reclame voor "Arrid crème", één van de vele antitranspiratie middeltjes. We zien twee vrouwen achter de rug van een ander fluisteren. Wat zij zeggen wordt in grote letters aan de wereld kenbaar gemaakt: *"Jammer dat zij haar leven zo bederft..."* gevolgd door het motto: *"Als u transpireert, gebruik dan elke dag Arrid"*. Een tekstje in klein lettertype prijst de kwaliteiten van het product aan, hier vinden we een verwijzing naar de haarloze oksels: *"Arrid is uitstekend na het ontharen, maakt de huid zo zacht en maakt geen vlekken op uw kleding."* (Margriet: weekblad voor moeder en kind no. 32, 10 augustus 1957, p. 44) De nieuwe vrijheid wordt aan banden gelegd door de producten die paradoxaal genoeg beloven deze vrijheid te bewerkstelligen.

Zoals uit de besproken reclames blijkt wordt de reclameboodschap dikwijls verpakt in een melodrama van sociale uitsluiting, met het product als brenger van soelaas. Deze aanpak keert zowel in de Amerikaanse als de Europese context terug (Hill, 2002). De dramatische situatie wordt gevolgd door een oplossing in de vorm van het product waarna de eigenschappen van het product aangeprezen worden. Hierdoor hoeft geen enkele vrouw de sociale uitsluiting nog te ondergaan. Bovendien zal ze niet meer verhinderd worden in het vinden van een geliefde, want daar draait het in het merendeel van de gevallen om: het aantrekkelijk zijn voor de eventuele levensgezel. Het gaat dikwijls om melodrama's in de romantische sfeer. Aantrekkelijkheid wordt bereikt door verzorging. De aandacht wordt meerdere malen gevestigd op het feit dat een schoongewassen en verzorgde vrouw niet mooi hoeft te zijn om de mannen om haar heen te kunnen bekoren. Een voorbeeld: een advertentie in de Margriet van de tweede helft van de jaren '50 toont ons een fotootje van een meisje met daarnaast de vetgedrukte kop: *"18 jaar en geen vrienden ik had last van transpiratie-lucht"* na het verhaal van het meisje wordt de oplossing aangeboden. Een tekst uit een reclame voor "Sagrotan" illustreert het melodrama van de zweetgeur:

"Zelfs de beste vriendin zou het U niet zeggen. Ze is jong en aardig, gebruikt alle denkbare schoonheidsmiddelen, kleedt zich duur en met smaak. Toch heeft ze geen succes. Ze heeft er geen idee van, dat haar iets ontbreekt, dat belangrijker is dan alle uiterlijkheden: het waas van lichamelijke frisheid, dat vrouwen zoo aantrekkelijk maakt. De betrokkene merkt er zelf meestal niets van, want is men niet vaak ongevoelig voor den eigen lichaamsgeur? En zelfs de beste vriendin zou het niet wagen, daarover te spreken. Daarbij komt nog, dat het zoo gemakkelijk is die sfeer van lichamelijke frisheid te scheppen door 'Sagrotan' te gebruiken. 'Sagrotan' heeft niet alleen een reinigende, maar vooral ook een bacteriëndoodende werking. Want juist de bacteriën, die onvermijdelijk op elk lichaam voorkomen, zijn het, die dien zoo pijnlijken geur veroorzaken, die zo menigeen afstoot. (...)" (Dames-weekblad Libelle no. 35, 20 augustus 1940, p. 49)

Van de advertenties voor okselfrisheid keren we terug naar de reclames voor haarloze benen en oksels. De afgebeelde vrouwen in zowel de artikels als de advertenties in de vrouwenbladen hebben naast haarloze oksels ook gladde benen. De eerste advertenties richten zich nochtans voornamelijk op de oksels als te ontharen oppervlakken, de benen worden zo nu en dan terzijde genoemd (zie afbeelding 4 & 6). Al in een juninummer van de Margriet uit 1955 staan twee reclames voor ontharingsmiddelen. In de latere uitgaven verschijnen een aantal advertenties waarin de benen expliciet centraal staan. In de afbeelding wordt de aandacht gevestigd op het ontblote vrouwenbeen. In één van de advertenties zien we een meisje met het middel op haar benen in dit geval de ontharingscrème van Opilca (zie afbeelding 4). In een reclame van Vieto brengt het model de crème aan onder haar oksels (zie afbeelding 8), doorgaans wordt echter het resultaat aan de toeschouwer gepresenteerd. Hieronder een aantal voorbeelden van reclames uit de jaren '57 en '58.

OPILCA
de milde ontharingscrème

Voor oksel-,
been- en
gezichts-
ontharing.

Zonder
hinderlijke
reuk!

f 1.90

EEEN PRODUCT VAN OLIVIN

van Dijk & Z'n. N.V., Dordrecht/Groningen

**Okselhaar
verdwijnt
in 3 minuten!**

Zorg voor frisse, gladde armen en oksels. Neem overtollig haar eenvoudig weg met Vieto-crème. Zo uit de tube op de huid - na 3 minuten afwassen - klaar! Sneller, beter en hygiënischer dan met een scheermes dat het haar steeds vlugger en grover doet aangroeien. Vieto lost het haar op tot onder de huid, maakt armen en benen glad en echt vrouwelijk zacht.

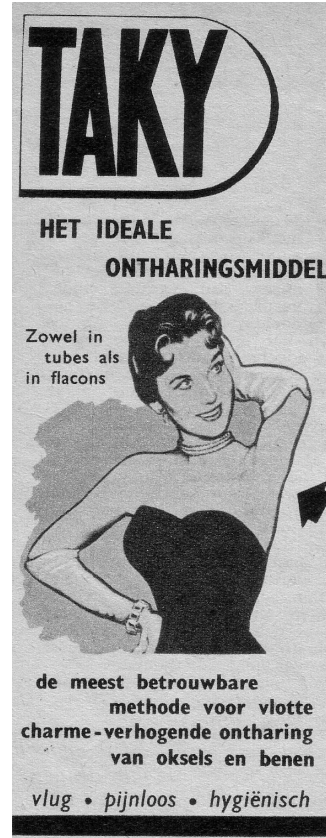
Normale tube 1.60, dubbele tube 2.40

Vieto de snelle
ontharingscrème

TAKY

HET IDEALE
ONTHARINGSMIDDEL

Zowel in
tubes als
in flacons

de meest betrouwbare
methode voor vlotte
charme-verhogende ontharing
van oksels en benen

vlug • pijnloos • hygiënisch

Afbeelding 4 (links): Advertentie voor Opilca ontharingscrème, in *Margriet*: weekblad voor moeder en kind (15 juni 1957), p. 34.

Afbeelding 5 (midden): Advertentie voor Vieto ontharingscrème, in *Margriet* weekblad voor moeder en kind (20 juli 1957), p. 46.

Afbeelding 6 (rechts): Advertentie voor Taky ontharingscrème, in *Margriet* weekblad voor moeder en kind (26 april 1958), p. 72.

Op één uitzondering na prijzen de advertenties ontharingscrèmes van verschillende merken (Vieto, Taky en Opilca) aan. We zien vrouwen in badpak op het strand (afbeelding 7), gekleed in de nieuwe mouwloze (avond)mode (afbeelding 6), in sportoutfit met een tennisracket (afbeelding 5), die ons hun haarloze oksels, en soms benen, tonen. Een andere reclame uit de campagne van Vieto uit '57 toont alleen de benen van het model gehuld in tennisrokje, sokjes en gympen, naast haar voeten liggen tennisballen. Boven de afbeelding staat de kop: "Behaarde benen in 3 minuten glad". De tekst onder de afbeelding luidt: "Uw charme lijdt eronder als uw benen behaard zijn, zoals bij een man." Het middel zorgt er bovendien voor dat "...U gerust de allerfijnste kousen kunt dragen".

Scheermessen vallen op door afwezigheid, buiten één reclame voor een elektrisch scheerapparaat voor vrouwen van Philips in de zomer van 1957 ontbreekt in de advertenties elke verwijzing naar scheren als een van de mogelijke ontharingsmethoden. In de Vieto-reclames wordt de ontharingscrème dan ook nadrukkelijk gepromoot ten opzichte van de nadelen van het scheermes, de zin "Sneller, beter en hygiënischer dan met een scheermes dat het haar steeds vlugger doet aangroeien" keert steeds terug in de advertenties (zie afbeelding 5).

Haar wordt gezien als “overtollig”, “ontsierend”, “slordig”, “onfris” en als “ontsierende schaduwen” waar de “schoonheid en elegance” van de vrouw “onder verloren gaan”. Een haarloze huid daarentegen is “fris”, “glad” en “vrouwelijk zacht”. Ontharing is “charme-verhogend”, de methoden zijn hygiënisch “zonder hinderlijke reuk” of zelfs “reukloos”.

Bekoorlijk

Uw schoonheid en elegance behoeven niet langer onder ontsierende schaduwen verloren te gaan.

In enkele minuten is Uw huid heerlijk glad en zacht. Alle overtollige haar en dons kunt U snel en pijnloos verwijderen met

de nieuwe ontharingscrème

TAKY

absoluut reukloos

Voor het ontharen van grote oppervlakten is EAU Taky in flacons het gemakkelijkst en het meest economisch.

Afbeelding 7: Advertentie voor: “Taky” ontharingscrème, in *Margriet: weekblad voor moeder en kind* (20 juli 1957), p. 32.

In de schoonheidsrubriek van het blad komt ontharen een aantal keer aan bod, zij het dikwijls zijdelings. Een aantal voorbeelden. In de *Margriet* van 18 mei 1957 wordt een geheel artikel in de reguliere schoonheidsrubriek gewijd aan “ontsierende haartjes” in het gezicht. Deze directe aanpak is uitzonderlijk. De schrijfster “Lotus”

raadt haar lezeressen aan goed na te denken voor het verwijderen van overtollig haar in het gezicht. Ze schrijft het volgende:

“Wanneer U namelijk met ontharen begint, zit U meestal voor goed (sic) aan deze praktijk vast. Alleen bij de vrij kostbare elektrolyse-methode kunnen de haartjes op de lange duur blijvend worden verwijderd. Maar zelfs de beste schoonheidsspecialisten kunnen U ook dan nog niet de garantie geven dat de haartjes met wortel en al zijn verdwenen. Daarom wordt in de schoonheidssalons naast deze methode tevens veel het ontharen met harswas toegepast. U kunt deze behandeling echter ook zelf thuis uitvoeren.” (Margriet: weekblad voor moeder en kind, no. 20 18 mei 1957, p.43)

Hierna bespreekt ze nauwgezet hoe de methode in zijn werk gaat. Hoe de was verwarmd dient te worden, de strip (“hydrofielgaas”) verwijderd: *“...met een ruk in de breedte..”*, hoe de huid moet worden geprepareerd en nabehandeld en wanneer best een ontharingscrème gebruikt wordt. Dit alles wordt besproken in een bladvullende artikel onder de titel: *“Tussen neus en lippen”*.

Gezichtsbehaarung blijft een zorg voor de vrouw eind jaren '50. In de Margriet van 26 april 1958 vragen twee verschillende lezeressen Lotus om hulp bij haartjes op de bovenlip. De jonge Hilde krijgt het advies deze vooral gerust te laten om een echte snor te voorkomen. De brieven schrijfster onder de naam Vitello wordt geadviseerd om de haartjes te bleken door middel van een mengsel van waterstofperoxide en ammonia. Hiermee zou ze dan twintig minuutjes in de zon moet gaan zitten. Als ze met een *“echt snorretje”* zou zitten wordt haar aangeraden een schoonheidsspecialiste te bezoeken voor een behandeling met de *“harswasmethode”*. Deze zou *“niet afdoende”* zijn, maar *“zij verzwakt de haren op den duur wel”* aldus Lotus (Margriet: weekblad voor moeder en kind, no. 17 26 april 1958, p. 47). Na enkele keren zou de brieven schrijfster de behandeling ook thuis moeten kunnen uitvoeren.

In een stukje over de *“schoonheidsverzorging”* dat een jaar eerder in de Margriet van 29 juni 1957 verscheen, komt het ontharen zijdelings aan bod. Onder de titel *“Iedere vrouw kan schoon zijn...!”* worden een aantal noodzakelijkheden besproken. Dit wordt als volgt aangekondigd:

“Deze keer zullen we eens echt onderons babbelen over een heel belangrijk deel der schoonheidsverzorging: namelijk de lichaamsgeurtjes. Een onderwerp dat – nu het zomer wordt – wel zo belangrijk is!” (Margriet: weekblad voor moeder en kind, no. 26 29 juni 1957, p.33)

Het stuk vervolgt met de opmerking dat de Nederlandse vrouw zich over het algemeen te weinig wast. Verderop in het artikel komen we in het domein van de oksels:

“Nog een belangrijk iets bij de verzorging van het lichaam is het gebruik van anti-transpiratie middelen. Oh, ja, ik weet best dat dit een onderwerp is waarover men liever fluistert dan luid spreekt.... Maar het valt nu eenmaal niet te ontkennen dat ieder mens in min of meerdere mate transpireert.” (Margriet: weekblad voor moeder en kind, no. 26 29 juni 1957, p.33.)

We zien hier hoe bepaalde aspecten van het lichaam schaamte oproepen, dit is vermoedelijk een van de redenen waarom het ontharen indirect dikwijls impliciet blijft. Het gaat duidelijk om een gevoelig onderwerp. Het artikel vervolgt met de bespreking van mogelijke middelen om deze geurtjes te voorkomen. Verderop wordt het ontharen even benoemd:

“U moet er echter wel zorg voor dragen dat U de oksels niet onthaart op de dag dat U een dergelijk middel hebt gebruikt: het is mogelijk dat een gevoelige huid dan lichtelijk geïrriteerd raakt.” (Margriet: weekblad voor moeder en kind no. 26 29 juni 1957, p.33)

De haarloze oksels figureren in de afbeeldingen bij de tekst. Naast de passage staat een foto van een meisje dat een badstoffen strandpakje draagt. Ook zij staat in de voor die tijd typische houding, met de armen op het hoofd. De haarloze oksels zijn hier duidelijk zichtbaar. Een kleinere tekening in de tekst toont twee vrouwfiguurtjes in onderjurk. De achterste van de twee staat wederom met de armen in de lucht. Aan haar oksels is niets te zien. Dit staat in contrast met het meisje op de voorgrond dat een arm over haar hoofd legt waardoor een zwarte vlek onder haar oksel zichtbaar wordt. Ze heeft haar blik naar beneden gericht op haar oksel. Haar andere hand maakt een beweging die sterk aan scheren of ontharen doet denken.

“Lotus Schoonheidssalon” omvat naast deze algemene schoonheidsadviezen een brievenrubriek waar lezeressen terecht kunnen voor persoonlijke raad omtrent het uiterlijk. In de Margriet van 9 augustus 1958 beantwoordt Lotus een vraag omtrent ontharen. De betreffende brief wordt niet afgedrukt, het antwoord luidt als volgt:

“Doortje. Er bestaan maar enkele ontharingscrèmes die voor de tere gezichtshuid zijn te gebruiken. Of ’n crème al of niet geschikt is voor het gelaat, staat altijd op de verpakking aangegeven. De harswasmethode helpt niet in één keer, maa rop (sic) de duur komen er steeds minder haren terug.” (Margriet: weekblad voor moeder en kind, no. 32 09 juni 1958, p. 29)

In een volgend nummer wordt een brief van een andere lezeres over het ontharen van de benen beantwoord.

“Kiki. De behaarde benen kun je het beste behandelen met een zogenaamd schuurplaatje of met een speciaal rubber borsteltje. Vervolgens moet je de benen goed napoederen en als er nog haren achtergebleven zijn haal je het plaatje er nog even overheen. Electriche ontharing komt heel duur voor benen en dat zou ik je dan ook beslist niet aanraden.” (Margriet: weekblad voor moeder en kind, datum en uitgave onbekend, p.33)⁵

Ten slotte keert het ontharen nog een keertje terug wanneer in de brievenrubriek het toilet van een “teenager” besproken wordt (Margriet: weekblad voor moeder en kind, datum en uitgave onbekend, p. 42). Liselotje krijgt tips voor de verzorging

⁵ Door het ontbreken van de omslag van dit nummer valt de precieze datum niet te achterhalen, uit de opzet valt echter af te leiden dat het hier waarschijnlijk een lentenummer betreft.

voorafgaand aan een feestje. Voetcrème, nagelcrème, roze of witte parelmoernagellak, en roze lippenstift “*vanishingcrème voor gezicht en hals, een vleugje poeder*” horen niet te ontbreken bij de voorbereiding, die een week of twee van tevoren al begint. De haarloze oksels worden terloops genoemd, ze worden “*zonodig*” vrijgemaakt van haar. Een antitranspiratiecrème wordt aangeraden wanneer het meisje bang zou zijn te zweten.

**ONTSIERENDE
HAARGROEI**
in 3 minuten verdwenen

Knoei niet langer met scheermesjes, die schrammen en stoppels achterlaten. Strijk eenvoudig Vieto-crème zó uit de tube op de huid - 3 minuten wachten - afwassen. Het haar is spoorloos verdwenen, tot onder de huid opgelost. Ook voor uw benen is Vieto de meest hygiënische methode om overtollig haar weg te nemen.

Normale tube f. 1.60
Grote tube f. 2.40

de snelle
ontharingscrème **Vieto**

Eind jaren '50 hielden de lezeressen van de Margriet zich reeds bezig met het teveel aan haar op hun benen en armen. Advertenties zetten hen aan om hiervoor ontharingscrèmes te gebruiken. Het scheren van deze zones komt vrijwel nergens expliciet aan bod buiten één reclame voor een elektrische ladyshave. Er wordt voornamelijk gesproken over het “ontharen”. Wanneer specifieke methodes aangeraden worden betreft het ontharing met behulp van hars en de in de advertenties overvloedig aanwezige ontharingscrèmes. Er wordt echter ook gesproken van twee methodes die niet terugkeren in advertenties en die vandaag de dag niet meer gebruikelijk zijn, namelijk het schuurplaatje en een behandeling met een rubberborsteltje. Van dit laatste is binnen de hedendaagse ontharingstechnieken geen spoor meer terug te vinden. Verder was er in die tijd reeds sprake van permanente ontharing door middel van elektrolyse. Deze methode werd in 1875 uitgevonden door Charles E. Michel, een Amerikaans oogarts. Bij deze procedure wordt het haarzakje vernietigd door middel van een stroomschok. De methode werd origineel ontwikkeld om ingroeivende wimpers te verhelpen (Sherrow, 2006).

Afbeelding 8: Advertentie voor Vieto ontharingscrème, in Margriet weekblad voor moeder en kind (26 april 1958), p. 99.

Hoewel in het vrouwenblad het ontharen zelden rechtstreeks besproken wordt, komt de praktijk indirect veelvuldig aan bod in de - al dan niet benadrukte - haarloze benen en oksels van de modellen (zie ook: Hansen, 2007). Het is echter de vraag of we hier te maken hebben met een begin van een haarloze norm waarin de zaken minder direct aangepakt worden of een verder gevorderd stadium waardoor de benadering meer impliciet is geworden. Een vergelijking met eerdere gegevens kan hier een uitkomst bieden.

Bij het doorlopen van twee jaargangen (1940-1941) van het soortgelijke damesblad “Libelle” valt het op dat de advertenties voor ontharingsmiddelen geheel ontbreken. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het land op dit moment in oorlog verkeert en - vergelijkbaar met Hope’s (1982) verklaring voor het ontbreken van advertenties tijdens de crisis van de jaren '30 - er niet geïnvesteerd wordt in dergelijke advertenties. Echter, in de tekst ontbreekt elke referentie naar haarloze oksels of benen. Dit versterkt het idee dat de norm hier nog niet gevestigd is. De

afgebeelde vrouwenmode is bovendien nergens mouwloos met uitzondering van de badkledij. Dit zou er op kunnen wijzen dat er van de haarloze norm nog geen sprake was, aangezien het verdwijnen van de mouwen hand in hand ging met het ontharen van de oksels (Hope, 1982). De oksels figureren echter reeds in reclames voor deodorants die dikwijls de nadruk leggen op de schaamte en sociale mislukking gepaard gaand met lichaamsgeur. Een voorbeeld van een reclametekst:

“Ze is jong en aardig, gebruikt schoonheidsmiddelen, kleedt zich duur en met smaak. Toch heeft ze geen succes. Ze heeft er geen idee van dat haar iets ontbreekt, dat belangrijker is dan alle uiterlijkheden: het waas van lichamelijke frisheid, dat vrouwen zoo aantrekkelijk maakt. (...) En zelfs de beste vriendin zou het niet wagen, daarover te spreken.” (Dames-weekblad Libelle, 30 augustus 1940 no. 35, p. 49.)

De verder aanwezige advertenties voor schoonheidsproducten richten zich voornamelijk op het gezicht: tandpasta voor witte tanden en vooral tegen tandsteen, zeep en crèmes voor een fris gezicht en eventueel handen en allerlei middelen voor glanzend haar. In het gezicht valt een specifieke vorm van ontharing op: een groot deel van de modellen verwijderd hun wenkbrauwen en vervangt deze, geheel of gedeeltelijk, door getekende exemplaren.

Verder wordt er reclame gemaakt voor middelen die een gebruide teint teweegbrengen. Tussen haakjes is het opvallend dat in deze edities van de oorlogsjaren veel reclames voor middelen tegen futloosheid en zenuwen voorkomen. Bovendien is het been als modedefenomeen reeds in deze periode ‘ontdekt’. Ook reclames vinden we in deze oplagen regelmatig terug. Schoonheid is in de advertenties bijgevolg dikwijls aanwezig, zij het vrijwel niet in de vorm van een haarloze huid.

Een aantal indirecte verwijzingen naar haarloosheid zijn ook hier aanwezig. In de spaarzame lingeriereclames figuren meisjes, getekend of in foto, met de later dikwijls terugkerende houding waarbij de armen van het lichaam en zo nu en dan boven het hoofd worden gehouden (zie afbeelding 7). De oksels zijn haarloos of geven minstens een schijn van haarloosheid wanneer ze niet direct aan de kijker worden tentoongesteld. Ook op de weinige en gedeeltelijk ontblote benen die we te zien krijgen, is geen spoortje van beharing terug te vinden. De bij uitzondering geheel ontblote benen vinden we in de strandsfeer. Elke Libelle is namelijk voorzien van lichaams oefeningen voor de lezeres. In een aantal afleveringen zien we twee vrouwen oefeningen voordoen op het strand. Hun benen en oksels zijn voor zover zichtbaar haarloos. Het lijkt erop dat de haarloze norm hier in prille vorm reeds aanwezig is.

Afbeelding 7: Advertentie voor Felina lingerie, in Libelle (13 juni 1941), p. 33.

felina

Het is geen toeval, dat de Felina Corsetten (Corselets) steeds meer gevraagd worden • Aan elk model wordt de uiterste zorg besteed • Voor alle figuren en voor ieders smaak heeft Felina modellen gemaakt • Probeer ook U dus een Felina Corset (Corselet) en U zult tevreden zyn.

In vele goede zaken verkrygbaar.

Vertegenwoordiger:
FR. KÖNIGS
Bussum, Stargardlaan 13

031240

Deze conclusie wordt ondersteund door een getuigenis. Op de vraag of zij ooit onthaard had antwoordde mijn grootmoeder geboren in 1922, dat zij rond haar *“twintigste, tweeëntwintigste, maar het kon ook vroeger zijn”*, haar oksels voor het eerst onthaarde. Dit is ongeveer vanaf midden jaren '40, tegen het einde van de oorlogsjaren in Nederland. Ze vervolgde dat ze dit deed wanneer ze kleren zonder mouwen droeg en als ze ging zwemmen. Haar benen onthaarde ze opvallend genoeg niet en dit heeft ze nooit gedaan, maar ze wist te vertellen dat haar zussen dit waarschijnlijk wel deden: *“die probeerden dat soort dingen wel eens”*. Een van haar zussen was nogal modieus ingesteld, ze droeg korte witte sokjes aan haar haarloze benen in plaats van de toen gangbare bedekkende kousen. Haar ouders hadden hiertegen geen bezwaar. De oudste broer echter wel, die was wat moralistischer ingesteld en maakte dit kenbaar door de blote haarloze benen van zijn zus midden op straat in te wrijven met paardenmest.

Na deze anekdote vervolgde mijn grootmoeder dat ze het haar verwijderde met behulp van een scheermesje. Ze had daarvoor *“niet allemaal die middelen die jullie nu kennen”* tot haar beschikking. Deze waren niet verkrijgbaar of te duur. *“Zoals zoveel dingen”* gebeurde het ontharen stiekem. De scheermesjes van de broers werden zonder dat zij dit wisten hiervoor gebruikt. Het klassieke mes van *“vader”* leende zich namelijk niet voor het scheren van oksels, hij schoor zich nog op de traditionele manier. Het ontharen was destijds gehuld in een sfeer van heimelijkheid en allesbehalve vanzelfsprekend. Wat betreft deze getuigenis is het belangrijk om te weten dat het gaat om een gezin waar voor die tijd liberaal gedacht werd over mode en schoonheidspraktijken. Dit houdt in dat de vrouwen minstens op de hoogte waren van de mode en hoogstwaarschijnlijk als een van de eersten in hun omgeving haar verwijderden.

Hoewel deze getuigenis niet veralgemeend kan worden naar alle vrouwen in die tijd vormt ze een aanvulling op het beeld dat we krijgen uit de advertenties. Ondanks de aanprijzingen van verschillende producten in de Margriet van eind jaren '50 kunnen we vraagtekens plaatsen bij de gangbaarheid van de verschillende methodes. De advertenties verwijzen naar een ideale toestand waarin vrouwen zich ontharen en hiervoor de desbetreffende producten gebruiken, hieruit kunnen we echter niet rechtstreeks afleiden dat dit ook daadwerkelijk gebeurde. Getuigenissen vormen een welkome aanvulling op documenten uit die tijd.

Hoewel we weten dat de haarloosheid in de Verenigde Staten waarschijnlijk tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog gevestigd was, kunnen we tot nu toe niet precies vaststellen wanneer de haarloze norm haar intrede deed in de Nederlandstalige gebieden. Verder onderzoek is hier aangewezen. Het gedrag zal waarschijnlijk vanaf ongeveer midden jaren '40 met de opkomst van mouwloze kleding geïntroduceerd zijn. Hierin speelt de toenemende invloed van de Amerikaanse cultuur een belangrijke rol. Gegevens lijken er echter op te wijzen dat de norm zich pas recent solide heeft gevestigd op het Europese continent. Bovendien lijken er nog altijd verschillen te bestaan afhankelijk van het betreffende land.

3.3. Een harig intermezzo: de jaren '60 en '70

De jaren '60 en '70 vormen een onregelmatigheid in de overheersende haarloosheid van de Amerikaanse cultuur. In deze periode komen de hippies in opstand tegen alles wat burgerlijk aandoet, hieronder valt ook het heersende beeld van vrouwelijkheid (Langman 2008; Welters, 2008). De anti-mode van de hippies doet afstand van het onderscheid tussen man en vrouw, uniseksmodellen overheersen de kleding. Deze jaren kennen bovendien een sterke organisatie van de vrouwenbeweging die het burgerlijke idee van vrouwelijkheid aan de kaak stelt met als symbolisch hoogtepunt de openbare beha-verbranding. Modeartikelen die de klassieke vrouw maken worden in de ban gedaan. Voor de feministes staat het verwerpen van de heersende cultuur gelijk aan een bevrijding van de patriarchale industrie van mode en schoonheidsproducten.

Dit alles maakt deel uit van de terugkeer naar het natuurlijke lichaam. De hippies situeren zich op het uiterste van de natuur binnen de tweedeling tussen cultuur en natuur in een poging zich af te zetten tegen de heersende consumptiecultuur. De bevrijding van het vrouwelijk lichaam uit haar opgelegde harnas uit zich in een cultus van het natuurlijke lichaam en de onbewerkte schoonheid. Hieronder valt onder andere het verwerpen van artificiële make-up, het lang en 'natuurlijk' dragen van het haar en het intact laten van lichaamsbehaving. Haargroei keert terug op benen en oksels. Deze beweging wordt overigens geïnspireerd door de Black Power beweging waarvan aanhangers symbolisch afzien van ontkroezing en andere methoden om het haar naar Westerse normen te bewerken. We zien hier nadrukkelijk Synnott's (1987) tegenstelling van ideologieën aan het werk. Hippies, leden van de Black Power beweging en feministes allemaal dragen ze een boodschap uit die zich afzet van de heersende orde. Dit gegeven vertaalt zich in hun afwijkende haarstijlen. Kortgeknipt haar en een gladgeschoren gezicht vallen onder de heersende norm voor mannen. Het lange haar en de eventuele baarden van de mannelijke hippies symboliseren een tegenbeweging. De vrouwelijke hippies laten hun haar natuurlijk lang en dikwijls los hangen zonder het te verven of verder te bewerken, hiermee creëren ze een contrast met het gekapte haar van de burgervrouw. Feministes uiten hun overtuigingen dan weer op een omgekeerde manier. Lang en daarmee vrouwelijk haar wordt kortgeknipt als verzet tegen het onderdrukkende patriarchale idee van femininiteit. Om de woorden van Synnott (1987, p.397) te gebruiken: *"The feminine shame became the feminists' glory."*

Hoewel verschillende elementen van de terugkeer naar de natuur in Welters (2008) uitgebreid aan bod komen, blijft de herwonnen zichtbaarheid van lichaamshaar onbesproken. Het onderwerp wordt kort aangehaald in een citaat van een zestienjarig meisje dat naar een modeblad schrijft dat ze zich niet kan vinden in de regerende verheerlijking van het natuurlijke uiterlijk. Ze beklagt zich over de slordigheid van ongeschoren oksels en benen en betoogt voor een terugkeer naar de 'echte vrouwelijkheid' van make-up en uitgesproken vrouwenmode. Het meisje staat hierin niet alleen. De consumptiemaatschappij raast ondanks het verzet van de hippies door. Het hippiegedachtegoed is geen lang leven beschoren.

Het idee van natuurlijkheid wordt al snel ingesloten door de industrie waar ze een reactie tegen was. Natuurlijkheid verwordt tot een nieuwe marketingstrategie die ook vandaag de dag nog gangbaar is. Met het uitdoven van de tegencultuur van de hippies wint ook de haarloze norm terug aan terrein.

3.4. Seksualiteit en de uitbreiding van de beeldcultuur: de hollywood wax

Ondanks het feit dat het lichaamshaar meer ruimte krijgt binnen de tegencultuur van de hippies, verleggen de grenzen van de haarloze norm zich vanaf de zestiger jaren. Met de opkomst van de nieuwe badmode wordt het ontharen van de schaamstreek een must. Het gebied dat door de nieuwe badpakken en bikinibroekjes aan het daglicht en vooral het publieke oog wordt blootgesteld dient haarloos te zijn. De uiterste grenzen van het vrouwelijke schaamhaar komen dan ook bekend te staan als de 'bikinilijn'. Deze behoort minstens bij het dragen van zwemkledij vrij van haar te zijn. Op lichaamshaar buiten de nieuwe grenzen rust een even nieuw modetaboe. Deze trend zet door gedurende de jaren. Met het bloter worden van de mode komt het schaamhaar letterlijk en figuurlijk steeds meer in beeld met als doel het zo effectief mogelijk weer onzichtbaar te maken. Uiteindelijk wordt het schaamhaar tot een minimum teruggebracht los van modes en mogelijke zichtbaarheid. De haarloosheid van de schaamstreek staat inmiddels op zichzelf. Hildebrandt (2003, p. 63) legt de nadruk op het binnentreden van publieke eisen in het private domein bij uitstek:

"...(T)he growing practice of the Brazilian wax may represent the first time that a private, hidden part of the body is problematized in this way. The removal of hair from the pubic area suggests that standards for public display are now becoming part of even the private realm."

Mensen geven aan hun schaamhaar te verwijderen omdat ze het mooier en schoner vinden. De belangrijkste reden voor het ontharen van de schaamstreek situeert zich echter in het domein van de seksualiteit. De (bijna) haarloze vulva evolueert tot het model voor vrouwelijke seksuele aantrekkelijkheid (Trager, 2006).

In overeenstemming met deze ontwikkeling doet in ongeveer 1994 de "brazilian wax" haar intrede in de Verenigde Staten. Het betreft een methode waarbij de geslachtsdelen van de vrouw rigoureuus vrijgemaakt worden van haar. In enkele gevallen wordt een toefje haar op de venusheuvel achtergelaten, sommige vrouwen kiezen voor een geheel glad resultaat. Waar men zich eerder beperkte tot de bikinilijn, wordt nu zelfs het haar op de buitenste schaamlippen en rond de anus verwijderd. De behandeling wordt uitgevoerd door een schoonheidsspecialiste. Zij verwijdert het haar met behulp van warme was. Deze procedure is nogal pijnlijk. Naast een haarloze huid behoren zwellingen en irritatie dikwijls tot de gevolgen op korte termijn. Dendle, Mulvey, Pyrlis, Grayson & Johnson (2007) bespreken de nadelige gevolgen van een behandeling met de "brazilian wax" aan de hand van een medische casus. De auteurs benadrukken dat de nadelen dikwijls onderschat worden. De voorgestelde casus betreft een jonge vrouw die zich na de behandeling in het ziekenhuis meldde met ernstige zwelling van de vulva en een hoge koorts. Door de ernst van de zwellingen was een regulier vaginaal onderzoek niet mogelijk. Het onderzoek werd uitgevoerd onder verdoving. Een simpele harsbehandeling hield de vrouw uiteindelijk tien dagen in het ziekenhuis. Opvallend genoeg keerde ze na verloop van tijd terug naar het ziekenhuis met een ietwat mildere versie van de symptomen die ze opliep nadat ze een volgende onthaarpoging had ondernomen.

De vrouw gaf aan dat ze ondanks de risico's erop gebrand was haar huid haarloos te houden.

Trager (2006) rapporteert eveneens medische gevolgen van de nieuwe norm. De genitale haarloosheid wordt vooral door jonge adolescenten aangenomen als vanzelfsprekend. De weg er naartoe is dit echter niet, meisjes beginnen al met het verwijderen van hun schaamhaar voordat dit het volgroeide stadium, Tanner stadium 5, heeft bereikt. De onervarenheid van deze jongeren met betrekking tot ontharingsmethoden leidt tot medische problemen. Het ontharen van gevoelige regionen als de schaamstreek heeft dikwijls matige tot ernstige irritatie en ontsteking van de haarzakjes (folliculitis) tot gevolg. De beschadiging van huid en haarfollikels maakt deze bovendien vatbaar voor infecties met de stafylokokken of streptokokkenbacterie en het herpesvirus. Ook kunnen plaatselijk aanwezige genitale of waterwratten via het scheermes over het oppervlak worden verspreid.

De procedure is bijgevolg niet geheel oncontroversieel. Zo werd in maart dit jaar in de Amerikaanse staat New Jersey zelfs een poging gedaan om de "*brazilian*" te verbieden. Dit gebeurde naar aanleiding van klachten van twee vrouwen die door de gevolgen van de behandeling in het ziekenhuis belandden. Het verbod zou specifiek zijn gericht op de genitale ontharing. In New Jersey is het toegestaan het gezicht, de nek, de armen, de onderbuik en de benen de harsen. De genitaliën worden in de wettekst echter niet vernoemd, bijgevolg zou de "*Hollywood wax*" nooit legaal zijn geweest. Naar aanleiding van de klachten was de staat dan ook van plan de originele wetgeving te handhaven en de "*wax*" te verbieden. Dit stuitte echter op groot protest uit de hoek van de schoonheidssalons die de procedure aanbieden en hun klanten. Het plan werd vlug weer afgeblazen (Nark, 2009; Nu.nl, 25 maart 2009; Van Lintel, 2009).

In populaire besprekingen van de "*brazilian*" wordt de oorsprong van het verschijnsel frequent en ten onrechte in Brazilië gelegd (zie bijv.: Rozenbroek, 2008; Hildebrandt, 2003). Ondanks de verwijzing naar Brazilië in de benaming betreft het vermoedelijk een Amerikaans fenomeen dat zijn entree maakte rond 1994. Het aanbieden van de techniek gehuld in een zweem van exotische sensualiteit is dan ook niets minder dan een misplaatste reclameboodschap die niet overeen stemt met de realiteit (Labre, 2002). Het enige Braziliaanse aan de "*wax*" is dat deze geïntroduceerd werd door zeven zussen uit Brazilië beter bekend als de "*J sisters*", die een schoonheidssalon in New York uitbaten. Labre (2002) verwijst de ontstaansmythe van de volledig onthaarde schaamstreek - zogezegd door Braziliaanse vrouwen beoefend vanwege het dragen van minuscule bikini's - dan ook naar het rijk der fabelen. Als een product gepromoot door Hollywood vormt "*Hollywood wax*" waarschijnlijk een correctere benaming voor het verschijnsel.

De haarloze norm is bij uitstek een fenomeen van de massamedia. De nieuwe norm vindt haar weg naar het dagelijkse leven via uiteenlopende communicatiemiddelen. Het proces zoals Hope (1982) dit omschrijft voor het begin van de twintigste eeuw raakt in een stroomversnelling. Vandaag de dag verspreiden nieuwe modeverschijnselen zich nog altijd via tijdschriften, het voorbeeld van Hollywoodsterren en niet te vergeten de reclame-industrie. De boodschap krijgt

echter meer reikwijdte door de komst van de televisie en nieuwe media zoals het internet. Terwijl trends elkaar door toedoen van deze media in steeds sneller tempo opvolgen, verwordt de haarloosheid opvallend genoeg tot een solide norm.

Deze dynamiek is in versterkte mate zichtbaar in recente trends met betrekking tot lichaamsbehandling en haarloosheid. In haar artikel uit 2002, *"The brazilian wax: new hairlessness norm for women?"* besteedt Magdala Peixoto Labre aandacht aan de rol van de media en overheersende beeldcultuur in het instellen van een nieuwe norm op het vlak van ontharing.

Het in beeld komen van de intieme zone kunnen we vrij letterlijk interpreteren. De *"brazilian wax"* of misschien beter gezegd het resultaat ervan, verschijnt in verschillende tijdschriften. Enerzijds in de vorm van ontblote of geheel naakte vrouwen in blootbladen als Playboy en modellen in mode- en reclamefoto's. Anderzijds wijden laatstgenoemde tijdschriften artikels aan deze nieuwe trend, waarin de behandeling wordt aangeprezen. Het fenomeen beperkt zich echter niet tot de drukpers, ook op het internet en in televisieprogramma's wordt er aandacht besteed aan het gegeven of komen we vrouwen tegen die hun schaamhaar tot een uitiem minimum beperken. Labre (2002) noemt hier *"Sex and the city"*, een feuilleton van HBO over het leven van vier vrouwen in New York als een televisieprogramma waarin de *"brazilian"* uitdrukkelijk besproken wordt.

Op verschillende websites zijn eveneens allerhande artikels terug te vinden die de methode aanprijzen, kritische geluiden blijven schaars. Het gaat hier dikwijls om getuigenissen van vrouwen die de *"wax"* aan den lijven hebben ondervonden. Zij getuigen vooral van het seksuele genot die de behandeling hen opleverde. De pijnlijke behandeling baadt in paradoxaal genoeg in een sfeer van seks.

Een belangrijke rol in het uitdragen van de nieuwe norm is dan ook weggelegd voor de pornografie. Hier vindt de norm van haarloosheid van de intieme zone vermoedelijk zijn oorsprong om vervolgens de mainstream te veroveren (o.a. Smelik, 2007a, 2007b; Labre, 2002). Playboy is één van de bladen waar de haarloze vulva voor het eerst in verschijnt. Playboy biedt op zijn site een overzicht van deze ontwikkeling aan in de vorm van een tijdslijn van foto's van *"playmates"* lopend van 1971 tot 2008 en getiteld *"Waxing nostalgic"*⁶.

We zien dat de modellen in de jaren '70 zonder uitzondering met onbewerkt schaamhaar voor de camera poseren. Deze trend, voor zover we dit een trend kunnen noemen, houdt aan tot in helft van de jaren '80. Op dit moment wordt het natuurlijke schaamhaar teruggebracht tot een royale rechthoek en meer gestileerd. Met de opkomst van de jaren '90 versmalt het reepje schaamhaar op de venusheuvel bijna met het jaar totdat er met de intrede van het nieuwe millennium nog maar een miniem streepje overblijft. Vanaf 2005 wordt het toppunt van ontharing bereikt, de getoonde modellen zijn volledig haarloos (zie afbeelding 8). Deze haarloosheid heeft een paradoxaal effect. Enerzijds wordt de zichtbaarheid van de vulva verhoogd. Anderzijds lijken de geslachtsdelen te zijn verdwenen nu het haar

⁶ Zie: <http://www.playboy.com/girls/hotmodels/features/waxing-nostalgic/>

dat door het contrast met gladde lichaamsoppervlak de aandacht wist te trekken, is verwijderd. De schaamstreek valt weg in de glooiing van het lichaam. Dit doet denken aan het beeld van de androgyne geslachtsdelen van de eeuwenoude Baubo.

Afbeelding 8: Sara Jean Underwood, Miss July 2006 in de Amerikaanse Playboy.⁷

Het online archief van Playboy Amerika maakt het mogelijk om een verfijning aan te brengen in deze ontwikkeling richting haarloosheid⁸. In de jaren '50 zijn de foto's nog vrij zedig, we krijgen dikwijls maar een deel van een borst te zien en de schaamstreek wordt doorgaans creatief afgedekt door een been, een hand of een doek. We krijgen naar hedendaagse maatstaven maar een glimp te zien van het vrouwenlichaam en van het schaamhaar is geen spoor te bekennen. Deze trend houdt aan tijdens de jaren '60, hoewel de foto's meer tonen blijft de schaamstreek ook hier op ingetogen wijze bedekt.

Pas in de jaren '70 gunt Playboy de lezer een blik op het vrouwelijke geslacht dat bedekt is met een natuurlijke hoeveelheid schaamhaar. De vrouwen nemen in tegenstelling tot de vrij bedeesde eerdere modellen een zelfverzekerde houding aan. Voor het schaamhaar wordt in deze foto's een centrale plaats weggelegd. Deze trend zet door in de jaren '80, hoewel vanaf deze periode het schaamhaar wat meer in toom gehouden wordt. In de regionen van de bikinilijn wordt het haar meestal verwijderd. Gedurende deze periode wisselen de gestileerde rechthoeken en de natuurlijke bos haar elkaar af. Het schaamhaar is hier duidelijk nog niet taboe verklaard. De foto's worden in deze periode beduidend explicieter; de tot nu verborgen geslachtsdelen worden bij momenten vrij uitdrukkelijk vastgelegd. Het verwijderen van haar draagt bij aan de zichtbaarheid van de genitaliën.

⁷ Afbeelding afkomstig van:

<http://www.playboy.com/girls/hotmodels/features/waxing-nostalgic/2002-2008.html>

⁸ Zie: <http://playboy.covertocover.com/> voor een overzicht van de Amerikaanse uitgaven van Playboy magazine. Per jaar is één nummer toegankelijk gemaakt, lopend van de januari-editie uit 1954, het februari-nummer uit 1955 enzovoorts lopend tot het meinummer van 2006.

In de loop van de jaren '90 neemt het aantal 'driehoeken' aanzienlijk af en evolueren de 'rechthoeken' op hun beurt steeds meer richting schaamhaar in de vorm van een 'streepje'. In deze periode is er nog variatie zichtbaar per model. Zo nu en dan duikt er nog een 'driehoekige' coupe op, maar deze worden met de jaren zeldzamer. Vanaf ongeveer 1997 wordt het haar tot een minimum teruggebracht, een zeer smal streepje is alles wat rest van de oorspronkelijke driehoekvorm. Ongeveer vanaf het jaar 1999, net voor de eeuwwisseling, verschijnen de eerste "playmates" met volledig haarloze venusheuvel ten tonele. Tegen 2006 is deze nieuwe haarloosheid de norm, zeer fijne streepjes vallen nog net binnen de speelruimte. De ontbloting gaat gepaard met een nieuw taboe op schaamhaar indien dit niet strikt binnen de perken wordt gehouden.

Zoals werd aangehaald zorgen de massamedia het mogelijk voor de razendsnelle verspreiding van dit verschijnsel. Grote groepen mensen zijn binnen korte tijd vertrouwd met de nieuwe schaamhaarmode. Ook in de Europese context doet het "Playboy-streepje" zijn intrede. Willem Baars redacteur van Playboy Nederland laat in 2001 zijn licht schijnen over de dan nog prille (bijna-)haarloosheid, hij verklaart:

'Als je een nummer van vijftien jaar geleden bekijkt, denk je: wat is dit?', zegt Willem Baars, redacteur van de Nederlandse editie. Sinds vier jaar lijkt het streepje de maximum toegestane hoeveelheid schaamhaar in Playboy geworden. In het laatste nummer is zelfs een model gefotografeerd dat geheel onthaard is, iets waarvoor je voorheen in de hardcore-hoek moest zijn. 'Voor de meisjes is het soms wel een probleem', zegt Baars. 'In de jaren tachtig was er goedbeschouwd alleen een beetje haar te zien. Nu zie je opeens alles.' (Van Rossum, 7 juli 2001)

Via kanalen als Playboy, de modebladen en pornografie vindt de nieuwe norm haar weg naar de het doelpubliek van de Hollywood-wax, de jonge vrouwen in de samenleving. Labre (2002) zegt hierover het volgende:

"It is interesting to note that the Brazilian wax, a procedure that can be viewed as supporting the social construction of women as childlike, is being marketed to the group of women—young, educated, and affluent—who hold the most power in our society. Far from being the result of a conspiracy, the Brazilian wax provides a vivid example of how sexist culture manages to continuously reinvent itself through spontaneously emerging phenomena that both originate from and help perpetuate existing inequalities." (Labre 2002, p. 129)

Ook zij worden geconfronteerd met de problematische kanten van deze nieuwe norm zoals hierboven werd besproken. Vrouwen geven bovendien zelf aan dat ze zich schoner en seksueel aantrekkelijker voelen zonder het 'overtollige' schaamhaar. Een uitgebreid onderzoek van Toerien en Wilkinson (2004) gaat uit van de betekenissen die vrouwen hanteren rond de praktijk van het ontharen. Haarloosheid wordt hier geassocieerd met hygiëne en seksuele c.q. vrouwelijke aantrekkelijkheid. In het volgende hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op een aantal onderzoeken die zich focussen op genitale ontharing.

Het is opvallend dat een deel van de genoemde bronnen zich in eerste instantie tot mannelijke consumenten richten, denk aan pornografie en de mannenbladen. Zij krijgen een vervreemd beeld van vrouwelijke seksualiteit en het vrouwelijk lichaam voorgeschoteld. Ondanks de alomtegenwoordigheid van seksueel getinte beelden blijft er zo over zowel het vrouwelijk lichaam als haar seksualiteit onwetendheid bestaan. Hier past een anekdote van Carolyn Williams (2006) over de vermaarde kunstkenner John Ruskin (1819-1900). Het verhaal gaat dat hij door beroepsdeformatie tot zijn huwelijk niet bekend was met het bestaan van vrouwelijk schaamhaar (denk aan de eerder besproken afwezigheid van schaamhaar in de kunst). Deze ontdekking zou bij de man tot vrijwillige seksuele onthouding geleid hebben.

Zover zal het bij de gemiddelde jongeling niet komen, maar hier ligt wel een belangrijke kiem voor een nieuwe seksuele onwetendheid. Bovendien wordt seksualiteit zo in een normatief jasje gestoken in die zin dat ontharing vereist wordt om seksueel acceptabel te zijn. Deze normativiteit is voornamelijk van toepassing op vrouwen. In een documentaire uitgezonden door de Vrt (2001) verklaart Joyce Padilha één van de zeven vermaarde "*J-sisters*" echter dat mannen haar beste klanten zijn. Dit lijkt tegenstrijdig doch zij komen niet naar de salon voor een harsbehandeling. Zij geven hun vriendin een jaarabonnement op de "*brazilian wax*" en bezorgen de gezusters Padilha zo vaste klanten. Jonice Padilha verklaarde eerder in de documentaire dat het schoonheidssalon 250 tot 300 klanten per dag ontvangt die voor hun harsspecialiteit komen (Vrt, 2001). Een bericht op een nieuwssite verwijst naar een onderzoek van Wilkison Sword dat werd uitgevoerd door Gfk in Duitsland (Van Lintel, 2009). Hieruit bleek dat 31% van de mannen een voorkeur had voor vrouwen met een volledig gladgeschoren schaamstreek. Deze voorkeur voor haarloze geslachtsdelen ook wel bekend als *acomoclitisme* (Trager, 2006) lijkt zich te verspreiden onder de bevolking. Voor het ontharen van de schaamstreek is dit hoe dan ook het geval zo blijkt uit onderzoeken die in het volgende hoofdstuk worden besproken (Toerien, Wilkinson & Choi, 2005; Tiggemann & Hodgson, 2008). De behandeling wordt een vereiste voor seksualiteit gepropageerd in de media. Deze ontwikkeling maakt deel uit van een bredere *commodification* van seksualiteit. De handelsgeest is het domein van de seksualiteit binnengedrongen en legt hieraan nieuwe normen van consumptie op. Het fenomeen gaat echter verder dan dat.

Deze processen worden dikwijls omschreven door auteurs van een feministische strekking. Er zal hier kort worden ingegaan op hun ideeën. In "*de vrouwelijke eunuch*" wijdde Germaine Greer (1992) een kleine sectie aan het lichaamshaar van de vrouw. Hierover schrijft zij dat de vrouw, wanneer niet uit eigen beweging onder druk van anderen, haar lichaamshaar verwijdert aangezien dit klassiek geassocieerd wordt met mannelijke viriliteit en vooral agressiviteit. Bovendien wordt de geur die het haar vasthoudt gezien als een teken van dierlijkheid dat uitgeroeid dient te worden. Vrouwen worden hiertoe aangezet door de damesbladen, hierdoor zullen zij los van de voorkeur van hun man zichzelf ertoe zetten hun lichaam vrij van haar te houden. In extreme gevallen aldus Greer breidt dit gegeven zich uit naar het verwijderen van haar uit de schaamstreek. Hierdoor wordt de vrouw teruggebracht naar haar kinderlijke toestand en daardoor in verhoogde mate seksloos. Denk hier

aan de paradoxale minimalisering van de genitaliën door ze vrij te maken van haar zoals aan bod kwam bij de bespreking van de evolutie richting haarloosheid in de playboymodellen.

Deze bewerking van het lichaam wordt door Naomi Wolf (1991) gezien als een onderdrukking van de vrouwelijke assertieve seksualiteit. Zij spreekt niet zozeer over het ontharen op zich, maar besteedt aandacht aan de invloed van de schoonheidsindustrie die meedraait in een systeem van verspreiding van de schoonheidsmythe. Een zogenaamde "leugenmachine" waaraan zowel mannen als vrouwen schuldig zijn. Het fenomeen van ontharing en specifiek de haarloze van de schaamstreek valt onder wat Woolf schoonheidsporno noemt. Het is niet de werkelijke vrouwelijke seksualiteit die wordt voorgesteld maar een gecensureerde, ongevaarlijke versie ervan. Deze beelden zetten zich vast in het seksuele begrippenarsenaal van zowel mannen en vrouwen en worden op deze manier geïnternaliseerd als weergaven van 'normale' seksualiteit. Ariel Levy (2005) bespreekt eveneens de invloed van de alomtegenwoordige pornografische beelden op ons idee van normale seksualiteit. Zij wijst op de paradox van deze situatie waarbinnen beelden van geveinsd seksueel genot gehanteerd worden als de maatstaf voor 'ideale' seks. De gespeelde seksualiteit met als doel de verkoop en consumptie wordt de seksualiteit bij uitstek. Dit mechanisme heeft waarschijnlijk eveneens zijn uitwerking in de nieuwe haarloze norm voor de genitaliën. Afkomstig uit de pornografie gericht op de verkoop van beelden van seksualiteit evolueert de haarloosheid tot een nieuwe norm voor seksualiteit. Nieuwe normen van consumptie en prestatie doen hun intrede in het private domein van de seksualiteit (Woolf, 1991; Levy, 2005). Hoewel seksuele veelzijdigheid en vrijheid gepropageerd worden, beperken deze nieuwe normen de werkelijke vrijheid op het seksuele vlak (Toerien, Wilkinson & Choi, 2005 passen dit idee toe op het totaal van de haarloze norm voor vrouwen zie 4.3). Deze seksuele schijnvrijheid treedt pas in werking als aan de normatieve randvoorwaarden is voldaan.

Een belangrijke laatste opmerking is dat deze norm van genitale haarloosheid zich echter niet beperkt tot de vrouwen. We bevinden ons in een tijd waarin ook mannen de lichaamsbehering in steeds grotere mate te lijf gaan. Steeds meer haar wordt door mannen verwijderd. Op deze trend zal later dieper worden ingegaan. We zien deze trend ontstaan in de pornografie waar acteurs hun schaamhaar verwijderen om hun penis groter te laten lijken. Wat betreft het verwijderen van het schaamhaar geven mannen eveneens redenen met betrekking tot aantrekkelijkheid (zie later). De commercie springt gretig in op deze nieuwe trend en werkt mee om deze vlot te trekken. Zo bracht Gillette recent een reeks instructiefilmpjes uit om mannen te begeleiden op de weg naar een haarloos lichaam. Op het videokanaal youtube worden vijf animatiefilmpjes aangeboden met een handleiding voor het scheren van borst, oksels, hoofd, rug en kruis. Het "How to.." -filmpje over genitale haarloosheid wordt gepresenteerd onder het motto: *"Trimming the bush to let the tree look taller."*⁹ Deze ontwikkeling onder mannen zal in het laatste deel aan bod komen.

⁹ <http://www.youtube.com/user/gillette#play/user/B879E64BF76BADC1/0/1TijNewpCnY>

De vrouw

4. The small existing pool of literature on women's 'everyday' body hair removal¹⁰

4.1. Onderzoek en resultaten

Een kleine groep vrouwelijke auteurs heeft zich relatief recent met het gegeven van ontharing beziggehouden. Zij bouwen verder op elkaars bevindingen met als uitgangsbasis het werk van Christine Hope (1982). In het merendeel van de gevallen gaat het om gegevens verkregen door middel van vragenlijsten. Er wordt gepeild naar frequentie, methodes en redenen voor ontharing. Later komen ook de verschillende te ontharen lichaamszones aan bod. Daarnaast worden attitudes ten opzichte van lichaamshaar en feminisme, het zelfbeeld en het beeld van anderen bevestigd. De verkregen gegevens ondersteunen het idee van een haarloze norm.

Zo deed **Susan Basow in 1991** een eerste onderzoek naar het 'haarloze ideaal'. Zij ondervroeg 235 vrouwen van twee professionele organisaties naar verschillende facetten van ontharen (in dit geval het scheren van oksels en benen):

- a) hun perceptie van de mate van beharing van het eigen lichaam
- b) de gepercipieerde snelheid van de haargroei
- c) redenen om te *beginnen* met ontharen
- d) redenen voor het *voortzetten* van dit gedrag
- e) redenen voor het *niet* ontharen
- f) de beginleeftijd
- g) demografische gegevens

Daarnaast werd gepeild naar de seksuele oriëntatie en feministische attitudes van de participanten. Het merendeel van de onderdelen werd gescoord op een Likert-schaal van 5 punten, naargelang de mate van instemming. De redenen werden bevestigd aan de hand van 14 items, zoals hieronder weergegeven. De antwoordcategorieën lopen van "not at all" tot "major reason" (Basow, 1991).

Tabel 1. Redenen voor ontharen ('starting' & 'continuing') (Basow, 1991)

1. I like the soft, silky feeling.	8. People would look at me funny if I didn't.
2. It makes me feel attractive.	9. Women are supposed to shave.
3. It makes me feel feminine.	10. I don't want to look like a man.
4. Men prefer women without ... hair.	11. I don't want to look like an animal.
5. My husband/lover wants me to shave.	12. It makes me feel grown up.
6. Body hair is gross/ugly/disgusting.	13. Body hair is uncomfortable.
7. It is the thing to do.	14. Body hair is unclean.

Deze items werden gebruikt om te peilen naar redenen voor het *voortzetten* van het gedrag. Voor de redenen m.b.t. de *aanvang* van het gedrag werden dezelfde items in de verleden tijd gesteld. Daarnaast werden er verschillende redenen voor het *niet* ontharen gescoord door de participanten. Deze items werden als volgt geformuleerd:

¹⁰ Toerien, Wilkinson & Choi (2005), p. 405.

Tabel 2. Redenen voor niet ontharen (Basow, 1991)

<p>1. <i>Women's bodies are fine as they are.</i></p> <p>2. <i>Women shouldn't have to remove ... hair.</i></p> <p>3. <i>It's stupid.</i></p>	<p>4. <i>I'm too lazy.</i></p> <p>5. <i>My skin is sensitive.</i></p> <p>6. <i>It goes against my cultural background.</i></p>
---	--

De meerderheid van Basow's respondenten gaf aan haar onder de oksels en/of benen te verwijderen, het betrof ongeveer 81% van de ondervraagden. Scheren was de algemeen gebruikte ontharingsmethode (96%). Ongeveer de helft gaf aan dit minstens eens per week te doen, 25 % alleen in de zomer.

In de redenen voor ontharen onderscheidt Basow (1991) twee hoofdcategorieën:

1. redenen m.b.t. *vrouwelijkheid* en *seksuele aantrekkelijkheid*, zowel als
2. *sociale* en *normatieve* redenen

Uit de resultaten bleek dat vrouwen andere motieven aangeven om met ontharen te beginnen dan voor het voortzetten van deze handeling. Het beginnen met scheren, op een gemiddelde leeftijd van 14 jaar, bleek vooral te zijn ingegeven door sociaal/normatieve motieven. Het voortzetten daarentegen hing samen met motieven i.v.m. vrouwelijkheid en aantrekkelijkheid. De items die hier het hoogst scoorden waren "*I like the soft, silky feeling*" (2,6) en "*It makes me feel attractive*"(2,5). Voor de beginredenen werden "*It was the thing to do*"(3,9) en "*Women are supposed to shave*" (3,0) opvallend hoog gewaardeerd in vergelijking met de andere items.

Van de participanten stopte ongeveer 30% ooit met ontharen. De meesten stopten tijdens de jaren '70 en een aantal pakten in de jaren '80 hun oude patroon terug op. Ondanks het feit dat het leeuwendeel van deze vrouwen opnieuw begon, onderschreven zij hun redenen voor niet ontharen het sterkst van allemaal. De items "*Women's bodies are fine as they are*", "*Women shouldn't have to remove ... hair*" en "*Shaving is stupid*" werden door deze vrouwen zeer hoog gewaardeerd, beiden met een score van 4,0. Basow spreekt hier van *politieke* redenen. De items in de rechterkolom (tabel 2) werden relatief laag gescoord.

Het is belangrijk om bij interpretatie van de resultaten de samenstelling van de steekproef in het oog te houden. Basow stuurde vragenlijsten naar twee organisaties: de American Psychological Association en de National Women's Studies Association. Deze laatste organisatie werd gekozen vanwege het grote aandeel feministes en lesbiennes, tegenover de meer 'neutrale' APA. De verschillen in samenstelling van beide organisaties worden weerspiegeld in de response-rate, 66% voor de NWSA en 46% voor de APA. Aangezien per organisatie een gelijk aantal vrouwen werd aangeschreven, resulteerde dit in een sterke oververtegenwoordiging van feministes en lesbiennes binnen de steekproef, 61% gaf aan zich zeer sterk te identificeren met het feminisme, slechts 4% vrijwel niet en 15% matig.

Eén van Basow's hypothesen was dan ook dat zowel lesbiennes als feministes minder gevoelig zouden zijn voor de ontharingsnorm, waardoor ze in mindere mate zouden

conformer. Ze vond dat des te sterker respondenten zichzelf identificeerden als feministes, des te groter de kans was dat ze zich niet onthaarden. Ongeveer een derde van de overtuigde feministes verwijderde geen oksel- of beenhaar. Bovendien onderschreven zij de redenen m.b.t. vrouwelijkheid en seksuele aantrekkelijkheid aanzienlijk minder sterk dan de overige respondenten. Niettemin bleef 72% van deze groep oksels en benen scheren. Zij gaven aan dat redenen omtrent vrouwelijkheid en aantrekkelijkheid voor hen relatief onbelangrijk waren.

Wat betreft seksuele voorkeur vond Basow een sterke overlap met feminisme. Heteroseksuele vrouwen waren binnen de groep 'rabiante feministes' ondervertegenwoordigd (45%). Hierdoor ontstond een sterke overlap tussen de resultaten voor feminisme en seksuele geaardheid. Op een aantal vlakken bestond een groot verschil tussen de strikt heteroseksuele en holebivrouwen. De eerste groep bleek een stuk ouder dan de groep lesbische vrouwen met de middengroep van biseksuele vrouwen, een gemiddelde van ongeveer 46 tegenover 40 jaar. Bovendien bevatte de laatste groep een groter aantal vrouwen die niet onthaarden, ongeveer de helft liet de oksels onaangeroerd en 39% verwijderde geen haar op de benen, tegenover 13% van de strikt heteroseksuele vrouwen. Hier noemden de heteroseksuele vrouwen voornamelijk vrouwelijkheid-aantrekkelijkheidsredenen voor het verwijderen van haar. De belangrijkste reden die lesbiennes gaven voor het ontharen was sociaalnormatief van aard, mensen zouden hen erop aankijken als ze het niet deden. Voor de heteroseksuele vrouwen was de belangrijkste reden dat ze zich aantrekkelijk voelden zonder haar. Biseksuele vrouwen gaven hier aan dat ze vooral hielden van het zijdeachtige gevoel.

Een volgend onderzoek door **Basow en Braman (1998)** onder hogeschoolstudenten benaderde het fenomeen vanuit de sociale context. De bedoeling was de attitudes ten opzichte van lichaamshaar in kaart te brengen. Voor het onderzoek werden 183 respondenten, waarvan 115 vrouwen en 68 mannen gelijkmatig ingedeeld over twee groepen. Per groep vulden zij een aantal vragenlijsten in omtrent feministische attitudes, houdingen ten opzichte van lichaamshaar (Basow, 1991), lichaamsbeleving van de vrouw en interpersoonlijke percepties. In beide contexten kregen de proefpersonen een filmpje van 2 minuten te zien van dezelfde vrouw, een brunette van gemiddelde aantrekkelijkheid. Ze werd van top tot teen gefilmd terwijl ze zich afdroogde aan een zwembad. Het enige verschil tussen de twee filmpjes was de aanwezigheid van lichaamsbeleving. In de eerste context had de vrouw zich onthaard, in de andere context had zij haar op haar benen en onder haar oksels. Dit laatste viel 100% van de respondenten op, 86% gaf aan het beenhaar waargenomen te hebben. In de andere groep was 85% zich bewust van het feit dat de vrouw zich onthaard had.

Uit de resultaten van de vragenlijst peilend naar interpersoonlijke kwaliteiten bleek dat het 'behaarde' model als minder sociaal en minder intelligent werd gezien, ze zou ook minder gelukkig en positief zijn. Bovendien scoorde het model met lichaamsbeleving significant lager op seksuele aantrekkelijkheid. Daarnaast werd zij met haar actiever, agressiever en sterker ingeschat dan wanneer ze gladgeschoren was. Voor fysieke aantrekkelijkheid werden geen significante resultaten verkregen. Basow en Braman vonden, tegen hun verwachtingen in, dat vrouwen positiever

stonden ten opzichte van lichaamshaar dan mannen. Dit gegeven bleek samen te hangen met het feit dat vrouwen significant hoger scoorden op feminisme. De feministische attitude was gedeeltelijk verklarend voor een positievere houding t.o.v. het model met lichaamshaar. De houding ten opzichte van lichaamshaar bleef echter de belangrijkste factor. Een feministische attitude betekende een minder negatieve beoordeling van het model. Het model met beharing werd echter nog altijd negatiever beoordeeld dan het model zonder.

Opvallend is dat vrouwen na het zien van het model met lichaamshaar systematisch lager scoorden op feminisme. De auteurs zien een mogelijke verklaring in negatieve stereotypen m.b.t. feministes/lesbiennes. Het lichaamshaar zou een indicator zijn voor deze eigenschappen. Dit verband werd onderwerp van een vervolgonderzoek door **Basow in samenwerking met Joanna Willis (2001)**. Aan de twee condities van het voorgaande onderzoek werden twee verschillende persoonsomschrijvingen toegevoegd. In de ene versie heeft het model een allergie voor metaal waardoor ze zich niet kan scheren, in de andere versie schijnt een feministische attitude door. Deze karakterschetsen werden voorgelegd aan 118 studenten. Het feminisme in de omschrijving vertaalde zich naar de resultaten. Desondanks werd er geen verband gevonden tussen de mate van feminisme en de beoordeling van de vrouw. Er werd wel een verband gevonden tussen de mate van beharing en de gepercipieerde eigenschappen van het model. Het behaarde model werd beoordeeld als non-conformistisch, assertief, onafhankelijk, sterk, dominant en eenzellig. Haar fysieke conditie zou beter zijn. Haar lichaamsbeharing maakte haar bovendien minder rustig, moreel en vriendelijk. Al bij al overheersten de zogenaamde masculiene karaktertrekken.

Deze resultaten komen niet helemaal overeen met Basow's eerdere onderzoek (Basow & Braman, 1998), waar deze vrouw werd beoordeeld als minder intelligent, minder gelukkig en als meer actief. Gegevens hieromtrent waren waarschijnlijk te nadrukkelijk aanwezig in de persoonsomschrijving. Hier zoeken de auteurs eveneens de reden voor het ontbreken van bovengenoemd verband tussen mate van feminisme en perceptie van het model. Het verschil in feministische overtuiging is waarschijnlijk niet duidelijk genoeg aanwezig in beide omschrijvingen. Daarnaast zou ook het uiterlijk van het model een rol kunnen spelen. Bepaalde kenmerken onafhankelijk van lichaamsbeharing kunnen worden waargenomen als 'feministisch', denk hier bijvoorbeeld aan haar korte haar.

In navolging van Basow (1991) deden **Tiggemann en Kenyon (1998)** een onderzoek naar de eventuele invloed van feministische attitudes op onthaargedrag bij vrouwen. Zij ondervroegen 266 vrouwen, waarvan 129 universiteitsstudenten en 137 middelbare scholieren. De gemiddelde leeftijd van de studentes was 22,3 jaar, de scholieren waren gemiddeld 14,3 jaar. De participanten werd gevraagd naar hun perceptie van hoeveelheid lichaamsbeharing en groei, naar hun onthaargedrag voor zowel been- als okselhaar, de gebruikte methode(n), frequentie en beginleeftijd. Daarnaast werd hun zelfvertrouwen gemeten, hun feministische overtuiging en hun redenen voor ontharen. De redenen werden bevraagd met een licht aangepaste schaal zoals ontworpen door Basow (1991).

De auteurs vonden dat de overgrote meerderheid van de respondenten zich onthaarden, ongeveer 92%. De cijfers voor beide groepen lopen ongeveer gelijk op.

Tabel 3. Uitkomsten Tiggemann & Kenyon (1998)

	Universiteit (n=129)	Middelbaar (n=137)
Oksels	93,0%	91,2%
Benen	91,5 %	92,0%

Beide groepen bevatten elk 8 vrouwen die niet onthaarden. In de groep met universiteitsstudenten waren 7 van hen ooit begonnen en weer gestopt. De middelbare scholieren in deze groep hadden zich nog nooit onthaard. Tiggemann en Kenyon vonden voor de universiteitsstudentes een verband tussen het niet ontharen en zelfvertrouwen. Dit verband was niet aanwezig bij de groep middelbare scholieren, dit zou kunnen liggen aan het verschil in zelfbewustzijn in beide groepen. De studentes onderschreven de redenen voor het niet ontharen dan ook in sterkere mate dan de jongere groep. De belangrijkste redenen voor beiden waren: *“Women shouldn’t have to remove body hair”* (U:4,75; M: 4,00) en *“Women’s bodies are fine as they are”* (U:4,25; M:3,13), overeenkomstig Basow’s resultaten.

Bij de vrouwen die wel onthaarden lag de frequentie tussen *“minstens wekelijks”* en *“wekelijks”*. Daarbij onthaarden de jongere vrouwen (middelbaar) hun benen vaker. De beginleeftijd van beide groepen verschilde enigszins. De middelbare schoolmeisjes rapporteerden een gemiddeld vroegere leeftijd dan de universiteitsstudentes. Voor de eersten lag de beginleeftijd rond de twaalf jaar, voor de tweede groep rond de dertien en een half. Redenen om het gedrag voort te zetten komen overeen met de bevindingen van Basow (1991). Beide groepen haalden voornamelijk redenen m.b.t. vrouwelijkheid en aantrekkelijkheid aan. Voor de twintigers waren de belangrijkste items *“It makes me feel attractive”* en *“I like the soft, silky feeling”*. Voor de tieners waren dit *“Men prefer women without body hair”* en *“Body hair is ugly”*.

De redenen voor het beginnen met ontharen spreken Basow’s eerdere bevindingen echter tegen. Waar zij vond dat vrouwen begonnen te ontharen om normatieve redenen, benadrukten de tienermeisjes de vrouwelijkheid/aantrekkelijkheids redenen. De universiteitsstudentes waardeerden hier de normatieve redenen relatief hoger. Dit verschil in bevindingen met Basow (1991) voor de jongere meisjes wijten de auteurs aan een blinde vlek voor de invloed van sociale normen op het eigen gedrag. Deze valt weg wanneer men zichzelf bekijkt vanaf een afstand.

Ten slotte vonden Tiggemann en Kenyon geen significant verschil in mate van feminisme tussen ‘haarloze’ vrouwen en ‘onthouders’. Dit kan te wijten zijn aan het kleine aandeel van laatstgenoemden. Bij de universiteitstudentes werd er wel een verband gevonden tussen feminisme en de mate waarin zij redenen voor ontharen onderschreven. Deze was in het algemeen lager. Voor de middelbare scholieren gold hetzelfde patroon slechts voor de normatieve redenen. Aantrekkelijkheidsredenen werden even hoog gewaardeerd.

Ondertussen verscheen er in 2002 een artikel van de hand van Magdala Peixoto Labre, waarin zij een nieuw fenomeen onder de loep neemt: de *“brazillian wax”* (zie hoofdstuk 3.4). Ze gaat hier verder dan de reeds besproken auteurs die zich in hun onderzoeken beperken tot het zichtbare haar op benen en oksels. Labre signaleert een nieuwe trend om ook het schaamhaar rigoureuus te verwijderen.

Deze trend werd ook opgemerkt in de wetenschap. Het verwijderen van het schaamhaar werd voor het eerst bevraagd door **Toerien, Wilkinson en Choi (2005)**, hoewel deze reeds zijdelings werd benoemd door Basow (1991). Toerien et al. (2005) verfijnden bovenstaande onderzoeksresultaten met gegevens over verschillende lichaamsoppervlakken en ontharingsmethoden. De auteurs bevroegen het verwijderen van haar in de schaamstreek op verschillende manieren. Zo werd de schaamstreek toegevoegd aan de mogelijk onthaarde lichaamsdelen. Daarnaast werd er een aparte vraag ingelast die de mate van ontharing bevroeg. Deze werd als volgt geformuleerd: *“If you have ever removed hair from your pubic area, from which of the following regions have you ever done so?”* De volgende antwoordcategorieën werden hierbij aangeboden: *“your bikini line”, “more than your bikini line, but less than your whole pubic area”, “your whole pubic area”* of *“other”*. De resultaten wezen uit dat de meerderheid van de respondenten zich beperkte tot het ontharen van de bikinilijn. Ongeveer 32% gaf aan ooit meer haar verwijderd te hebben en ongeveer 5% gaf ooit gericht vorm aan het schaamhaar. Dit ‘onontgonnen’ gebied werd later uitgebreid onderzocht door Tiggemann en Hodgson (2008).

Bovenstaande cijfers zijn de resultaten van een uitgebreide steekproef van 678 Britse vrouwen van uiteenlopende leeftijden. De participanten werden ingedeeld in leeftijdsgroepen die later samengenomen werden. De eerste groep waren vrouwen van 16 jaar of jonger (0,9%) en deze van 17 tot 20 (28%). De tweede groep bestond uit de vrouwen van 21 tot 30 jaar, zij maakten 30,8% uit van de steekproef. De derde groep zijn de vrouwen van 31-50 jaar (27,3%) en de laatste groep zijn alle vrouwen boven de vijftig, waarvan 10,8% valt in de categorie van 51 tot 70, de overige 0,6% is ouder dan 70. De meerderheid van de participanten rapporteert een beginleeftijd van voor de 16 jaar, ongeveer de helft geeft aan te zijn begonnen met ontharen vanaf 13 jaar of jonger.

Het aantal vrouwen dat zich ooit onthaarde liep op tot 99,71%. Hierbij werden oksels het meest genoemd (98,7%) op de voet gevolgd door de benen (93,7%). Deze resultaten zijn in overeenstemming met eerder besproken cijfers. Toerien et al. vonden echter ook dat 85,7% wel eens de schaamstreek onthaarde en dat 82,5% de wenkbrauwen epileerde. Vervolgens gaf 41,3% van de vrouwen aan het gezicht wel eens onthaard te hebben. Voor de wenkbrauwen en het gezicht was epilieren de populairste methode. Scheren bleef de meest algemene methode, gevolgd door ontharingscrèmes en ‘doe-het-zelf’ harsstrips (*“home waxing”*). Bovendien werden talrijke andere lichaamszones zo nu en dan vrijgemaakt van haar, denk aan borsten, buik, tenen, vingers enz.

In navolging van Basow (1991) werd onderzoek gedaan naar de invloed van leeftijd op het niet verwijderen van lichaamshaar. Basow vond dat vrouwen boven de zestig significant later begonnen met het ontharen van benen en oksels. Het gemiddelde

lag bij deze groep op ruwweg 18 jaar, tegenover een gemiddelde over de gehele steekproef van ongeveer 14 jaar. Toerien et al. (2005) vonden eveneens aanzienlijke verschillen in onthaargedrag tussen de oudste en de jongste groep. Zo bestond er een significant verschil in het ontharen van de benen tussen de oudste en de jongste groep in de steekproef. Van de vijftigplussers onthaarde bijna 80% ooit de benen. Bij de vrouwen van 20 jaar of jonger was dit ongeveer 97%. Een tweede significant verschil vond men m.b.t. het schaamhaar. Van de jonge vrouwen onthaarde ongeveer 91% ooit de schaamstreek, tegenover 67,5% van de oudste vrouwen. In het geval van het gezicht lagen de zaken echter omgekeerd. Des te ouder de groep des te meer vrouwen aangaven ooit gezichtshaar te hebben verwijderd. De auteurs opperen hier dat deze gegevens samenhangen met een toename in gezichtsbehandling met de leeftijd.

Een jaar eerder publiceerden **Merran Toerien en Sue Wilkinson (2004)** een kwalitatief onderzoek binnen dezelfde steekproef van bijna 700 vrouwen uit Groot-Brittannië. De kwalitatieve insteek van het onderzoek is interessant aangezien ze een aanvulling vormt op de kwantitatieve bronnen. De opzet maakt het de auteurs mogelijk om uit te gaan van constructen aanwezig bij de ondervraagden en niet zozeer van een vooropgezet idee. Zij vonden echter dat deze twee sterk overlappen.

De respondenten kregen 9 open vragen voorgelegd omtrent lichaamshaar en ontharen. Deze vragen peilden naar de voor- en nadelen van wel en niet ontharen. Bovendien werd er gevraagd naar de voorwaarden voor ontharen: wat zou de vrouwen hun gedrag doen veranderen? Vervolgens werd er in aparte items gevraagd naar negatieve of positieve reacties op het al dan niet ontharen en of men wel eens aangespoord was het haar (niet) te verwijderen.

De auteurs delen de reacties in, in vier tegenstellingen gebaseerd op het contrast tussen haarloosheid en beharing. Deze werden spontaan geassocieerd met respectievelijk:

- aantrekkelijkheid versus onaantrekkelijkheid
- glad versus stoppelig
- schoon en verzorgd versus vuil en rommelig
- vrouwelijk versus mannelijk

Het verwijderen van haar maakte vrouwen aantrekkelijk, sterker nog een aanzienlijk deel van de vrouwen hanteerde hier de overtreffende trap: ontharen maakt vrouwen aantrekkelijker en mooier dan ze al waren. De vrouwen rapporteerden bovendien dat dit idee werd bevestigd door hun omgeving, zowel in positieve als negatieve zin. De omgeving lijkt een aanzienlijke invloed uit te oefenen op het ontharingsritueel. Zo is publieke zichtbaarheid een zeer belangrijke voorwaarde voor ontharen. Vrouwen geven veelvuldig aan het belangrijk te vinden onbehaard te zijn wanneer ze gaan zwemmen, of niet bedekkende zomerkleding dragen. Een deel van de vrouwen gaf dan ook aan minder te ontharen tijdens de winter. Zichtbaarheid speelt dus een belangrijke rol in de werking van de haarloze norm.

Het harige tegendeel wordt door de vrouwen afgekeurd. Vrouwen gebruiken sterk negatieve bewoordingen als 'walgelijk', 'onooglijk' en 'lelijk' voor hun lichaamshaar.

De zichtbaarheid speelt hier eveneens een rol: het zijn de dikkere en donkere haren die het meest verafschuld worden. Voor sommige vrouwen maakt dit haar hen zelfs onmenselijk, zij doen uitspraken waarin lichaamsbeharing wordt geassocieerd met allerhande aapachtigen, verwijzingen naar gorilla's maar ook de Yeti ontbreken hier niet. Deze harige dieren staan diagonaal tegenover de gepolijste vrouwelijke huid, die door veel vrouwen spontaan werd aangehaald in hun bedenkingen over ontharen en lichaamshaar. Gladheid werd door meer dan een derde van de ondervraagden gezien als het gewenste resultaat van ontharen en is daarmee de meest genoemde factor. De hardheid van stoppels vormde echter een tweede bijeffect wat het regelmatig ontharen noodzakelijk maakte. Dit gegeven werd door ongeveer evenveel vrouwen aangehaald, het ontharen werd gezien als een terugkerend en tijdverslindend werkje.

Het ontharen maakte voor de meeste vrouwen deel uit van hun gebruikelijke hygiëneroutine. Velen van hen voelden zich schoner na het ontharen of associeerden haarloosheid met verzorgdheid en hygiëne, anderen associeerden dit eerder met een gevoel schoon te zijn. Deze insteek hangt sterk samen met een idee van zweet als onhygiënisch en niet schoon. Ontharen wordt dan ook dikwijls genoemd in een situaties waarin gezweet wordt zoals bij warm weer of bij het sporten. Haar houdt dit zweet vast en zorgt ervoor dat mensen minder fris ruiken, het is o.a. deze geur die men met het ontharen binnen de perken probeert te houden. Dit past namelijk niet in het beeld van frisse en schone vrouwelijkheid zoals dit al sinds de jaren '20 wordt gepropageerd door de massamedia.

Hier duikt de tegenstelling tussen mannen en vrouwen weer op, waarbinnen vrouwelijkheid geassocieerd wordt met haarloosheid. Getuigenissen van vrouwen in het onderzoek tonen aan dat lichaamsbeharing bij vrouwen gekoppeld wordt aan mannelijkheid en daarmee onvrouwelijkheid. Een van de ondervraagden illustreert dit idee in een anekdote haar vriend vergeleek haar harige benen met die van een voetballer. Deze mannelijkheid keert eveneens terug in het gebruik van masculiene woorden als 'snorren' en 'baarden' bij vrouwen. Een deel van de vrouwen haalt de haarloze norm aan als een vrouwelijke norm, niet van toepassing op mannen. Sommigen geven bovendien blijk van een bewustzijn van de sociale druk achter dit mechanisme. Toerien en Wilkinson (2004) concluderen dat vrouwen door deze sterke sociale druk geen eerlijke keus wordt geboden omtrent ontharing.

Binnen de getuigenissen onderscheiden de auteurs vier manieren waarop deze sociale druk wordt uitgeoefend: a) "*suggestions, injunctions and pressure*" oftewel rechtstreeks commentaar dat varieert van suggesties tot bevelen en druk, b) "*complaints, criticisms and comments*" minder rechtstreekse maar negatieve reacties, c) "*jokes, teases and nicknames*" waarbij iemands lichaamshaar onderwerp wordt van spot en d) "*looks, stares and noticing*" vormen van non-verbale afkeuring. Een aanzienlijk deel van de ondervraagden gaf aan expliciet te zijn aangesproken op hun zogenaamd overmatige lichaamsbeharing. Dit gebeurde op vriendelijke wijze in de vorm van goedbedoelde raad, maar uitte zich ook dikwijls in rechtstreekse druk van anderen, waarbij het ontharen werd opgedragen. Commentaar en kritiek was een andere manier waarmee de norm aan de vrouwen werd opgelegd. Negatieve reacties wezen hen op afwijkingen van de norm. Deze

waren dikwijls scherp van toon en werden dikwijls aangehaald als redenen om te beginnen met ontharen of, soms tegen wil en dank, het ontharen voort te zetten.

Het lachen met lichaamsbehaving beperkte zich niet tot de kindertijd. Vrouwen rapporteerden gepest verspreid over alle leeftijden, van klasgenootjes, familie, geliefden tot werkgevers en cafégangers. Een aantal van hen rapporteerden bovendien bijnamen als *"The Carpet"*, de vertrouwde *"Gorilla"* en *"Hairy Spice"*. Ook associaties met "lesbiennes" en "Duitsers" als stereotype harige vrouwen waren niet van de lucht. Hoewel deze opmerkingen dikwijls komisch gebracht werden, hadden ze wel degelijk hun invloed en hielpen ze de haarloze norm te bestendigen.

Ten slotte vermeldden de ondervraagde vrouwen verschillende situaties van non-verbale afkeuring. Vrouwen gaven aan dat zichtbaarheid van lichaamsbehaving hen blootstelde aan starende blikken. Verschillende vrouwen merkten op dat het deze blikken waren die hen ervan weerhielden ongeschoren de deur uit te stappen. Toerien en Wilkinson (2004) benadrukken dat het hier gaat om het abnormale dat de aandacht trekt. Reacties als deze bevestigen dan ook het idee van harigheid van het vrouwelijke lichaam als abnormaal. In het gegeven van haarloosheid als normaliteit en onopvallende toestand manifesteert de haarloze norm zich. Deze verschillende reacties van anderen en op anderen dragen bij aan het in stand houden van deze standaard. De keuze die vrouwen in dit opzicht hebben beperkt zich tot een keuze tussen sociale acceptatie en sociale verwerping: *"...there is potentially a heavy social price to pay for being hairy."* (Toerien & Wilkinson, 2004, p. 86).

In hetzelfde jaar deden **Tiggemann en Lewis (2004)** een onderzoek in Australië. Dit onderzoek was o.a. gericht op de relatie tussen *"disgust sensitivity"*¹¹ en ontharen. Daarnaast werden redenen voor ontharen bevraagd. Zowel vrouwen als mannen moesten aangeven om welke redenen zij dachten dat vrouwen zich in het algemeen onthaarden. De steekproef (n=198) bestond uit 91 mannen en 107 vrouwen met een gemiddelde leeftijd van 22 jaar. De algemene bevindingen kwamen sterk overeen met resultaten van eerdere onderzoeken. Vrouwen gaven vooral redenen inzake femininiteit en aantrekkelijkheid aan. Voor andere vrouwen daarentegen werden normatieve redenen als belangrijker gezien.

De algemene houding ten opzichte van lichaamshaar viel in dit onderzoek neutraal tot licht negatief uit. Zowel voor mannen als vrouwen werd een positief verband gevonden tussen de mate van *"disgust sensitivity"* en een negatieve attitude tegenover lichaamshaar. Lichaamshaar lokt dus een zeer sterke basisemotie uit. Walging is een universele basisemotie die ons moet beschermen tegen contact met levensbedreigende substanties (Rozin, Haidt & McCauley, geciteerd in Tiggemann & Lewis, 2004). Afgeleid hiervan ontwikkelde zich een meer abstracte vorm m.b.t. sociaalmorele situaties en begrippen, met als doel de bescherming tegen het besef van onze dierlijkheid en uiteindelijke sterfelijkheid. Tiggemann & Lewis (2004) vonden bij vrouwen en mannen een verschillende vorm van walging ten opzichte van lichaamshaar. Bij vrouwen betrof het vooral de *"core-disgust"*, terwijl bij

¹¹ Hier vertaald als "walgingsgevoeligheid".

mannen de “*animal-reminder disgust*” overheerste. Vrouwen bleken doorgaans overigens gevoeliger voor walging dan mannen.¹²

Walgingsgevoeligheid speelde bovendien een belangrijke rol in het ontharen van het eigen lichaam. Des te hoger deze gevoeligheid des te sterker redenen voor ontharen werden onderschreven. Dit verband werd niet gevonden voor vrouwen in het algemeen.

Een laatste onderzoek in onze beperkte ‘poel van auteurs’ is dit van **Tiggemann en Hodgson (2008)**. De opzet van dit onderzoek is in de kern gelijk aan de voorgaande en ook de resultaten zijn gelijkaardig. Aan de klassieke items over ontharen werden een aantal nieuwe elementen toegevoegd. Zo werd de invloed van de media bekeken, alsook het al dan niet hebben van een relatie. Daarnaast werd er gedifferentieerd in verschillende lichaamsoppervlakken (oksels, benen en pubis) en bijbehorende redenen voor ontharing. Voor schaamhaar werd er een verschil gemaakt tussen de bikinilijn en het overige schaamhaar. Er werd eveneens gevraagd naar de hoeveelheid verwijderd schaamhaar met als opties: “*small amount*”, “*most*” of “*all*”. Voor deze categorie werden aangepaste items toegevoegd aan de oorspronkelijke schaal van Basow (1991). Deze werden afgeleid uit informele gesprekken met vrouwen. Het betreft de volgende items:

Tabel 4. Toegevoegde redenen verwijderen schaamhaar (Tiggemann & Hodgson, 2008)

<p><i>It is a form of self-expression.</i></p> <p><i>It makes me feel like an exciting person.</i></p> <p><i>It makes me feel glamorous.</i></p> <p><i>It makes me feel like I am in control of my body.</i></p>	<p><i>It is the current fashion.</i></p> <p><i>It makes sexual experience better.</i></p> <p><i>It makes me sexy.</i></p> <p><i>It makes me feel confident.</i></p>
--	---

De auteurs onderscheidden hier vier categorieën in tegenstelling tot de reguliere twee: de sociaalnormatieve redenen (1), seksuele aantrekkelijkheid (2), vrouwelijkheid (3) en “*self-enhancement*” (4). In onderstaande tabel van de auteurs staan de verschillende items respectievelijk ingedeeld per groep. “*Men prefer women with body hair*” lijkt in twee categorieën te vallen, maar wordt uiteindelijk ondergebracht bij seksuele aantrekkelijkheid.

Van de 235 vrouwen verwijderde 98 % hun okselhaar. Ze deden dit vanaf de leeftijd van 13 jaar. De belangrijkste reden hiervoor was dat het een schoner gevoel gaf. Bijna evenveel vrouwen verwijderden hun beenhaar (95%), eveneens vanaf deze leeftijd. Het ontharen gebeurde ongeveer twee keer per week. De benen werden onthaard voor het zijdezachte gevoel, één van de items onder “*self-enhancement*”. Voor zowel oksels als benen werden verder voornamelijk vrouwelijkheids- en aantrekkelijkheidsredenen genoemd.

¹² Deze uitkomst stemt overeen met bevindingen van Haidt et al. (1994).

Tabel 5. Tabel met de verschillende categorieën - Tiggemann & Hodgson (2008)

Table 1 Factor loadings of reasons for hair removal.

Reason	Component			
	1	2	3	4
All my friends do it	.71	.14	.13	.12
It is the current fashion	.64	.19	-.17	.37
People would look at me funny if I didn't	.73	.12	.33	-.00
It is expected these days	.82	.12	.12	-.03
My boyfriend wants me to	.27	.67	.11	-.08
It makes sexual experience better	-.03	.75	.10	.30
Men prefer women without body hair	.51	.64	.04	.05
It makes me feel attractive	.28	.54	.47	.23
It makes me feel sexy	.13	.65	.36	.33
It makes me feel feminine	.13	.46	.56	.16
It makes me feel cleaner	-.01	.05	.72	-.03
It makes me feel good about myself	.09	.24	.69	.25
It makes me feel confident	.26	.20	.63	.20
I like the soft silky feeling	-.07	.20	.15	.53
It is a form of self-expression	.01	.05	.16	.69
It makes me feel like an exciting person	.19	.09	-.05	.79
It makes me feel glamorous	.15	.40	.21	.54
It makes me feel like I am in control of my body	.26	-.15	.47	.53

Factor loadings >.5 are in bold

Het schaamhaar daarentegen werd voornamelijk verwijderd vanwege de seksuele aantrekkelijkheid. Dit wordt bevestigd in een onderzoeksrapport van de "Cosmetic physicians society of Australasia" uitgevoerd door McCaffery & Caswell (2007). Zij deden een kleinschalig onderzoek (n=90) onder vrouwen die een permanente ontharing van de schaamstreek ondergingen en vonden dat 63% van deze vrouwen aangaf zich sexier te voelen met minder tot geen schaamhaar ("brazilian"). Bovendien gaf 60% van deze vrouwen aan dat het verwijderen van schaamhaar hun seksueel plezier verhoogde, 61% zou het aanraden aan andere vrouwen ter verbetering van hun seksleven. Hoewel het hier zou kunnen gaan om subjectieve beleving, gaan de auteurs uit van fysische gevolgen van een onthaarde vulva. Het wegnemen van een barrière, het schaamhaar en als nodig een deel van de huid, zou ervoor zorgen dat vrouwen makkelijker tot een orgasme kunnen komen. Hier verwijzen de auteurs naar de gegevens van Hite (1976) die vond dat de meerderheid van de vrouwen niet tot een orgasme kwam door penetratie. De auteurs koppelen hieraan de volgende conclusie:

"If this simple solution allowed a significant number of woman (sic) to experience orgasm during intercourse (who were not previously able to do so), it would turn the revisionist view of sex espoused by Dr Hite (sic), which has been generally accepted by most females over the past 30 years, right back on its head." (McCaffery & Caswell, 2007, p.8).

De auteurs zien de "brazilian wax" als heilmiddel voor een beter seksleven. Deze conclusie is nogal kort door de bocht. We kunnen ons afvragen of er een 'seksuele revolutie' schuilt in het verwijderen van schaamhaar. Bovendien bestaat er onduidelijkheid over hetgeen de vrouwen rapporteren. Gaat het om de fysieke uitwerking zoals de auteurs veronderstellen, of gaat het om een belevingsaspect, dat hier gerapporteerd wordt? Hoewel we de betrouwbaarheid van het onderzoek en haar conclusies in vraag kunnen stellen blijft het echter van belang de invloed van

het ontharen van de intieme zone op de seksualiteitsbeleving als een serieus thema voor wetenschappelijk onderzoek te benaderen.

In het onderzoek van Tiggemann en Hodgson (2008) noemden de vrouwen *“It makes me feel cleaner”* de belangrijkste reden voor het verwijderen van schaamhaar. Ongeveer 75% van hen gaf aan hun bikinilijn te onderhouden, een groter aandeel gaf aan dit wel eens gedaan te hebben. Dit gebeurde vanaf een gemiddelde leeftijd van 15,7 jaar. De beginleeftijd voor het verwijderen van het schaamhaar lag iets later, op 17,4 jaar. Onder ‘schaamhaar’ verstonden de auteurs het haar dat binnen de perken van de bikinilijn blijft en niet zichtbaar is bij het dragen van een bikini of ondergoed. Bijna de helft (48%) van de vrouwen in het onderzoek gaf aan het schaamhaar gedeeltelijk of helemaal te verwijderen. Deze vrouwen maakten deel uit van een grotere groep die minstens een beetje van hun schaamhaar verwijderden, in totaal 60,9%. Hiervan verwijderde ongeveer 20% een beetje, 44% het meeste en 36% gaf aan alles te verwijderen. De grotere oppervlakken werden vaker gewaxt dan geschoren (zie ‘brazilian wax’). Degenen die al hun schaamhaar verwijderden waren doorgaans jonger (19,96) dan degenen die maar een beetje weghaalden (21,77). Zij hadden ook vaker een partner dan degenen die hun schaamhaar niet verwijderden.

De auteurs veronderstelden verschillende betekenissen naargelang het onthaarde lichaamsoppervlak. Zij verwachtten dat het verwijderen van schaamhaar meer zelfgericht zou zijn aangezien dit voor de buitenwereld niet zichtbaar is. Deze verwachtingen werden weerspiegeld in de redenen die vrouwen gaven voor het ontharen van de schaamstreek. Vrouwelijkheid en normatieve redenen speelden hier een minder grote rol. Seksuele aantrekkelijkheid en *“self-enhancement”* waren relatief belangrijker voor het verwijderen van been- en schaamhaar dan voor de oksels.

Er bleek eveneens een verband te bestaan tussen het verwijderen van schaamhaar en mediagebruik. De invloed van de media werd gemeten aan de hand van de variabele *“media exposure”*. Aan de participanten werd gevraagd hoe vaak ze modebladen lazen en hoe vaak ze naar *“Big Brother”* en *“Sex and the city”* keken. Deze televisieseries werden geselecteerd aangezien zij aandacht besteedden aan het verwijderen van schaamhaar. Verwijderaars bleken inderdaad meer modebladen te lezen en meer naar beide programma’s te kijken, zonder daardoor meer televisie te kijken, dan de niet-verwijderaars.

Bovenstaande onderzoeksresultaten ondersteunen het idee van haarloze norm. Uit de cijfers blijkt dat het gaat om een systematisch en wijdverspreid gedrag. Deze wijdverspreidheid betreft naast de aantallen ontharende vrouwen zowel de behandelde lichaamszones als de frequentie van het onderhoud. Bovendien kunnen we op voorwaarde van voorzichtigheid concluderen dat de norm waarschijnlijk eveneens een behoorlijke geografische reikwijdte heeft. In wat volgt zal er worden ingegaan op de beperkingen van bovenstaande onderzoeken gevolgd door een bespreking van de gevolgtrekkingen van de auteurs

4.2. Kanttekeningen

Het gaat hier om een kleine groep onderzoeken, waar een aantal kanttekeningen bij geplaatst kunnen worden. Deze worden door de auteurs zelf al opgemerkt. Ten eerste gaat het om steekproeven uit de Verenigde Staten (Basow, 1991; Basow & Braman, 1998), Australië (Tiggemann & Kenyon, 1998; Tiggemann & Lewis, 2004; Tiggemann & Hodgson, 2008) en het Verenigd Koninkrijk (Toerien et al., 2005). Hierdoor zijn de uitkomsten voornamelijk representatief voor deze gebieden en minder voor de rest van het Westen. Het idee heerst dat de norm in Europa niet zo sterk zou zijn, zeker voor de periode 1940-1980, maar sinds de jaren '90 langzamerhand voet aan de grond krijgt (Synnott, 1987; Basow, 1991).

Toerien et al. (2005) specificeren dit met de bemerking dat de norm kan verschillen per land, zij verwijzen naar verschillende Europese landen zoals Duitsland, Spanje en Frankrijk die de reputatie hebben zich minder bezig te houden met ontharen. Zo maakte Wilkinson Sword Duitsland, één van de marktleiders in scheermesjes voor gezicht en lichaam recent gegevens van een onderzoek bekend over het onthaargedrag van Europese vrouwen. De percentages voor het ontharen van de benen zien er per land als volgt uit: op één staat het Verenigd Koninkrijk, met 93% van de vrouwen die de benen onthaart, gevolgd door Spanje (82%), Frankrijk (75%), Italië (73%). Duitsland eindigde 'laag' op de ladder met 40% van de vrouwen die de benen onthaart (Wilkinson Sword, 2004). Hierin zien we de veronderstellingen van Toerien et al. (2005) in ieder geval voor Duitsland bevestigd. In Spanje en Frankrijk liggen de percentages eveneens lager dan het gemiddelde van de besproken onderzoeken. Dit zou echter te wijten kunnen zijn aan factoren als de samenstelling van de steekproef.

Een volgende kanttekening die gemaakt kan worden betreft de samenstelling van de steekproef in verband met o.a. leeftijd en sociale klasse van de betreffende vrouwen. De besproken onderzoeken, met uitzondering van de werken van Basow (1991) en Toerien et al. (2005), spreken voornamelijk over jongere vrouwen, tieners en twintigers. De steekproeven bestaan voornamelijk uit hoger opgeleide, witte vrouwen: een tekortkoming waar verschillende auteurs melding van maken. Basow (1991) veronderstelt dat gevoeligheid voor ontharingsnormen mede bepaald worden door iemands (sub)cultuur. Zij merkt op dat de Afro-Amerikaanse vrouwen in haar onderzoek de voorgelegde redenen m.b.t. ontharen maar zwak onderschrijven. Zij geven eveneens aan relatief vaker niet te ontharen.

In al deze onderzoeken gaat het over een norm die geldt voor vrouwen, veronderstellend dat mannen niet aan deze norm onderhevig zijn. Recent onderzoek (Boroughs, Cafri & Thomsson, 2005; Martins, Tiggemann & Churchett, 2008; Gillette, 2008) geeft echter aan dat het ontharen bij mannen zich van het klassieke scheren van het gezicht uitbreidt naar andere delen van het lichaam. Deze ontwikkeling stelt een aantal van de hierboven besproken veronderstellingen in vraag. Hier zal later dieper op worden in gegaan.

Ten slotte kunnen we opmerken dat de wetenschap achterop loopt op de media die de ontwikkelingen signaleren als een trend en deze zo waarschijnlijk mede introduceren. Een groot aantal facetten van de haarloze norm worden slechts

zijdelings benoemd of zijn nog niet wetenschappelijk onderzocht. Dit hangt samen met de taboesfeer waarin het thema gehuld is (Lesnik-Oberstein, 2006) en de uitwerking van de pragmatische paradox die door Toerien et al. (2005) aangehaald werd.

De mechanismen die hier spelen worden uitgebreid besproken door Louise Tondeur in het tot nog toe enige boek geheel gewijd aan *“body hair”* van Lesnik-Oberstein, *“The last taboo, women and body hair”* (2006).

4.3. Bespreking

Hierboven werden de resultaten van verschillende onderzoeken besproken (Basow, 1991; Basow & Braman, 1998; Basow & Willis, 2001; Tiggemann & Kenyon, 1998; Tiggemann & Lewis, 2004; Toerien et al., 2005, Tiggemann & Hodgson, 2008). In wat volgt zullen we de gevolgtrekkingen die de verschillende auteurs vanuit deze gegevens doen, verder bekijken.

De auteurs komen tot een aantal samenvattende conclusies die door allen worden onderschreven¹³. De basisveronderstellingen zijn vrijwel geheel terug te vinden in het werk van Christine Hope (1982). De auteurs die volgden, hebben deze principes onderzocht en onderbouwd met het cijfermateriaal dat zojuist werd besproken.

Zoals uit deze gegevens blijkt, onthaart de overgrote meerderheid van de vrouwen oksels en benen en bij uitbreiding een veelheid aan lichaamsoppervlakken, met het verwijderen van het schaamhaar als recente ontwikkeling. De redenen die hiervoor gegeven worden, hebben allen betrekking op een idee van vrouwelijkheid en aantrekkelijkheid. Deze visie sluit aan bij de boodschap uitgedragen door de reclame-industrie door Hope (1982) aangegeven als bepalende factor in de opkomst van de normatieve haarloosheid voor vrouwen (Basow, 1991; Tiggemann & Kenyon, 1998).

Wanneer vrouwen echter het gedrag van anderen of van zichzelf in het verleden beoordelen noemen ze meer normatieve redenen voor het verwijderen van lichaamshaar. Tiggemann & Hodgson (2008) wijten dit aan een blinde vlek voor beïnvloeding van het eigen gedrag. Het verwijderen van lichaamshaar is een onzichtbare handeling, denk aan de verschillende reclames waarin vrouwen hun spiegelgladde benen scheren, het haar is letterlijk onzichtbaar. Vrouwen verbergen zelfs dikwijls de zaken die wijzen op ontharing, de suggestie van lichaamsbehandling is al te veel. Tiggemann en Lewis (2004) pleiten ervoor deze onzichtbaarheid te doorbreken in functie van bespreekbaarheid. Daaronder valt het erkennen van de normatieve invloed van ontharingspraktijken.

¹³ Het leeuwendeel van de hier besproken ideeën wordt door alle auteurs aangehaald, teruggaand op het werk van Hope (1982). Om de leesbaarheid te verhogen zal er in deze gevallen niet naar de werken verwezen worden.

“Attributing their own hair-removal practice to femininity/attractiveness reasons is exactly the kind of rationale that serves to keep women insecure about their bodies. If women were able to give more explicit recognition to the normative pressures they are subject to, the problem of unwanted hair could be located more squarely at the societal level, rather than as a problem with the individual woman’s body.” (Tiggemann & Lewis, 2004, p. 386)

De redenen die de vrouwen aangeven, blijken bovendien enigszins te verschillen naargelang het betreffende lichaamsgebied. Zo lijken de redenen voor het verwijderen van schaamhaar meer zelfgericht en meer verwant met intimiteit en seksualiteit. Over de koppeling van het verwijderen van haar in de intieme zone bestaat echter nog maar zeer weinig tot geen onderzoek. Men verwacht een relatie met de haarloosheid zoals ze tentoongespreid wordt in de pornografie en aanverwante magazines (Labre, 2002; Tiggemann & Hodgson, 2008), maar ook hier zijn wederom geen onderzoeksgegevens beschikbaar. Basow (1991) zegt het volgende over de seksuele connotaties van lichaamshaar. Verwijzend naar Brownmiller (1984) en Freedman (1986) definieert zij het ontharen van de intieme zone als het controleren van de vrouwelijke seksualiteit:

“... a woman’s mature sexuality is controlled at the same time as her “tamed” sensuality is on display.” (Basow, 1991, p.86)

De verschillende auteurs spreken van een gevestigde norm van haarloosheid. Uit de hierboven bekeken onderzoeken spreekt de wijdverspreidheid en doordringendheid van onthaargewoontes, die zich uitbreiden naar nieuwe lichaamszones. Bovendien lijkt de beginleeftijd door de jaren naar voren te zijn opgeschoven (Tiggemann & Kenyon, 1998). Basow (1991) spreekt hier van scheren als een *“rite of passage”* voor meisjes die in de puberteit komen.

De haarloze norm lijkt bovendien uitgesproken Westers en heteroseksueel. Hoewel lesbiennes en, in mindere mate, feministes relatief vaker afzien van ontharen, blijken ook zij ondanks de stereotiepen niet te ontsnappen aan de norm. Ongeacht het feit dat zij zeggen minder belang te hechten aan de redenen m.b.t. aantrekkelijkheid en femininiteit die deze norm ondersteunen, geeft een groot deel van hen aan zich te ontharen vanwege de sociale druk (Basow, 1991; Basow & Braman, 1998).

De norm van haarloosheid is daarnaast een sociale constructie. Dit blijkt onder andere uit het feit dat deze norm in sterke mate geldt voor vrouwen en niet voor mannen, hoewel ook zij niet lijken te ontsnappen aan de uitbreiding van het fenomeen (zie het volgende hoofdstuk). Het is echter de vrouwelijke lichaamsbehandling die basale gevoelens van walging oproept en niet zozeer de mannelijke (Tiggemann & Lewis, 2004). Het gaat hier bovendien over zeer specifieke behandeling: hoofdhaar, wenkbrauwen en wimpers zijn immers onmisbare onderdelen van de vrouwelijke schoonheid (Toerien et al., 2005).

Hetgeen mensen tegen de borst stuit in een niet gladgeschoren vrouw is het feit dat zij de grenzen tussen de seksen niet in stand houdt. Zoals gezien in de onderzoeken van Basow (Basow & Braman, 1998; Basow & Willis, 2001) krijgen behaarde vrouwen, of beter *niet* onthaarde vrouwen, masculiene eigenschappen toegedicht.

Een onthaard lichaam daarentegen wordt gezien als een teken van femininiteit. De verschillende auteurs wijten dit aan de heersende dichotome opvatting van de seksen. Toerien en Wilkinson (2003) tonen aan dat deze gelijkstelling van haarloosheid en vrouwelijkheid ver af staat van de biologische feiten. Lichaamsbehairing is zowel bij mannen als vrouwen een secundair geslachtskenmerk. De mate van behairing verschilt sterk per individu. 'Witte' vrouwen zijn bijvoorbeeld over het algemeen sterker behaard dan de rest van de vrouwelijke wereldbevolking en zelfs een deel van de mannelijke helft (Toerien & Wilkinson, 2003). Lichaamsbehairing is dus niet in se vrouwelijk of mannelijk. Gegeven is wel, dat een gebrek aan lichaamsbehairing samenhangt met jeugdigheid (alook met ouderdom).

Daarmee zijn we aangekomen bij een volgend punt dat de auteurs maken. Het dagdagelijkse ontharen maakt deel uit van het heersende schoonheidsideaal, specifiek de centrale rol die hierin is weggelegd voor de jeugdigheid. Een onthaard lichaam komt overeen met de toestand van een meisjeslichaam voordat het in de puberteit geraakt. Het ontharen draagt vervolgens bij aan het creëren van de symbolische onvolwassenheid van de vrouw. De tijd dat de haarloze norm voet aan de grond kreeg, was er een van belangrijke sociale veranderingen. Vrouwen bewogen zich van de privésfeer steeds meer in de publieke sfeer. Hope (1982) verklaart de opkomst van de haarloosheid op dit moment als een mechanisme om het afbrokkelende verschil tussen mannen en vrouwen zichtbaar te houden.

Al met al gaan alle auteurs er vanuit dat de norm berust op de veronderstelling dat vrouwelijke lichamen verandering vereisen om acceptabel te zijn. Toerien et al. (2005) spreken hier over *"the work of femininity"*, het dagelijkse werk dat vrouwen besteden aan het benaderen van de norm van vrouwelijkheid. Hier bevinden zij zich in wat Toerien et al. (2005) benoemen als de *"double bind"*, de pragmatische paradox van het ontharen. De auteurs formuleren deze als volgt:

"The requirements of this work place women in a double-bind: trivialised for taking them seriously, treated as feminine failures for not doing so." (Toerien et al., 2005, p. 405).

Deze paradox draagt bij aan de onzichtbaarheid van het gedrag, door Tiggemann en Lewis (2004) aangegeven als de kern van het probleem van de sterke normativiteit. Een belangrijke rol in dit proces is weggelegd voor de schoonheidsindustrie in hun alliantie met reclamebureaus, die volgens Hope (1982) aan de wieg staan van de huidige norm. Zij camoufleren een gebrek aan keuze met een overdadigheid aan keuzemogelijkheden (Toerien et al., 2005).

"(T)he present day, powerful normative status of women's hair removal, and the wide range of available products, work to create a world in which 'choice' means 'choice of product' rather than 'choice of whether or not to depilate'." (Toerien et al., 2005, p. 404)

Toerien & Wilkinson (2004, p. 85) concluderen samenvattend dat:

“Depilation is, then, not merely a matter of personal preference – such as a liking for apples rather than oranges – but a matter of conforming to a social norm reflecting an imperative to ‘improve’ the body.”

Het is het lichaam van de vrouw dat in zijn natuurlijk vorm als onacceptabel wordt gemaakt. Om aan de norm te voldoen is voortdurende bewerking vereist. Nalatigheid wordt bestraft door middel van sociale sancties, zoals duidelijk wordt in de anekdotes van vrouwen in het onderzoek van Toerien en Wilkinson (2004).

De kritiek van de auteurs op deze praktijken vindt zijn basis in het feminisme en gaat hand in hand met een kritiek op de mechanismen van de maatschappij van de massaconsumptie. In haar geschiedenis van de schoonheidsindustrie toont Kathy Peiss (1998) echter aan dat deze industrie geen zuiver product is van het patriarchaat. De schoonheidsindustrie werd namelijk grotendeels opgebouwd door vrouwen en deels ook voor vrouwen. Dit viel samen met de veranderende samenleving in de 20ste eeuw en een veranderende houding tegenover de tot dan toe als moreel verwerpelijk betitelde schoonheidsproducten. In wezen was de schoonheidsindustrie een van de eerste bedrijfstakken waar vrouwen het tot de top konden schoppen. Een aantal van de eerste grote namen in de schoonheidsindustrie zette zich eveneens in voor de emancipatie van de vrouw, een voorbeeld hiervan is Helena Rubinstein (Peiss, 1998). We hebben hier te maken met een ambivalente verhouding tussen de twee die deel uitmaakt van de voortdurende haat-liefdeverhouding tussen feminisme / vrouwen en de schoonheidsindustrie. Eenzelfde ambivalentie wordt omschreven door Wolf (1990) in haar bespreking van de rol van vrouwenbladen in zowel de emancipatie als de onderdrukking van de vrouw. De vrouwenbladen die het uitgangspunt vormden van Hope's (1982) eerder besproken analyse van de vestiging van de haarloze norm in de twintigste eeuw spelen een dubbelzinnige rol in de vrouwenemancipatie. Vrouwenbladen zijn een van de weinige ruimtes waar een vrouwelijke blik op de wereld centraal staat in contrast met de gevestigde mannelijke media, aldus Wolf (1990). Hier kwam de beleving van de vrouw voor het eerst nadrukkelijk aan bod. De bladen hadden bovendien een brede reikwijdte over klassengrenzen heen. Met betrekking tot de verspreiding van een emancipatorisch ideeëngoed waren het vooral de feministische bladen die hun bijdrage deden. Maar de op dit vlak minder uitgesproken vrouwenbladen hadden eveneens emancipatorische trekjes, door de reguliere media genegeerde onderwerpen met betrekking tot vrouwen werden door hen besproken zowel als bespreekbaar gemaakt. Gegeven is echter dat zij voor hun voortbestaan afhankelijk waren en zijn van advertentie-inkomsten. Deze reclames hanteren op hun beurt een taal van normatieve schoonheid. Dit vreemde huwelijk tussen commercie en vrouwenemancipatie maakt de vrouwenbladen een zeer dubbelzinnig factor in de emancipatie van diezelfde vrouw. Dikwijls trad een combinatie op -zoals we deze in versterkte mate eveneens waarnemen in het de stroming van het postfeminisme - van vrijheid en een strenge schoonheidscultuur. Een eenzijdige inname van een standpunt in de feministische discussie omtrent de rol van schoonheid en de verhouding tot de schoonheidsindustrie (die al door Synnott (1987) werd aangehaald, zie hoofdstuk 2.2) is hier te kort door de bocht. Een grondige analyse van de verhouding tussen beide en het recente postfeminisme is hier op zijn plaats.

De man

5. En de mannen..?

Tot hier toe kwamen voornamelijk de vrouwen aan bod. De haarloze norm beperkt zich echter niet tot de vrouw. Ook mannen ontharen steeds grotere oppervlakken van hun lichaam en worden hierin aangemoedigd door producenten van ontharingsproducten.

Hoewel scheren traditioneel wordt geassocieerd met mannen en mannelijkheid aangezien het de mannen zijn die deze praktijk door de geschiedenis heen openlijk hanteerden, beperkte het ontharen zich in het Westen echter tot het scheren van het gezicht. De betekenis van gezichtshaar bij mannen en vrouwen is sterk verschillend. Het dragen van een baard of snor maakt mannen niet per se mannelijker en omgekeerd worden zij evenmin aanzien als vrouwelijk wanneer zij hun gezicht glad scheren. Voor het ontharen van het lichaam lag dit echter anders binnen de Westerse cultuur. Lichaamshaar was een teken van mannelijkheid en viriliteit, de aanwezigheid ervan werd in feite niet in vraag gesteld in tegenstelling tot het lichaamshaar van de vrouw.

Het is pas sinds de laatste jaren dat de figuurlijke 'haargrens' zich ook bij mannen heeft verlegd. Onthaarde mannen doken steeds frequenter op in de sportwereld. Inmiddels zijn de haarloze benen van de wielrenner, het gestroomlijnde en haarloze lichaam van de zwemmer en de gladde torso van de bodybuilder een vertrouwd zicht voor het publiek. (Hildebrandt, 2003; Smelik in Van Parijs, 2006; Smelik, 2007a, 2008). Aan hun mannelijkheid wordt niet getwijfeld. Sinds een aantal jaren slaat deze haarloosheid ook over op de 'gewone man'.

5.1. Onderzoekresultaten

Naar dit gedrag bij mannen werd pas zeer recent onderzoek gedaan. Boroughs en Thompson waren de eersten om dit fenomeen bij mannen onder de loep te nemen. In 2002 ondervroegen zij 20 mannen over hun ontharingsgewoontes, hieruit bleek dat gebieden als de borstkas, benen, onderbuik en schaamstreek onthaard werden (Boroughs & Thompson in: Boroughs, Cafri & Thompson, 2005). In 2005 breidden de auteurs dit onderzoek uit en ondervroegen zij 118 Amerikaanse mannen van uiteenlopende afkomst naar hun ontharingsgewoontes. Van de 118 mannen gaf 63,6% aan zich te ontharen. De leeftijdsgrens van deze groep schoof op van 18 tot 55 jaar naar 18 tot 35 jaar. De gemiddelde leeftijd bleef vrijwel gelijk de gemiddelde respondent was rond de 22 jaar oud met een standaardafwijking van 3,12 jaar in plaats van de eerdere 4,75. De grote meerderheid van de mannen die aangaven zich te ontharen gebruikte hiervoor een scheermes, 70,7% van hen gebruikte een regulier scheermes en nog eens 32% maakte gebruik van een elektrisch model. Het scheren gebeurde doorgaans met behulp van scheerschuim (Boroughs, Cafri & Thompson, 2005).

Een bevraging van de onthaarde lichaamszones gaf het volgende beeld, vooral de borst- en buikzone werden vrijgemaakt van haar. Borst-, buik- en schaamhaar werd het meest verwijderd, waarschijnlijk aangezien de haargroei hier bij het merendeel van de mannen aanwezig is. De schaamstreek werd door bijna drie vierde (74,7%) van de mannen onthaard. Ongeveer de helft van de mannen (56%) verwijderde het

haar op de borst en de onderbuik (46,7%). Vervolgens werden haren in de nek (37,3%) en onder de oksels (33,3%) door ongeveer een derde van de mannen verwijderd. Zestien mannen (21,3%) gaven bovendien aan haar in het gebied van de sleutelbeenderen te verwijderen. Omstreeks een vijfde van de mannen onthaarde de benen, de voeten (18,7%) en onderarmen (22,7%). De bovenbenen werden door ongeveer een vierde van de mannen (26,7%) haarvrij gehouden, waarschijnlijk als uitloper van het schaamhaar. Deze zones werden opgevolgd door respectievelijk de handen (17,3%), de bovenarmen (16%), het achterste (13,3%), de bovenrug (12%) en schouders (10,7%) en de onderrug (9,3%).

Deze resultaten kunnen worden uitgebreid met recente informatie over de Europese context uit 2008 (Gillette European grooming report, 2008). Gillette droeg het Britse onderzoeksbureau "*Tpoll Market Intelligence*" op om het scheergedrag van Europese mannen in kaart te brengen. Hiervoor werden ongeveer 12.000 Europese mannen en vrouwen ondervraagd. Hoewel ook vrouwen in de steekproeven inbegrepen werden focust het onderzoek zich op gewoontes van de man. Vrouwen werd gevraagd naar hun houding ten opzichte van lichaamshaar etc. bij mannen.

Het rapport brengt gegevens naar voren over 12 landen: België, Nederland, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië, Ierland, Spanje, Portugal, Italië, Griekenland, Denemarken en Zweden en is hiermee een van de weinige onderzoeken naar ontharingsgewoontes in deze landen. Het dient hier opgemerkt te worden dat voor de Europese context onderzoeken zoals het Gillette rapport dikwijls bestaan uit marktonderzoeken in opdracht van een bedrijf. Zo werd eerder al verwezen naar een onderzoek van Wilkinson Sword. Hierbij worden alleen resultaten zonder context naar buiten gebracht voor marketingdoeleinden, dikwijls in de vorm van persberichten. Het verkrijgen van volledige onderzoeksresultaten is vrijwel onmogelijk vanwege restricties in verband met intellectueel eigendom¹⁴. Het "Gillette European grooming report" biedt bij uitzondering een completer beeld.

De mannen werd onder andere gevraagd welke lichaamszones zij zoal ontharden. Deze verschillen enigszins van de zones die in andere onderzoeken gehanteerd werden. Zo besteedt het onderzoek van Gillette nadrukkelijk aandacht aan het deel van het lichaam waarvan de beharing doorgaans niet als lichaamsbeharing wordt ingedeeld, het haar in het gezicht, de oren, neus en wenkbrauwen. De resultaten tonen niettemin aan dat ook in de Europese landen de haarloosheid voor mannen in opkomst is, hoewel het ontharen een licht afwijkend patroon volgt. De Europese mannen lijken in het algemeen minder te ontharen. De vergelijking die hier gemaakt wordt is echter gebaseerd op zeer beperkte gegevens. Zo gaan Boroughs, Cafri & Thompson (2005) uit van een populatie van ontharende mannen. De resultaten van Gillette daarentegen zijn gebaseerd op het totaal van wel en niet ontharende mannen.

Wanneer we de Europese resultaten op zichzelf bekijken zien we dat het scheren van het gezicht voornamelijk is ingeburgerd onder de Europese mannen. Engelsen, Ieren, Duitsers en Nederlanders spannen hier de kroon. Van de ondervraagde Britten

¹⁴ Zo werd mij o.a. duidelijk uit een e-mailconversatie met Wilkinson Sword.

gaf 90% aan het gezicht te scheren, in het buurland Ierland was dit 88%, eenzelfde percentage werd gevonden bij de Duitsers en Nederlanders volgden op de voet met 85%. De minst trouwe gezichtsscheerders waren de Belgen (58%), Spanjaarden (56%), Fransen (54%) en Italianen (61%). Ook op dit vlak bestaan er dus verschillen per land.

Terugkerend naar de lichaamsbehandling valt op dat cijfers voor het ontharen van het lichaam meestal onder de 10 procent blijven, met uitzondering van het scheren van de schaamstreek. Gillette deelde het lichaam in, in te ontharen zones. Enerzijds het hoofd, waarbinnen een onderscheid gemaakt wordt tussen de wenkbrauwen, oren, neus en het gezicht als totaal oppervlak. Anderzijds het lichaam, dat ingedeeld wordt in de rug, de borst, de armen, de schaamstreek, de benen en ten slotte de tenen.

Ondanks hun slechte reputatie op dit vlak vallen Duitse mannen op door hun gewoontes, zij blijken veelvuldige onthaarders te zijn. De gemiddelde percentages voor de Duitse mannen liggen doorgaans hoger dan het Europese gemiddelde en met 24% blijken zij relatief vaak hun borstkas vrij te maken van haar. De Zweden en Spanjaarden volgen op de tweede plaats met een percentage van slechts 15%. In Duitsland is de snor nog het meest geaccepteerd in vergelijking met andere landen.

Op basis van de gegevens van Gillette kunnen we stellen dat het ontharen van de schaamstreek ook in Europa een trend is voor mannen. De Zweden zijn hierin het meest bedreven (38%) en de Duitsers lopen hier eveneens voorop met 36%. In zowel Nederland als Denemarken verwijderd 32% van de mannen haar in de schaamstreek. De percentages van de overige landen schommelen rond de 25%, met uitzondering van de Zuiderse landen als Portugal, Spanje en Italië. In deze landen wordt het schaamhaar vaker intact gehouden. Van de Portugese ondervraagden gaf 11% aan de schaamstreek te ontharen, van de Spanjaarden 15% en de Italianen slechts 12%. Hier zou een verschil in overtuiging aan ten grondslag kunnen liggen. Globaal liggen de cijfers uit Europa aanzienlijk lager dan in de Amerikaanse en Australische context die onderzocht werden door Boroughs, Cafri & Thompson (2005) en Martins, Tiggemann & Churchett (2008).

Ondanks de vrij lage gemiddelde percentages op ontharing in zijn algemeen worden de wenkbrauwen in het merendeel van de Europese landen met zorg onder controle gehouden. Het percentage voor het bijwerken van de wenkbrauwen schommelt rond de 40%. De Grieken vormen hier echter een uitzondering, hoewel zij over het algemeen rond het Europese gemiddelde vallen, epileert slechts 17% van hen de wenkbrauwen.

Binnen de Europese landen bestaan er bovendien grote verschillen in openheid over het verwijderen van lichaamshaar. Veel mannen blijken hierover te zwijgen. Per land worden hiervoor verschillende redenen gegeven, die variëren van het behouden van mannelijkheid en een idee van natuurlijkheid tot het voorkomen van kopieergedrag. Over het scheren van de intieme zone wordt het meest nadrukkelijk gezwegen onder mannen.

Gillette vroeg daarnaast een onbekend aantal vrouwen naar hun mening over de ontharingsgewoonten van mannen. Vrouwen gaven aan meer te houden van goed

verzorgde, lees geschoren, mannen. Gezichtshaar werd door de meerderheid van de vrouwen betiteld als onaantrekkelijk. Hierin bestonden wederom uitgesproken verschillen per land. De ene vrouw was toleranter ten opzichte van lichaamsbehandling dan de andere. Zo zetten zowel Duitse als Nederlandse vrouwen hun mannen het meest uitdrukkelijk aan tot ontharen en dan specifiek voor de schaamstreek. Nederlandse mannen ten slotte springen er op één specifiek punt uit: zij hebben in tegenstelling tot alle andere Europese mannen meer tijd nodig dan de vrouwen om zich klaar te maken voor de dag. Zij behoren eveneens tot de top van gebruikers van haarstylingproducten, Belgische mannen daarentegen gebruiken deze weinig in vergelijking met het Europese gemiddelde.

Gillette rapporteerde een invloed van vrouwen op het onthaargedrag van mannen. Deze invloeden werden eveneens bekeken door Broughs, Cafri & Thompson (2005). Zij vonden dat 40% van hun respondenten aangaf op eigen houtje te zijn begonnen met ontharen, zonder beïnvloed te zijn van buitenaf. Overige ondervraagden gaven aan het gebruik opgepikt te hebben in de media, bij anderen gezien te hebben of er mee te zijn begonnen naar aanleiding van een gesprek met iemand. Percentages liggen hier allemaal rond de 20%. Een aantal van deze mannen gaf bovendien aan het ontharen minder belangrijk te vinden wanneer ze geen relatie hadden (17,3%). Ook de seizoenen hadden hun invloed op onthaargedrag, wanneer het sportseizoen en/of de zomer ten einde waren, werd er minder onthaard. Beide in ongeveer 10% van de gevallen. Daar tegenover stond dat voor 60% van de mannen een routine niet onderhevig aan externe factoren vormde.

Martins, Tiggemann & Churchett (2008) onderzochten het bestaan van verschillen in het volgen van ontharingstrends tussen homoseksuele en heteroseksuele mannen in Australië. Zij ondervroegen hiervoor 106 homoseksuele mannen en 228 heteroseksuele mannen via een internetenquête. Hun onderzoek richtte zich op twee omschreven regionen: a) het rug- en bilhaar en b) het schaamhaar. De meerderheid van de ondervraagde mannen had wel eens onthaard. Dit gold in sterkere mate voor homoseksuele mannen in vergelijking met heteromannen. Van de eersten verwijderde 62,6% wel eens haar in het gebied van de rug en de billen en 82,1% onthaarde de schaamstreek. Voor de heteroseksuele mannen lagen de percentages aanzienlijk lager, respectievelijk 32,9% en 66,4%. Voor beide groepen was dit echter geen regulier gedrag. De frequentie van ontharen lag in de meerderheid van de gevallen op eens per maand of minder. Voor het verwijderden van het schaamhaar vertrouwde het gros, om en nabij de 85%, op het scheermes. Op de andere oppervlakken werden naast het scheren verschillende methoden zoals ontharingscrèmes en harsen toegepast. Opvallend genoeg gaf 72,2% van de heteroseksuele mannen tegenover 6 homoseksuele mannen aan voor deze gebieden een laserbehandeling te hebben ondergaan.

De auteurs bevroegen vervolgens de redenen van de respondenten voor het ontharen van de verschillende lichaamsoppervlakken. Aantrekkelijkheid bleek de meest centrale reden voor het ontharen van beide gebieden. Voor het ontharen van de intieme zone gaven homoseksuele mannen als belangrijkste reden de gevoeligheid en sensatie van een gladde huid (*“Like the feeling/sensitivity of smooth skin”*). Voor heteroseksuele mannen was dit echter de minst belangrijke reden. Zij

noemden seksuele redenen en experimenteelgedrag als belangrijkste redenen naast aantrekkelijkheid. Homoseksuele mannen gaven bovendien aan dat het verwijderen van het schaamhaar hen een schoner gevoel gaf.

Boroughs, Cafri & Thompson (2005) ondervroegen in hun onderzoek eveneens de redenen voor ontharen. Zuiverheid en seksuele aantrekkelijkheid waren veruit de meest genoemde redenen voor het ontharen, onafhankelijk van het betreffende lichaamsoppervlak. De redenen m.b.t. hygiëne werden door drie vierde van de ondervraagden genoemd, seksuele aantrekkelijkheid werd door 69,3% aangeduid. Ontharen in functie van de zichtbaarheid van de spieren volgde met 38,7% en ook een betere seksbeleving werd dikwijls genoemd (32%). Ten slotte gaven enkele mannen nog aan te ontharen in functie van een jeugdig uiterlijk (10,7%), het voorkomen van pesterijen (8%) en het bewerkstelligen van genezing (5,3%). Een situatie waarbij men niet in staat zou zijn om het ongewenste haar te verwijderen wekte bij de meerderheid geen opvallende angstgevoelens op. Een minderheid gaf echter aan hier ernstige problemen mee te hebben.

5.2. De 'echte man' of de 'metroseksueel'?

De nieuwe haarloosheid voor mannen kwam overwaaien uit de fitnesscultuur. Daarnaast wordt de homoscene genoemd als trendsetter (Hildebrandt, 2003). Synnott (1987, p. 4) spreekt hier van twee contrasterende groepen die beiden afwijken van de gevestigde norm van de harige man. De eerste groep noemt hij de "*athletic deviants*" die hij contrasteert met de "*sexual deviants*". Onder deze laatste categorie plaatst hij o.a. homoseksuelen en travestieten. Hij geeft aan dat zowel travestieten als bepaalde homoseksuele mannen zich ontharen om zo een deel van de sociaal geconstrueerde vrouwelijkheid op zich te laden (Synnott, 1987). De koppeling van travestie aan vrouwelijkheid is evidentier dan deze aan homoseksualiteit. Dat homoseksuele mannen door zich te ontharen een bepaalde mate van vrouwelijkheid nastreven is daartegen betwistbaar. Het lijkt hier eerder te gaan om een stereotiepe opvatting van homoseksuelen als onmannelijk en daardoor vrouwelijk. Resultaten van het onderzoek naar ontharingsgewoonten van zowel heteroseksuele als homoseksuele mannen door Martins, Tiggemann & Churchett (2008) wijzen geenszins in deze richting gesuggereerd door Synnott (1987).

Aan de radicaal tegenovergestelde zijde van het spectrum vinden we "*athletic deviants*": de bodybuilders die hun lichaam ontharen om de ultieme mannelijkheid van hun spieren extra in de verf te zetten. Zij laten zich dus in met als vrouwelijk getypeerde praktijken om schijnbaar tegenstrijdig de ultieme mannelijkheid te bereiken (Synnott, 1987). Dit laatste mechanisme zien we gedeeltelijk terugkeren in de redenen die hedendaagse mannen geven voor het ontharen van hun lichaam. Scheren in functie van het accentueren van een gespierd lichaam evenals een groter geslachtsdeel, beide ultieme tekenen van mannelijkheid. Het is de vraag of het overnemen van een typisch vrouwelijke praktijk er wel degelijk toe leidt dat de man vervrouwelijkt. Zoals blijkt uit onderzoeksgegevens is het echter een gegeven dat de hedendaagse man zich steeds meer bezig houdt met zijn uiterlijk.

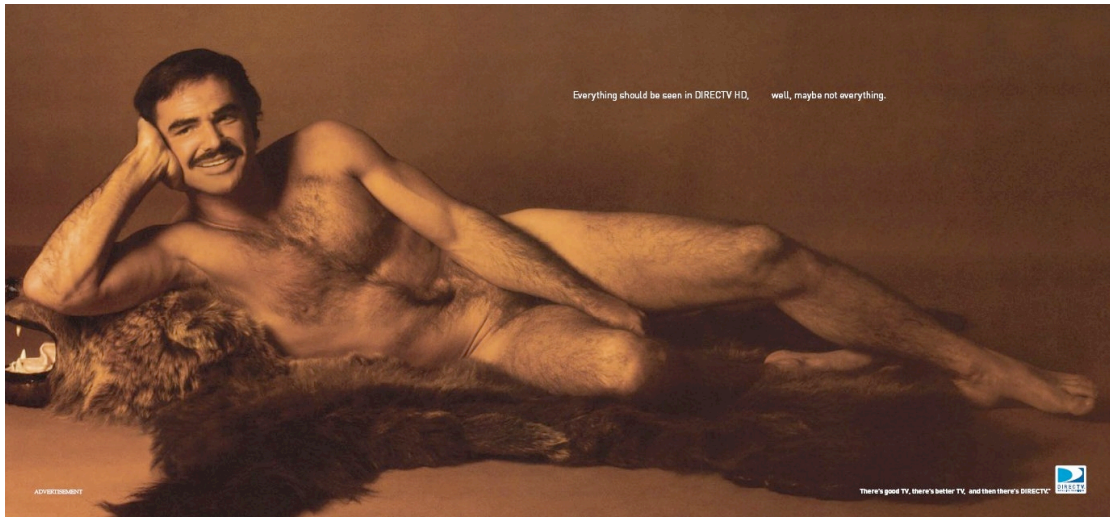
De mannelijke haarloosheid en opkomende schoonheidscultus kunnen worden bekeken het licht van het fenomeen van de "metroseksueel" (Boroughs, Cafri &

Thompson, 2005; Bromberger, 2008) dat in 1994 geïntroduceerd werd door Mark Simpson in diens artikel *"Here come the mirror men"* dat gepubliceerd werd in de Britse krant *"The Independent"* (Simpson, 1994). Al in 1987 merkt Anthony Synnott op dat de seksen van de twee symbolische uitersten naar elkaar toe bewegen. Hij voegt hier echter aan toe dat het gaat om een kleine minderheid. Inmiddels is deze minderheid uitgegroeid tot een aanzienlijk aantal metroseksuelen. De metroseksueel is een goed verzorgde en behoorlijk verdienende jongeman die niet vies is van ijdelheid. Zijn geld spendeert hij aan diverse modeartikelen en verzorgingsproducten (Simpson, 1994). Hoewel het in eerste instantie homoseksuele mannen waren die aan deze omschrijving voldeden, is het inmiddels geëvolueerd tot een fenomeen onder heteroseksuele mannen, vandaar de benaming metroseksueel.

De metroseksueel is dus een man die aandacht heeft voor mode en de verzorging van zijn lichaam. Dit uit zich onder andere in een haarloos schoonheidsideaal voor mannen. Het eeuwenlange idee van lichaamshaar als teken van mannelijkheid en viriliteit wordt hiermee overboord gegooid. Dit wordt weerspiegeld in een recente reclamecampagne voor high-definition televisie (zie afbeelding 1). Zij hergebruiken een portret van Burt Reynolds die in 1972 in *Cosmopolitan* werd afgebeeld als toenmalig sekssymbool voor vrouwen. Dit was in de periode dat *Cosmopolitan* de vrouwelijke seksuele revolutie uitdroeg door zowel mannen als vrouwen op erotische wijze af te beelden (Wolf, 1991). De asbak en de sigaret in de mondhoek van Reynolds zijn geretoucheerd en de tekst werd aan de afbeelding toegevoegd. Diens overvloedige lichaamsbehaaring zou bij een hedendaagse publicatie eveneens geretoucheerd worden, hier is het mikpunt van spot zoals de slogan van de campagne voor high-definition televisie illustreert: *"Everything should be seen in DIRECTV HD, ... well, maybe not everything."* De initiële revolutionaire betekenis van dit portret is inmiddels ingrijpend gewijzigd.

Wanneer we een reclamecampagne van Emporio Armani uit 2007 met in de hoofdrol David Beckham, door Simpson (2002) uitgeroepen tot het prototype metroseksuele man, naast de voorgaande leggen, zien we het enorme verschil dat zijn intrede deed met de haarloze norm voor mannen. Beckham is gespierd net als Reynolds. Zijn spieren worden echter nadrukkelijk in de verf gezet door de haarloosheid van zijn torso. Aan mannelijke uitstraling heeft deze haarloze man geenszins ingeboet.

Aan de basis van deze nieuwe tendens ligt bovendien een slimme marketingstrategie, die we reeds in werking zagen bij de opkomst van de vrouwelijke norm van haarloosheid (Boroughs, Cafri & Thompson, 2005). Zo rapporteerde Gillette in 2008 dat onderzoek had uitgewezen dat vooral jonge mannen gebruik maakten van internet om informatie omtrent ontharing te verkrijgen (Gillette, 2008). In 2009 sprongen zij hier slim op in door een campagne met youtube filmpjes te starten. De aard van deze filmpjes is vergelijkbaar met de *"instructional advertisements"* zoals gedefinieerd door Hope (1982) in haar analyse van de opkomst van de haarloze norm voor vrouwen. De vijf filmpjes richten zich elk op een te ontharen lichaamsoppervlak en bieden naast vrij gedetailleerd advies, argumenten voor het haarvrij houden van deze gebieden.

Afbeelding 1: Een mannelijk sekssymbool van de jaren '70: (bewerking van) Burt Reynolds' portret in *Cosmopolitan Magazine*, april 1972 voor reclamecampagne DirectV HD.¹⁵

Afbeelding 2: Het prototype 'metroseksueel' en hedendaags sekssymbool: David Beckham in de reclamecampagne uit 2007 voor de onderbroekenlijn van Emporio Armani.¹⁶

¹⁵ Afbeelding afkomstig van: <http://adweek.blogs.com/photos/uncategorized/burt.jpg>
Reclamecampagne voor DIRECTV HD: satellite television, 2007.

¹⁶ Afbeelding afkomstig van: <http://www.celebrityclothingline.com/wordpress/wp-content/uploads/2008/10/david-beckham-armani-ad.jpg>
Reclamecampagne voor Emporio Armani, 2007.

Het is de vraag in hoeverre we hier te maken hebben met een trend op solide basis die na verloop van tijd echter weer zal verdwijnen of de aanzet tot een nieuwe haarloze norm voor mannen. De tijd zal dit moeten uitwijzen. We kunnen echter stellen dat mannen meer en meer deelnemen aan de schoonheidscultuur zoals o.a. door het beeld van de metroseksueel gesuggereerd wordt. Het antwoord op deze vraag is afhankelijk van de richting waarin deze zich ontwikkelt.

5.3. Een kwestie van emancipatie

Een van de mannen die Simpson (1994) interviewde voor diens artikel over de opkomst van de metroseksueel gaf aan dat deze nieuwe man de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen rechtstreek door aandacht te besteden aan zijn uiterlijk. In de lijn van de feministische analyses van de eerder besproken auteurs kan de vraag gesteld worden of de introductie van deze nieuwe norm een teken is van meer gelijkheid en van emancipatie. Anders gezegd, komt de man zo op gelijke voet te staan met de vrouw? In het algemeen lijken mannen over meer speelruimte te beschikken op het vlak van schoonheidsidealen, hun waarde wordt in mindere mate dan deze van de vrouw afgemeten aan hun uiterlijk. Misschien bevinden we ons aan het begin van een ontwikkeling naar gelijkheid in intensiteit van zowel vrouwelijke als mannelijke schoonheidsidealen.

Emancipatie heeft echter niet alleen betrekking op vrouwen of groepen in de samenleving. We kunnen emancipatie ook zien in het licht van vrijheid, emancipatie van beklemmende normen (zie voorgaande hoofdstukken). Getuigenissen wezen uit dat de strengheid van de haarloze norm mensen opzadelt met onzekerheden en problemen rondom hun lichaam (Toerien & Wilkinson, 2004). Een uitbreiding van deze norm zou misschien een gelijkschakeling van man en vrouw op het vlak van veeleisende schoonheidsidealen kunnen betekenen, maar ook de inperking van de keuzevrijheid van beiden. Van emancipatie in een brede zin is hier dus geen sprake. Zoals gezegd speelt de commercie hier een grote rol in het aanwakkeren van nieuwe normen voor het lichaam. Zij bouwt echter voort op bestaande en opnieuw uitgevonden ideeën en betekenissen gekoppeld aan lichaamshaar en de verwijdering daarvan. De vanzelfsprekendheid van het ontharen maakt dat hier dikwijls geen aandacht aan geschonken wordt. Het in vraag stellen van deze vanzelfsprekendheid door onderzoek en discussie kan bijdragen aan een beter begrip van wat ons drijft om steeds weer opnieuw ons lichaam vrij te maken van haar.

6. Slot

Op basis van het voorgaande kunnen we stellen dat er sprake is van een zich steeds verder uitbreidende norm van haarloosheid. Zij begint vanaf de 20ste eeuw aan haar opmars. In gelijke pas met de ontbloting van het vrouwenlichaam binnen de mode verspreid de haarloosheid zich over de verschillende zones van het lichaam.

Wanneer de norm in Europa en de verschillende Europese landen aanving is niet gedocumenteerd. In de Nederlandstalige context zijn sporen zichtbaar vanaf ruwweg de veertiger en vijftiger jaren. Verder onderzoek is echter aangewezen. Recente onderzoeksgegevens tonen aan dat tegen het einde van het millennium de norm ook in Europa solide gevestigd is. Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om een minder gelijkmatig proces dan in de Amerikaanse context. Beiden kennen echter een breuk tijdens de jaren '60 en '70 wanneer de natuurlijkheid wordt uitgedragen door het gedachtegoed van de hippies. Een ongeveer gelijktijdige breuk wordt bewerkstelligd vanuit feministische hoek. De feministes benadrukken het ideologische aspect van het onderscheid tussen de seksen dat wordt weerspiegeld in culturele houding tegenover het vrouwelijke lichaamshaar als overtollig. Zij zetten zich af tegen de stereotype koppeling van vrouwelijkheid en het haarloze lichaam. Ondanks deze tijdelijke onderbreking zet de opmars van de haarloosheid gestaag door.

Vanuit een historisch perspectief bezien is de haarloosheid geen recent fenomeen, echter wel in deze omvang. De praktijk van het ontharen gaat terug tot in de Oudheid. Zowel in de culturen van de oude Egyptenaren als de Grieken en Romeinen werd lichaamshaar verwijderd door vrouwen en ook de mannen schoren afhankelijk van de periode hun gezicht glad. Vrouwen hielden zich bezig met het in vorm brengen of verwijderen van het schaamhaar en dikwijls meerdere delen van het lichaam.

Binnen de Islamitische cultuur kent men eveneens een eeuwenoude traditie van ontharing. Zowel mannen als vrouwen houden de oksels en schaamstreek vrij van haar. Vrouwen worden bovendien volledig haarloos gemaakt voordat ze in het huwelijk treden. Dit gebruik werd ten tijde van de kruistochten overgebracht naar Europa. Daar was het verschijnsel van het ontharen onder invloed van het Christendom tot dan toe vrijwel afwezig. Zoals in de meeste contexten het geval was beperkte het fenomeen zich tot de bovenklasse. Ontharen en simpelweg de verzorging van het uiterlijk in zijn geheel vereisen kostbare tijd en middelen. Ook deze trend dooft weer uit. Om in het begin van de 20ste eeuw weer terug te keren onder de bovenklasse. De bloeiende consumptiemaatschappij, wederom voornamelijk in de Verenigde Staten, voorziet in de randvoorwaarden voor de verspreiding van de nieuwe norm over de klassengrenzen heen. De norm zet zich vast en waaiert uit van de oksels naar de benen om vervolgens de bikinilijn te bereiken, het hele gebied van de geslachtsdelen te omvatten en uiteindelijk over te springen op de man.

Aan deze norm liggen verschillende motieven van betekenisgeving de grondslag. Ontharen benadrukt het onderscheid tussen man en vrouw en heeft daardoor dikwijls sterke ideologische implicaties. Daarnaast wordt haarloosheid in verschillende culturen geassocieerd met reinheid en lichaamshaar met onreinheid.

Dit vertaalt zich in moderne culturen naar een, misplaatst, idee van lichaamshygiëne. Dit kent bovendien een overlap met het idee van haarloosheid als teken van beschaving. Haargroei en dan voornamelijk op het lichaam wordt gekoppeld aan begrippen van dierlijkheid en een positie buiten de beschaafde cultuur. Dit idee vertaalt zich eveneens naar de haarloosheid als een eliteverschijnsel dat de lagere maatschappelijke klassen zich pas vanaf de 20ste eeuw mondjesmaat konden veroorloven. Ten slotte is schoonheid dikwijls een ideologisch gekleurd concept zoals blijkt uit de feministische discussie van schoonheid en de industrie die hieromtrent ontstaan is. In alle bovengenoemde motieven speelt ideologie een rol. Door zich te ontharen onderscheidt men zich van allerhande ongewenste tegenhangers. Vanaf de 20ste eeuw wist de reclame-industrie verschillende van deze betekenissen in te lijven om ontharingsproducten aan de man - én vrouw - te brengen. Uit onderzoeken blijkt dat, in dit geval, vrouwen de redenen die reclames en de media aandragen als argumenten voor ontharing internaliseren. Zij vernoemen vooral redenen met betrekking tot aantrekkelijkheid voor het verwijderen van lichaamshaar. Slechts weinigen zijn zich bewust van de uitwerking van de norm op hun handelen. Het definiëren van haarloosheid als een sociale norm is voor hen echter geen probleem.

De vraag is hoe deze norm zich verder zal ontwikkelen. In hoeverre zal de haarloosheid voor zowel mannen als vrouwen een modeverschijnsel blijken? Waar ligt de grens van het haarloze lichaam? Aangezien het haar de eigenschap bezit steeds weer terug te groeien zullen we ons nog lange tijd met deze vragen bezig kunnen houden. Verder onderzoek zal zich moeten richten op de opkomst en de omvang van de haarloze norm binnen Europa en bij uitbreiding de rest van de wereld. De norm is tot nu toe voornamelijk in de Engelstalige landen vastgesteld. Plaatsing binnen een breder kader van de disciplineren van het lichaam is in dit onderzoek bovendien niet aan bod gekomen en ook een uitgebreide studie van de combinatie van de haarloze norm, massaconsumptie en massamedia is hier aangewezen. Het postfeminisme zou hier kunnen dienen als vertrekpunt van een analyse. Een ander onderbelicht element is de koppeling van genitale haarloosheid aan seksualiteitsbeleving. Welke invloed heeft de nog jonge norm op dit vlak en wat is de reikwijdte daarvan? Ten slotte moet de ontwikkeling van de norm in het algemeen en deze van toepassing op mannen in het bijzonder in het oog worden gehouden. Blijft de haarloosheid van mannen beperkt tot een trend? Of zijn we op weg naar een haarloze cultuur? Onwaarschijnlijk blijft echter dat het verwijderen van haar doorzet tot voorbij de haargrens.

Referentielijst

- Assink, B. (2008, 5 april). Kaalslag. *Volkskrant Magazine*, 42-44.
- Bartlett, R. (1994). Symbolic meanings of hair in the Middle Ages. *Transactions of the Royal Historical Society*, 4, 43-60.
- Basow, S. (1991). The hairless ideal: women and their body hair. *Psychology of Women Quarterly*, 15(1), 83-96.
- Basow, S. & Braman, A. (1998). Women and body hair: social perceptions and attitudes. *Psychology of Women Quarterly*, 22(4), 637-645.
- Basow, S. & Willis, J. (2001). Perceptions of body hair on white women: effects of labelling. *Psychological Reports*, 89, 571-576.
- Berman, J. (1999). Bad hair days in the Paleolithic: modern reconstructions of the cave man. *American Anthropologist: New Series*, 101(2), 288-304.
- Boroughs, M., Cafri, G. & Thompson, J. (2005). Male body depilation: prevalence and associated features of body hair removal. *Sex Roles*, 52(9), 637-644.
- Bromberger, C. (2008). Hair: from the West to the Middle East through the Mediterranean. *Journal of American Folklore*, 121(482), 379-399.
- Dames-weekblad Libelle* (gebonden). No 28, 12 juli 1940 - No 39, 27 september 1940. Libelle Haarlem.
- Dames-weekblad Libelle* (gebonden). No 14, 04 april 1941 – No 26, 27 juni 1941. Libelle Haarlem.
- Dendle, C., Mulvey, S., Pyrlis, F., Grayson, L. & Johnson, P. (2007). Severe complications of a "Brazilian" bikini wax. *Clinical Infectious Diseases*, 45(3), e29-e31.
- Delaney, C. (1994). Untangling the meanings of hair in Turkish society. *Anthropological Quarterly*, 67(4), 159-172.
- Demicri, S., Dogan, K., Erkol, Z. & Deniz, I. (2008). Is daily shaving of axillary and pubic hair a feature of suicide in the Muslim community? *The American Journal of Forensic Medicine and Pathology*, 29(4), 330-333.
- Endres, J. (2004). Diderot, Hogarth and the aesthetics of depilation. *Eighteenth-century Studies*, 38(1), 17-38.
- Gillette (2008). European grooming report. Tpoll Market Intelligence, UK.
- Greer, G. (1992). *De vrouw als eunuch*. Amsterdam: Meulenhoff, pp. 30-32.
- Hallpike, C. (1969). Social hair. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 4(2), 256-264.
- Hansen, K. (2007). *Hair or bare?: the history of American women and hair removal, 1914-1934*. Unpublished senior thesis in American studies. Verkregen op: 29/03/08,

van:<http://www.barnard.edu/history/sample%20thesis/Kirsten%20Hansen%20thesis%20pdf.pdf>

Hershman, P. (1974). Hair, sex and dirt. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 9(2), 274-298.

Hildebrandt, S. (2003). The last frontier: body norms and hair removal in American culture. In Tschachler, Draxlbauer & Devine (eds.) *The embodiment of American culture*, 59-71.

Hill, D. (2002). *Advertising to the American woman, 1900-1999*. Ohio state university press.

Hope, C. (1982). Caucasian female body hair and American culture. *The Journal of American Culture*, 5(1), 93-99.

Kay, K. (2009, 20 juli) Is the trend of removing eyebrows a profound social statement - or just another daft fad from Planet Fashion? Mail online:

<http://www.dailymail.co.uk/femail/beauty/article-1200232/Is-new-trend-remove-eyebrows-profound-social-statement--just-daft-fad-Planet-Fashion.html>

Kilmer, M. (1982). Genital phobia and depilation. *The Journal of Hellenistic Studies*, 102, 104-112.

Labre, P. (2002). The Brazilian wax: new hairlessness norm for women? *The Journal of Communication Inquiry*, 26(2), 113-132.

Landry, K. & Kilpatrick, D. (1977). Why shave a mother before she gives birth? *The American Journal of Maternal Child Nursing*, 2(3), 189-190.

Langman, L. (2008). Punk, porn and resistance: Carnivalization and the body in popular culture. *Current Sociology*, 56(4), 657-677.

Leach, E. (1958). Magical hair. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 88(2), 147-164.

Lesnik-Oberstein, K. (2006). *The last taboo: Women and their body hair*. Manchester university press.

Levy, A. (2005). *Female chauvinist pigs: de opkomst van de bimbocultuur*. Vertaling naar het Nederland door: Esther Ottens (2007). Amsterdam: Meulenhoff.

Margriet: weekblad voor moeder en kind. no. 8 (19 februari 1955), no. 26 (25 juni 1955). De geïllustreerde pers N.V.: Amsterdam.

Margriet: weekblad voor moeder en kind. no. 16 (20 april 1957), no. 20 (18 mei 1957), no. 24 (15 juni 1957), no. 26 (29 juni 1957), no. 29 (20 juli 1957), no. 32 (10 juni 1957). De geïllustreerde pers N.V.: Amsterdam.

Margriet: weekblad voor moeder en kind. no. 15 (12 april 1958), no. 17 (26 april 1958), no. 30 (26 juli 1958), no. 32 (09 augustus 1958), no. 52 (27 december 1958). De geïllustreerde pers N.V.: Amsterdam.

Margriet: weekblad voor moeder en kind. (3 onbekende nummers, periode 1955-1958). De geïllustreerde pers N.V.: Amsterdam.

Martins, Y., Tiggemann, M. & Churchett, L. (2008). Hair today, gone tomorrow: a comparison of body hair removal practices in gay and heterosexual men. *Body Image*, 5(3), 312-316.

McIntyre, F. & McCloy, R. (1994). Shaving patients before operation: a dangerous myth? *Annals of the Royal College of Surgeons of England*, 76(1), 3-4.

McCaffery, Ph. & Caswell, G. (2007). Why are Australian women choosing permanent pubic hair removal? Cosmetic physicians society of Australasia inc. Online rapport: www.cosmeticphysicians.org.au/pdf/CPSA_hair_survey.pdf

Nark, J. (2009, 13 maart). N.J. salon owners to state: Mind your own "B" wax. *Philadelphia daily news online*. Verkregen op 28/04/09 van: http://www.philly.com/philly/hp/news_update/20090313_N_J_salon_owners_to_state_Mind_your_own_quot_B_quot_wax.html

Nu.nl (2009, 18 maart) New Jersey wil verbod op Brazilian wax. Verkregen op 28/04/09 van: <http://www.nu.nl/lifestyle/1934631/new-jersey-wil-verbod-op-brazilian-wax.html>

Pagel, M. & Bodmer, W. (2003). A naked ape would have fewer parasites. *Proceedings: Biological Sciences*, 270, S117-S119.

Peiss, K. (1998). *Hope in a jar: the making of America's beauty culture*. New York: Metropolitan books.

Playboy.com. (n.d.). Waxing nostalgic. Verkregen op 24/07/09 van: <http://www.playboy.com/girls/hotmodels/features/waxing-nostalgic/>

Playboy archive. Uitgaven: januari 1954, februari 1955, maart 1956 ... april 2005, mei 2006. Verkregen op 24/03/09 van: <http://playboy.covertocover.com/>

Rozenbroek, J. (2008, 5 augustus). Kaal van navel tot bilspleet. *Volkskrant online archief*. Verkregen op 22/07/09 van: http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article1030752.ece/Kaal_van_avel_tot_bilspleet?service=Print

Sherrow, V. (2006). Arabia, ancient through Middle Ages. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (39-40). Westport: Greenwood press.

Sherrow, V. (2006). Body hair. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 66-68). Westport: Greenwood press.

Sherrow, V. (2006). Ancient Egypt. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 111-114). Westport: Greenwood press.

Sherrow, V. (2006). Eyebrows. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 117-121). Westport: Greenwood press.

- Sherrow, V. (2006). Gillette Company. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 139-140). Westport: Greenwood press.
- Sherrow, V. (2006). Hair removal. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 180-183). Westport: Greenwood press.
- Sherrow, V. (2006). Pubic hair. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 315-317). Westport: Greenwood press.
- Sherrow, V. (2006). Shaving. *Encyclopedia of hair: a cultural history*. (pp. 352-358). Westport: Greenwood press.
- Simpson, M. (1994, 15 november). "Here come the mirror men" The Independent. Online artikel. Verkregen op 01/08/09 van:
http://www.marksimpson.com/pages/journalism/mirror_men.html
- Simpson, M. (2002, 22 juli). Meet the metrosexual. Salon.com (online). Verkregen op 01/08/09 van:
<http://dir.salon.com/story/ent/feature/2002/07/22/metrosexual/index.html>
- Smelik, A. (2007a). Kaal, kaler, kaalst: het ideaal van het haarloze lichaam. *Lover: Tijdschrift over Feminisme, Cultuur en Wetenschap*, 34(2), 8-13.
- Smelik A. (2007b). Het gevaar van haar. In Brand, J. & Theunissen, J. (eds.) *Fashion & Accessories*. Arnhem: Terra/Artez, 172-177.
- Smelik, A. (2008, 11 januari). Het laatste taboe: lichaamshaar. *Blind!: Interdisciplinair Tijdschrift*, 14. Verkregen op 07/04/09 van:
<http://www.ziedaar.nl/index.php?theme=14&id=297>
- Synnott, A. (1987). Shame and glory: a sociology of hair. *The British Journal of Sociology*, 38(3), 381-413.
- Tannir, D. & Leshin, B. (2001). Sugaring: an ancient method of hair removal. *Dermatologic Surgery*, 27, 309-311.
- Tiggeman, M. (2008). The hairlessness norm extended: reasons for and predictors of women's body hair removal at different bodysites. *Sex Roles*, 59(11-12), 889-897.
- Tiggemann, M. & Kenyon, S. (1998). The hairlessness norm: the removal of body hair in women. *Sex Roles*, 39(11), 873-885.
- Tiggemann, M. & Lewis, C. (2004). Attitudes toward women's body hair: relationship with disgust sensitivity. *Psychology of Women Quarterly*, 28(4), 381-387.
- Toerien, M. & Wilkinson, S. (2003). Gender and body hair: constructing the feminine woman. *Women's Studies International Forum*, 26(4), 333-344.
- Toerien, M. & Wilkinson, S. (2004). Exploring the depilation norm: a qualitative questionnaire study of women's body hair removal. *Qualitative Research in Psychology*, 1(1), 69-92.

- Toerien, M., Wilkinson, S. & Choi, P. (2005). Body hair removal: the 'mundane' production of normative femininity. *Sex Roles*, 52(5), 399-406.
- Tondeur, L. (2006). A history of pubic hair, or reviewer's responses to Terry Eagleton's *After theory*. In: K. Lesnik-Oberstein (ed.) *The last taboo: women and their body hair* (pp. 48-65). Manchester university press.
- Trager, J. (2006). Pubic hair removal: pearls and pitfalls. *Journal of Pediatric and Adolescent Gynaecology*, 19(2), 117-123.
- Trosclair, C. (2008, 18 april). Silk and nylon stockings: Women wore cotton stockings when America went to war. Women's fashion – Suite 101. Verkregen op 19/07/09 van: http://womensfashion.suite101.com/article.cfm/silk_and_nylon_stockings
- Van Lintel, P. (2009, 3 juni). Gillette helpt mannen met intiem scheren. *Nu.nl*, Verkregen op 04/06/09 van: <http://www.nu.nl/lifestyle/1973017/gillette-helpt-mannen-met-intiem-scheren.html>
- Van Lintel, P. (2009, 4 juni). Man wil vrouw met geschoren intieme zone. *Nu.nl*, Verkregen op 09/06/09 van: <http://www.nu.nl/lifestyle/2001966/man-wil-vrouw-met-geschoren-intieme-zone-.html>
- Van Parijs, J. (2006). Het haarloze lichaam als teken van beschaving. *Body Talk*, 1(1), 40-41.
- Van Rossum, M. (2001, 7 juli). Het heikele haar. *Volkskrant online archief*. Verkregen op 22/07/09 van: http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article895563.ece/Het_heikele_haar
- Van Rossum, M. (2006, 5 juni). Weg met haar, ook voor hem. *Volkskrant online archief*. Verkregen op 22/07/09 van: http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article568336.ece/Weg_met_haar_ook_vo_or_hem
- VRT: Zomerkoppen. *Haar en zijn haar*. (26 juli 2001). Opname van televisieuitzending.
- Welters, L. (2008). The natural look: American style in the 1970s. *Fashion Theory*, 12(4), 489-510.
- Wilkinson Sword Deutschland GmbH*. (17 juni 2004). Haarig: Deutsche Frauenbeine Europäische Wilkinson Sword Studien belegen Unterschiede im Rasierverhalten. Online persbericht. Verkregen op 01/07/09 van: http://www.presseportal.de/pm/53393/566905/wilkinson_sword_gmbh
- Williams, C. (2006). 'That wonderful phenomenon': female body hair and English literary tradition. In: K. Lesnik-Oberstein (ed.) *The last taboo: women and their body hair* (pp. 48-65). Manchester university press.
- Wolf, N. (1990). *De zoete leugen of de mythe van de schoonheid*. De Boekerij.